

Trávníček, František

Citoslovce deiktická

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I, Věty interjekční*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1930, pp. [43]-217

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118765>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B. Citoslovce deiktická.

1. *nali, nale.*

17. 1. Tato interjekce se vyskytá jen v jazyce starém, a to nejčastěji v podobě *nalit*, dosti často v textech nejstarších v podobě *nali*, zřídka v podobě *naliž* a *nalet*; srovn. Gebauer Slovn. II s. v. *nalet*, *nalet* a *nali* atd.

Její podstatnou částí je — jak vyložil Zubatý I, 220 sl. — *na*, totožné s nabízečím *na* (§ 7); *-li* je od původu náladová partikule, kterou známe jako tázací *li* a jako součást spojek *či-li*, *nebo-li*. Podobu *nale(-t)* vykládá Zubatý vlivem *ale*, s nímž se *nali* shodovalo z části adversativním významem (§ 19₂). Nemám za nemožné, že *na-le* vzniklo spojením *na* s *le*, jako *na-li* spojením *na* s *li*, a vidím v *le* partikuli totožnou s *le-č*, *le-da*, *a-le*, *le-bo* atpod.*. *Nali-ž* má známou partikuli *-ž* (*-že*) (srovn. § 7₂), a *-ti*, *-t* v *nali-ti*, *nali-t*. *nale-t* je příklonka totožná s *ti*, *-t* v *a-ti* || *ať*, *nebo-ti* || *nebo-t*, *ač-ti* || *ač-t*, *jde-t*, *jdi-t*... a vyskytující se velmi hojně v jazyce starším**.

Jiné výklady citoslovce *nali, nale*, beze vší pochyby nesprávné, viz u Zubatého l. c.

2. Původní význam našeho citoslovce je deiktický, »*hle, ecce*«; ten příslušel i samému *na* a význam nabízečí »vezmi si« (§ 7₁) se vyvinul z něho. Svědčí o tom především ta okolnost, že v staročes. překladech stává *nali*... za lat. *ecce*: čekali smy světla,

* Od tohoto *nale* je třeba lišiti *nale* (*nále?*), vzniklé z *no ale*, jako *ná* z *no a* (§.15₂); na př.: *nale* všeci lude *ne*nisu (= nejsou) stejní Čep 12; *žévuchy* se najprem bały, *nale* potom šly za nim tamt. 13.

** Gebauer l. c. se domnívá, že z *nalit* snad vzniklo *nalit* a dále *nalet*. Není nemožné, že se *-t* změnilo foneticky nebo analogií v *-ti*; srovn. dialekt. *tot* < *toť* (§ 42₁). Ale k tomuto předpokladu nic nenutí a psaní *nalit*, *nalyt* nijak nepřekvapuje.

nalit tmy Pror. Isa. 59, 9 »expectavimus lucem et ecce tenebrae«; šel sem přes roli lénieho, *nalit vše porostlo kopřivami* Štít. ř. 96*¹ »et ecce totum repleverant urticae«; když (Kristus) ješče mluvíeše..., *nalit máte jeho a bratříe stáchu*... Mat. 209^b »ecce mater eius et fratres...«*²; užře, *nalit lid se béře* »ecce« Ol. 2. Reg. 13, 34 (Gebauer omylem 13, 14) atpod.

Dále tomu nasvědčuje Blahoslavův výklad, že *nalit* = *tožt* a *ajhle*: *nalit* přijde sám Pán, jakoby řekt: a *tožt* v tom přijde sám Pán; item: *nalit* sem ostyďta, t. *ajhle* jižt sem ostyďta Blah. 175. A konečně to dokazuje ta okolnost, že se citoslovce *nali* užívalo v docela podobných případech jako interjekce *ono*, *ano*, jejíž původní význam je »ecce« (§ 21 sl.).

I to vyložil Zubatý v uvedené studii 217 sl.**.

Na deiktický význam ukazuje i spojení *nalit* s *aj toť*, t. j. se dvěma jinými deiktickými slovy (sr. § 42, 63): *nalit aj toť pře-veliký zástup anjelov... spievaji* JeronMus. 32 »et ecce...« (G.).

3. Snad se zdá, že *nali* není doslovný překlad latins. *ecce*, t. j. že se naši předkové vyjadřovali jinak a vystihovali jen smysl latins. vět s *ecce*. Je však svědectví, že se staří Čechové vyjadřovali deiktickým způsobem, totiž překládání latins. *ecce* nepochybně výrazy deiktickými, *hlédaj*, *hledte*, *hlédajte*, *hle*, *vizte*, *zři*, *aj zři*, *aj*, *ej* a j.***. Na př.:

a hledte, tedř jest »ecce, hic est« Ol. 1. Reg. 9, 12 (Geb. Slovn. I, 425); *hledte*, já k vám posielám proroky EvPr. 192, Mat. 23, 34; *hlédajte*, jáť vám pravi t. 358, Jan 4, 35; *hle*, toliko let slaužím tobě Norimb. Luk. 15, 29; *aj zři*, tolik let... EvZimm. 27, t.; *hle*, otec tvůj a já s žalostí sme hledali tebe Norimb. Luk. 2, 48; *hle*, otec tvůj... Melantr. t.; *hlédaj viz to*, matka tvá »ecce mater tua« EvPr. 280, Mat. 12, 47; *vizte*, žeť zvěstuji vám EvOl. 210^b,

* Doklad Strakův v I, 5.

** Dokladový materiál má Zubatý při těchto i při jiných výkladech, hlavně z Gebauerova Slovn. II. Přejímám jej a označuji G. nebo Z., není-li ze Slovn. Doklady své neoznačuji nijak.

Také §§ 18 a 19 se opírají o studii Zubatého. Co z ní přejímám, přesně označuji (Z.).

*** *Aj*, *ej* pokládám za nepochybné výrazy deiktické proto, že se v tomto významě anebo jemu velmi blízkém zachovaly až do nového jazyka; srovn. v § 64 a 65.

Luk. 2, 10; *aj viz*, co let já sem na paušti Otc. B. 65^b; *viz*, bratr tvůj hrozí tobě zabitím ComestC. 36^{a1}; *anoť zří*, Alžběta, rodička tvá EvBen. 54, Luk. 1, 36; *patř*, otče, kakot jest dobré Otc. B 63^b »ecce abba, bona sunt« (Straka I, 14 pozn. 12). Srovn. shora sub 2 a v § 43z.

Dobře to osvětlují paralelní místa; na př.:

nalít vše porostlo kopřivami (sr. shora) || *a hle* všudy porostlo kopřivami Norimb. Proverb. 24, 31; *a aj...* Ben. a Br. tamt.;

nalít tmy (sr. shora) || *a hle* tmy Norimb. Is. 59, 9;

nalít byl shnil dolní pás Pror. Jer. 13, 7 || *hle* shnil byl Norimb. t.; *a aj* Ben. t.;

nalít knížata zástupová sedie Ol. 4. Reg. 9, 5 || *a ej* knížata... Norimb. t.; *a aj...* Ben. a Br. t.

Někdy nebývá *ecce* překládáno: *a hlas s nebe řkúci* EvOl. 215^a, Mat. 3, 17; *hlas z nebe řkúci* EvPr. 273, t.; *a hlas z nebes řka* EvZimn. 11, t. »et ecce vox de coelis«; — *já a otec tvůj* EvBen. 63, Luk. 2, 48 »ecce pater tuus«; — *a počneš v životě* BrNZák. Luk. 1, 31 »ecce concipies in utero«; — *a jeden v zákoně učený...* Norimb. Luk. 10, 25 »et ecce quidam legisperitus«; — *šel sem a nebiše jeho* ŽKap. 36, 36 »et ecce non erat«; — *neboť zvěstuji vám velikú radost* EvZimn. 6, Luk. 2, 10. Je to celkem dosti zřídka a v jiných textech shledáváme deiktická slova: *i toť hlas a pravě* EvVíd. 1^b (Mat. 3, 17), *a seova hlas z nebes pravieše* EvSeitst. 141^a, *a ova hlas...* EvBen. 64, *a aj hlas* Ben.; — *toť otec tvůj i já* EvZimn. 11 (Luk. 2, 48), *aj já a otec tvůj* EvOl. 214^a; *ež otec tvůj a já* EvVíd. 1^a, *seova otec tvůj a jáz* EvSeitst. 141^a; — *aj počneš* Ben. Luk. 1, 31; — *a aj jeden v zákoně učený* Ben. Luk. 10, 25, *a aj jeden zakonník* Br., *a hle jeden v zákoně učený* Melantr.; — *a minuch a toti jeho nebieše* ŽWittb. 36, 36, *a toť jeho nebieše* ŽPod., *a aj zří, nebieše* ŽKlem.; — *než aj zvěstuji vám radost velikau* Norimb. Luk. 2, 10, *než aj* Ben. t., *nebo aj* BrNZák. t.

Dále je třeba míti na mysli, že se za lat. *ecce* vyskytají i jinde, a to v nespočetném množství, mnohá slova, jako *ano*, *toť*, *teď*, *ova*, *že* (§ 20 sl.), která snad na pohled nemají tak zřetelný deiktický význam jako *hlédaj*, *vizte* atd., ale která již svou rozmanitostí ukazují, že latins. *ecce* nebylo úplně bezvýznamné slovo. Jinak bychom sotva pochopili, proč za ně překladaatelé kladou s velikou přesností takovou

řadu slov. Zároveň je patrné, že latins. z působ vyjadřování s *ecce* byl českým překladatelům nikoli cizí, nýbrž běžný. Svědčí o tom dále i ta okolnost, že se oněch prostředků užívá i v textech původních nebo volně z latiny vyložených a •že mnohé významy, zůstávající z části také v dnešním jazyce, lze dobře vyložití právě jen z původního významu deiktického*.

Deiktický význam slov *nali, tof, ano* atd. se v češtině časem stíral, jak uvidíme dále (§ 19s a 22 sl.), a podle svého nového pojetí mohl staročes. překladatel latins. *ecce* někdy vůbec nepřeložití. Asi tak, jako můžeme dnes říci *prší* vedle *ono prší*, když chceme vyjádřití zklamání nebo podiv, t. j. jako můžeme vynechatí původně deiktické *ono* (»*ecce*«), jež časem nabylo onoho náladového významu (§ 22). Srovn. ještě v § 22s a v II § 6s, 4.

Anebo mohl staročes. překladatel položití za latins. *ecce* slova nedeiktická, jako *zajisté*; na př.: *zajisté tento člověk jest* Otc. B 81^b »*ecce homo*« (Straka II, 28 pozn.); *zajisté počneš* EvPr. 189, Luk. 1, 31 »*ecce concipies*«, srovn. shora; *nebo zajisté* hříšní napěli lučišče ŽPod. 10, 3 »*quoniam ecce*«. I tu překladatel tlumočil latins. předlohu podle svého pojetí, podle vývoje v svém jazyce: *ano, tof...*, původně deiktické interjekce (»*ecce*«), nabyly někdy významu »*certe*« (§ 27s) a proto se mohlo položití za latins. *ecce* i *zajisté* »*certe*«, t. j. slovo stejného významu, avšak od původu nedeiktické.

A konečně si tak vysvětlíme i to, že se mohlo užívatí deiktických slov *ano, toti...* i tam, kde v latins. originále není *ecce* (§ 30s). Čes. překladatel nebo vzdělavatel vyjádřil jimi zřetelně význam vzniklý z deiktického, který v latins. předloze vyplýval jen ze sou-

* Srovn. stručný výklad Zubatého 231—232 při *ano*. Z. připomíná, že staročes. překlady — mluví vlastně jen o Pror. — nepodávají »obrazu docela nepochybného, jak oné doby čeština skutečně vypadala« (232). Je docela dobře možné, že překladatelé biblických textů užívali deiktických neuter *ano, toti...* častěji, než se vyskytovala v živé mluvě, a to vlivem vulgáty, jež zase má *ecce* hojně vlivem hebrejského originálu (Z. l. c.). Neobyčejně hojně užívání deiktických slovcí také v textech původních a užívání jich z části i v dnešním jazyce, třeba ve významě sekundárním, je nepochybně svědectví tomu, že deiktická slovcce jsou principiálně prvek domácí. Jejich větší rozsah v biblických překladech starých je jen stilistická aplikace právě tak, jako když v překladech z ruštiny hojně shledáváme formálně bezpodměté věty s 2. osobou (*kamkoli pohlédneš, vidíš rozsáhlá pole*), hojněji, než jich užíváme v živé mluvě.

vislosti. Je to asi tak, jako když říkáme *nemohu, protože jsem nemocen a nemohu, jsem nemocen*, t. j. když nevyjadřujeme příčinný vztah obou vět.

18. 1. Staročes. *nali* atd. se vyskytá předně v případech tohoto typu:

lid se o jho (apoštolově) rově svinu, *nali nenie co zahrěstí* ApŠ.; poče (hnáti) dále na saracenského krále, *nali ten juž kázal žéci* AlxV.; když před městem běchu, *naliž tu juž král Ecel bieše* Růž.; liška mnieše oklamajíc čbána, *nalit se oblúdi sama* Hrad.; já mniech učenníka jmaje, *nalit nad mě mistr tet* (Ježíš) *vžda je* DětJež.; vojsku káza zasé hnáti, *nalit Sasici na kněz udeřili* DalC.; vzal sem dolní pás s toho miesta, kdež sem byl skryl jej, *nalit byl shnil dolní pás* Pror.; čakali smy světla, *nalit tmy* Pror.; když mní která (žena), by měla dobré bydlo mieti s mužem, *nalit se jí nahodi snad kostkár, opilec* Štít. uč.; mnieše, by (slova) upriema byla, *nalit lsti a ukladuov plna* Troj.; počechu se ohlédati, hrad právě opatrovati, *nalit rozliční domové, zlatem psaní pokojové* Baw.; kočka nadějící se, že jest tím bezpečna, *naleť myš přihodi se k tomu a uhlédá smlúvy ty, i chtíce je přčísti, naleť byli papírové se svinuli* Hád. Doklady vesměs u Gebauera ve Slov.; tam i mnohé jiné.

Další doklady: opět jednoho času přijide (sv. Mutius) s púště k té bratří, ješto bieše ustaviť, *nalit jeden velmi nemocen* Otc. B 25^a (Z.); jměla jsem jeho sedmnácte let v svém domu i neznalať jsem jeho, *nalit byl mój předrahý syn* PassKlem. 131^{b2}; ráno z jitra vsta člověk, otevře dveře, aby počatú cestu konal, *nalit jeho ženi-ma leží před dvermi* Bibl. C 19, 27; když (syn) přijide k němu (k otcí), *nali(t) byl již umřel* LucidF. 136^b; když mniechom, by mělo lépe býti..., *nalit to hoře* Mand. A 217^{b1}; zákonničie modlitby... zdají se velmi užitečné, *nalit před bohem jsú velmi ohavne* JakoubDial. 201^a.

2. Za druhé shledáváme naše citoslovce po slovesích videndi:

jednoť (Ctirad) *povlece se, uzře, nali dievka pláce* DalC.; (Oldřich) *uzře, nalit stojí dospělý hrad tamt.*; *i vezřech, naliti z nebe jeden krásný člověk stúpi* AlxV.; *uzře, nalit lid se béře* Ol.; *uzře, nalit na skále plást medu přilnul bieše* Otc.; (liška) *uzře, nalit její doba* Baw.; když *uzře* posla..., *nalit posel jest nezmatečný tamt.*; *uzřechu, nalit sedí zmlitká poctivá králová tamt.*, (zajíc) *to zoči, nalit*

žába... strachy skáče do jezera Baw.; *uzrěl, nalil podobnost všech nečistých žížal* Štít. ř.; (jelen) *uslyše, nalil psi skučie* Baw. (vesměs z G.).

3. Po stránce chronologické ukazují doklady, že v 16. století *nalí* již buď vůbec nežilo nebo bylo vzácné. S tím se shoduje ta okolnost, že ve Veleslavínově *Silva quadrilinguis* *nalí* není. Zná je sice ještě Blahoslav (srovn. § 17a), ale není vyloučeno, že je zná nikoli jako slovo živé, nýbrž jako archaismus ze starších spisů, zejména z biblických překladů.

19. 1. Z významu »hle« lze souditi, že se interjekce *nalí* užívalo původně jen jako upozornění v přímém hovoru, jímž se mluvící osoba obracela k osobě druhé. Tak na př. mohla osoba A upozorniti osobu B na plačící dívku slovy: *nalí, děvka pláče!* = hle, podívej se, (ta) dívka pláče! Nebo někteří ze zástupu lidí, kteří přišli pohřbíti apoštola Jana vstoupivšího do hrobu, mohli upozorniti druhé na to, že shledali rov prázdný, takto: *nalí* (»podívejte se«), *nenie co zahrěsti*. Stávalo tedy *nalí* na začátku myšlenkového celku, souvětí, vlastně bývalo v něm první větou (srovn. sub 7).

Svědčí o tom i časté praesens ve větách s *nalí*, kde bychom podle předcházející věty čekali praeteritum: *liud sé... svinu* (= aor.), *nalí nenie co zahrěsti*; *k téj odivé jidech* (= aor.), *nalil beránek... stojí*; *zoči, nalil žába... skáče do jezera* (§ 18). Nebo: *vzdviže* (aor.) *oči svoji, nalil aj toľ převeliký zástup anjelov spievaji* Jeron-Mus. (G.). Podle našeho jazykového citění je to t. zv. praesens historicum, ale je to od původu praesens právě takové, jako když říkáme *hle, podívej se, prší!*, t. j. praesens shodující se úplně se situací. Zdá se arcíť, že se již v jazyce starším časem toto praesens začalo počítovati za historické, když se zapomínalo na původní význam vět s *nalí**.

* Tak je tomu i při větách s *ano* (§ 21^a, 29², 35²). Obojí věty jsou beze vší pochyby jedním z pramenů, z nichž se vyvíjelo skutečné praesens historicum, v případech, jako *šel jsem a najednou vidím...*, v jazyce nejstarším velmi vzácné. Druhý pramen je zánik aoristu, jehož leckteré tvary byly shodné s praesentem (*vede, vedú...*) a podle nichž se začalo užívatí praesentu i tam, kde se aorist odlišoval od praes. (*vzdvihnú... místo vzdvihú* atpod.). Srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 536 sl., u Zubatého v JF. Anz. XIX, 61—62 a již u Vaška, Filologický důkaz, že Rukopis Kralodvors. a Zelenohors... sou podvržená díla V. Hanky (Brno 1879), 20 sl. a 76—77. Třetí pramen je tuším latina.

Jazykovou konservativností ve výrazových prostředcích, s níž se setkáváme velmi často, lze si vysvětliti užívání našeho citoslovce v případech uváděných v § 18. Jde veskrze o vypravování o něčem, co se stalo, o reprodukci přímého hovoru; *nali* je tu až v druhé části souvětí. V případech sub 1 je věta s *nali* paratakticky připojena k vypravovací větě, která uvádí do situace, v níž bylo původně interjekce užito; na př.: *ľud se o jho rově svinu — nali nenie co zahrěsti!* Je to tedy primitivní, mechanické spojení dvou vět od původu různé povahy, věty dialogické a vypravovací. V příkladech sub 2 je zřetelně označena vypravovací povaha souvětí, o něž jde, slovesem videndi nebo audiendi: *jednoľ Ctirad pooleče se, uzřě, nali dievka pláče* (DalC. 25^b) = jen se Ctíral pohnul (jen poodešel), spatřil, hle, dívka pláče. Toto sloveso (*uzřě...*) přejalo funkci, kterou má v přímém hovoru *nali*, t. j. deiktické (imperativní) *nali* bylo ve vypravování nahrazeno indikativem finitního slovesa, *uzřě* atd.; interjekce se tím stala vlastně zbytečná. A skutečně shledáváme velmi hojné případy, kde je to, co je v přímém hovoru předmětem deixe, vyjádřeno jen slovesem videndi atp. bez interjekce, a parataktickou větou s *a*: *uzříš a já vstanu* (srovn. dále sub 5); *uzřěsta a židé kryjí toho miesta* (§ 35₂). Jindy bez *a*: dialekt. *vidí, jeho sestra chodí po dvoře* (srovn. dále sub 5 a v II § 6₃). Sem náležejí velmi hojné věty již v nejstarším jazyce se *že* (*ež, jež*): *vizi, jež jest mne buoh nezapomněl* PassKl. 59^{b1}; *uzří sám, žeť jest pravda* ChelčP. 159^a; *vidíte, že sem já* Drk. 161^b atpod. Původní podoba těchto vět byla tato: *uzří sám ježe (eže), jest pravda; ježe, eže* je zájmeno ukazovací »to«, takže smysl těchto vět byl: *uzří sám to, jest pravda*. Liší se od vět typu *vidí, sestra chodí po dvoře* jen tím, že má zájmeno ukazující na to, co je předmětem deixe, a od vět typu *uzřěsta a židé kryjí* pak ještě tím, že nemají spojku *a*. Časem se *ježe* stalo hypotaktickou spojkou a tím součástí druhé věty*. Užívá-li se tedy ve vypravování slovesa videndi i citoslovce *nali* (*uzřě, nali dievka pláče*), lze to pochopiti jen tak, že jazyk použil ve vypravování výrazových prostředků možných původně jen v přímé deixi**.

* Pak se začalo klásti nové demonstrativum, *to*: *vizi to, žeť jest zima* PassKl. 212^a; *chčeš-li to právě opatřiti* (= spatřiti), *ež syn boží... umřel za ny Štít. ř. 159^{a2}* atd. Srovn. ještě v § 62₆.

** Proč se to dalo, je otázka, která se nás přímo netýče. Stručně lze říci,

Není nemožné, že spojení slovesa videndi s interjekcí vzniklo postupem, o němž bude řeč sub 6.

2. Přes to, že se latins. *ecce* překládá nepochybnými slovy deiktickými *hle*, *viz*, *aj*... (§ 17^a), zdá se nám, že v případech typu *liud se svinu, naliť nenie co zahrěsti* a *Ctirad uzřě, nali dievka pláce* (§ 18) nemělo *nali* nikdy deiktický význam »hle«. Vadí nám vypravovací povaha těchto případů, do nichž se *nali* vlastně nehodí. Je arcíť jisto, že se zpravidla vyjadřujeme způsobem nedeiktickým: *liď se sběhl (shromáždil), ale nebylo co pohřbívati*; *Ctirad uzřel, že dívka pláce* atpod. Ale někdy se dovedeme ještě dnes vyjádřit deikticky; na př.: *myslil jsem, že to nedovede, a zatím to udělal* || ... *a hle (podívejte se), udělal to!* U Tyla v SebrSp. 8^b čteme: *oo vlasti se mi stýskalo — a hle! s dívkou nalezl jsem i drahý tento cíl svého toužení*; — *Ujec můj pracoval, aby do mne... vstúpil nenávist k národu... — a hle! tyto dvě ratolesti stromů sobě odpor-ných musely se potkati*. To jsou věty v podstatě stejné se staročes. větami s *nali*, t. j. jsou v nich jen jiné deiktické prostředky než v jazyce starém.

U Čepa 14 se čte tento příklad: *jednym duškem dolečeli ež (= až) k Dulkom a tu posluchaj!*; *v Dulkoch jak by pět koňi po cešče drebenciło*. S *nali* by šlo zase o větu možnou v jazyce starém. Nedeiktickým způsobem bychom řekli: *doletěli až... a tu slyšeli, jakoby...* (srovn. v § 67). Hošek Polens. 172 má tento doklad: *A jedem ščasně dálejc; ale tu nastojte!*; u Podlaskovejeh *sekerka koňe f půli přeseкала »ale tu spatřili, (že) u P...«*.

Deiktický způsob shledáváme často u Komenského; na př.: *i vedou mne a přivedou k ulici, v níž pravili, že manželé bydlí... A aj, tu stála brána...* Labyr. VIII, 1 (205); *vejdeme tedy do ulice: a aj množství těch lidí...* t. VIII, 4 (207); *i vejdem; a aj, tu jich množství, kteří...* t. XI, 9 (234); *takž zase na plac učenyh vyjdeme; a aj svady, různice, rvačky...* t. X, 6 (224). *Deixe* je tu vyjádřena interjekcí *aj* (§ 64).

Komenský užívá deiktického *aj* i se slovesy videndi: *poněvadž všecko prohlídati máš, nejdřív jděme na ryňk; i vyvede (vůdce)*

že bez pochyby proto, že čistě vypravovací typ (*šel jsem a najednou začalo pršet; šel jsem a viděl jsem, že...*) je geneticky pozdější než typ deiktický (*hle, pršet!*).

mne. *A aj, nezéislné zástupy vidím jako mlha* Labyr. VII, 1 (200); takž skrze ty houfy se protlačíc přijdeme k samé bráně, *a aj... vidím zavěšené váhy jakési* t. VIII, 2 (206). To se shoduje se starým typem *uzrě, nali dievka pláče*, jenže je *aj* přímo ve větě se slovesem *videndi*, nikoli jako spojka mezi větami, a že jde o vypravování v 1. osobě.

A rozumí se, že se od původu nepochybný deiktický způsob vyskytá i v starších památkách; na př.: velmi ráno vstali sú a matku svú po'městě následovali sú; *aj Eustachius... potká je* GestaBř. 134* (GestaKl. 328) — srovn. na př.: vojsku káza zasě hnáti, *nalit Sasici na kněz udeřili* (§ 181); přihodilo se, že jednu do jednoho města... jel, v kterémžto městě v jednom domě odpočinutie měl; *aj některaká žena... v témž městě... odpočíváše* GestaBř. 133* (Kl. 325); chtěl se domov vrátiti *a aj anjel boží stáše proti němu na cestě* t. 115^b; potom dále jest šel *a aj dva mužie k bráně města se přibližováchu* t. 120*; běžte sěm všickni..., *aj toť nešlechetný a zlostný Sůlvanus netolik ženy hyzdí*, ale... JeronMus. 55*; pane, pomoz nám!; *aj vidíš, v kterakém nebezpečenství jsme* GestaBř. 120^b (= se slovesem *videndi* jako u Komenského); musimť pověděti, *hle, co se je dnes stalo* ArchČ. VIII, 324 (z let 1478—1485).

Srovn. ještě dále a v § 272, 6.

Nali oněch vět lze pokládati za deiktické od původu konečně i proto, že se v podobných případech kladou slovec *ano* (§ 35), *to* (§ 44, 4, 45), *tu* (§ 67) a j., jež časem deiktický význam zpravidla nemají, ale původně jej beze vší pochyby měla. Pozorujeme tedy, že vyjadřování dnešních případů typu »lid se sběhl, *ale není co pohřbivati*« deiktickými slovy (»...*, nalit není co zahrěsti*« atd.) není řídké, nýbrž že je velmi časté, že je to systém.

3. Hledíme-li k tomu ke všemu, co bylo řečeno v § 172, 3 a zde sub 1 a 2, lze se s právem domnívati, že ve větách typu *liud se svinu, nali není co zahrěsti* a *Ctirad uzrě, nali dievka pláče* mělo *nali* význam *ecce* nejen původně, t. j. v dobách pradávnych, nýbrž ještě v jazyce starém. Na druhé straně je jisto, že se dnes vyjadřujeme nejčastěji způsobem nedeiktickým, bez *nali*. Z toho vyplývá, že časem deiktický způsob mizel. Ale je otázka, kdy; zda až tehdy, kdy se už *nali* neklade, či již v nejstarší češtině, kdy se ho ještě užívá. Je-li velmi podobno

pravdě, že *nali* mívalo deiktický význam, neznamená to ještě, že tomu tak bývalo veskrze; je docela dobře možné, že již v nejstarším jazyce bylo kolísání, t. j. že *nali* už z části ztrácelo původní význam deiktický. Tato možnost je podporována okolností, že se užívalo i způsobů nepochybně nedeiktických: *vizu*, *ty* (a *ty*) *jdeš*; *vizu*, *že ty jdeš* (viz sub 2); způsobů, jež nevznikly z deiktického, nýbrž paralelně vedle něho. Jde hlavně o případy, kde není čes. text překlad z latiny, nýbrž jen volný překlad, volné zpracování, nebo když je původní. Je arciž nesnadné, ne-li nemožné, říci v konkrétním případě, jde-li ještě o deiktický význam či nikoli. A právě tak je, ptáme-li se, jaké významy *nali* mělo, když ztratilo význam původní. Tu se musíme spokojiti jen s konstatováním těch významů, které má *nali* podle našeho pojetí, ale nesmíme se domnívati, že se tyto významy skutečně pocitovaly nebo vždy pocitovaly již v jazyce starém. Jde o vývoj způsobu mluvení, totiž deiktického, který je v novém jazyce celkem vzácný, a jde o výrazový prostředek *nali*, který časem vůbec zanikl, takže se nemůžeme dobře vmysliti do způsobu vyjadřování svých předků a musíme přestati jen na všeobecném vyčtení několika možností.

4. V případech typu *liud sě svinu, nali nenie co zahřěsti* (§ 181) vyhovuje nám někdy význam »tu«, »a tu« nebo »když tu«: vojsku káza hnáti, *naliť Sasici na kněz udeřili* = a tu Sasici..., když tu Sasici...; když před městem běchu, *naliž tu již král Ecel bieše* = tu již... (*tu* již zde je, takže lze vlastně *naliž* vynechati). I význam »tož« (§ 45a, 4) se hodí: *tož tu již byl král Ecel*.

Nežřídka vycitujeme z oněch příkladů adversativní význam »ale, avšak«, »zatím«, »kdežto«: *liud sě svinu, nali nenie co zahřěsti* = ale (a zatím) není co pohřbívati; liška mnieše oklamajíc čbána, *naliť sě oblúdí sama*; modlitby zdají se velmi užitečné, *naliť před bohem jsú velmi ohavné*. Adversativní smysl těchto a pod. vět je nepochybný, ale není původní, jak vyložil Zubatý 217 sl., a není jeho původním výrazovým prostředkem *nali*, nýbrž vyplývá ze souvislosti. Vlastně ani nejde o plný význam adversativní, nýbrž »spíše o vyjádření něčeho, co mluvícího svou neočekávaností překvapuje« (Z. 217). Jde tedy od původu o dvě věty, v nichž není adversativní význam ničím vyjádřen, asi jako ve větách typu *člověk míni, Pán Bůh měni* (= *ale...*). Někdy je tento vý-

znam vyjádřen slovcem *pak* (Z. 218): mniece, by koncě čakajicieho (= očekávaného) došli již, *nalit pak* některým ďabelským ponučením (= ponuknutím) k uosidlu ztracenie... došli jsú JeronMus. (G.); nadál se, by jemu snadné přišlo, jeho (Václava) přebojovati, *nalit pak* duch svatý silnější byl bojovník PulkR. (tamt.). Je možné, že se časem a někdy ve větách bez *pak* začalo *nali* pociťovati za výrazový prostředek adversativnosti, ale dokázati to nelze.

V dokladě »jměla jsem jeho sedmnácte let... i neznalať jsem jeho, *nalit byl můj předdrahý syn*« bylo by lze předpokládati význam novočeského *to*: neznala jsem ho; *a byl to můj syn*. Srovn. v § 48i.

5. V dokladech typu *Ctírad uzří, nali dívka pláče* (§ 18*) je *nali* našemu jazykovému citění hypotaktickou spojkou asi téhož významu jako *že, jak*. Tu by šlo o dosti pokročilý stupeň vývojový: *nali* by bylo ztratilo úplně význam deiktický, stalo se spojkou, a to hypotaktickou, ač jsou ony věty od původu parataktické. Zubatý praví (219), že »o skutečné větové podřadnosti při *nali* snad lze ještě plným právem pochybovati«. Nám se zdá parataxe v těchto případech velmi divná, ne-li nemožná, ale staří Čechové se i tu často vyjadřovali způsobem nepochybně parataktickým. Hledí sem případy, jako: *uzříš a já třetí den vstanu* Pass. 295, doložené u Gebauera ve Slovn. I, 3. Nebo případy tohoto typu: *věz to každý, jestiž daleko úže hostem a přichozím* KabK. 37*. Shledáváme je hojně i v dnešních nářečích: *tady vidí, jeho sestra chodí po dvoře* Kubín Záp. 53; *tu viži, uhliř spol, roba jeho ležěta*... Loriš 83. Srovn. v § 19i, 35₂, 9 a 38s.

Nelze vylučovati možnost, že se *nali* stalo hypotaktickou spojkou, ale sotva to bylo častěji. Pravidlem zůstalo prostředkem parataktickým, ale jakým, je těžko říci. Snad mělo platnost slučovací spojky jako *a* ve větách *uzříš a já vstanu*. Snad to bylo adverbium s bezbarvým významem *tu, a tu, tož*, o němž byla řeč sub 4.

6. Kdož ví, nechápalo-li se někdy *nali* v případech z § 18 jako indikativní finitní tvar slovesa videndi; tedy na př.: *liud se svinu, nali nenie co zahřěsti* ApŠ. = *lid se shromáždil, uzřel, (že) není co pohřbívatí**. Za *nali* by byla bývala pauza: *nali, nenie*...

* Věta »*nenie co zahřěsti*« je paratakticky připojena k *nali*; srovn. na př. dialektic. *vidí, sestra chodí po dvoře* (sub 5).

Tento indikativní (praeteritální) význam se mohl vyvinouti proto, že se *nali* již v původním deiktickém významě shodovalo s finitními tvary, totiž s imperativem: *nali* = *hled', podívej(te) se!* Když se časem začalo užívat *nali* také ve vypravování (srovn. sub 1), přikládala se interjekci slovesná funkce, kterou žádala souvislost, tedy praeteritální: *lid se svinu, nali, není co zahřísti* »lid se shromáždil, ušel, (že) není...«. Bylo by tomu asi tak, jako když na př. *bác může mívati nejen význam imperativní, nýbrž indikativní, a to praeteritální: no tak, bác s tím!* »...udeř s tím« || *vzal to a bác s tím* »udeřil s tím« (§ 3). Šlo by o verbalisaci, arciv nevyjádřenou formálně; srovn. v § 72. Vedle toho se začalo klásti pro zřetelnost skutečné sloveso videndi a vznikl typ *uzřě nali, dívka pláče*. V něm *nali* ztrácelo slovesnou povahu, nabývalo povahy spojkové nebo adverbialní (sub 5) a stalo se tak částí následující věty: *uzřě nali, dívka pláče* > *uzřě, nali...*

Týž vývoj by bylo možná předpokládati také u jiných deiktických interjekcí; na př.: *vyjdu-liť na pole, anoť zbiti mečem* Pror. (§ 21^a) »*vyjdu-li, uzřím, (že) jsou zbiti mečem*« || *obráťiv se uzři ano, moře za ním* GestaBř. (§ 34ⁱ) > *uzři, ano...*;

tu *Košála čekali; toť král z lesa vyskočí* Háj. 25^a (§ 44^s) »*uzřeli, (že) král...* || *rozpomeň se každý a toť uzři, že...* Otc. B 180^a (§ 44ⁱ); zde je *toť* před slovesem videndi, nestalo se tedy spojkou a proto přidána spojka *že*;

jag ušli zas kus cesty, tu lečy lef Stavař 18 (§ 67^s) || *...tu vizí, uhlíř spot...* Loriš 83;

potom dále jest šel *a aj dva mužic... se přibližováchu* GestaBř. 120^a (§ 64^s) »*a uviděl, (že) dva muži...*« || *přijdeme k samé bráně a aj... vidím...* Komenský (sub 2). Srovn. ještě v § 68^a.

Při tomto výkladě se lze dovolávat případů, jako *aj viz, aj zři, anoť zři, hlédaj viz to* a j. (sr. § 17^s), kde je původní deiktický význam interjekcí *aj, anoť, to* paralelně vyjádřen finitními tvary imperativními sloveso videndi. Srovn. i *slyšte ova, ova pomni, tu posluchaj* (§ 61ⁱ). Z toho je viděti, že se interjekce opravdu chápaly jako imperativ. Od tohoto stavu je jen krok k tomu, aby se interjekce podle souvislosti chápaly i za jiné finitní tvary slovesné, jako »*uzřel*« a j. Srovn. u Komenského Labyr. XX (263): *hle, vidíš-li*

rozkoše života tohoto? Sekundární interjekce *hle* tu má indikativní význam, který je zřetelně vyjádřen přidaným *vidíš-li*.

Někdy se interjekce chápaly bez pochyby jako finitní tvary nikoli jen slovesa vidění, nýbrž i sloves podobných, označujících smyslové počítky nebo uvažování; na př. *ova* »slyšte«; *ano* »pomni« (srovn. v § 61).

7. Mluvil jsem shora o větách s *nali*. To je stav pozdní. Od původu je *nali* samostatná věta interjekční, která tvořila souvětí s následující větou jmennou nebo slovesnou:

nali, tmy = hle, tmy; *nali, dievka pláče* = hle, dívka pláče. Protože se tento větný význam v jazyce starším ještě někdy držel, měli bychom mezi *nali* a následující jmennou nebo slovesnou větou dělati čárku na označení pauzy ve výslovnosti: *když před městem běchu, naliž, tu již král Ecel bieše*. Původní větné platnosti nasvědčuje slovosled, t. j. kladení enklitik nikoli hned za *nali*, nýbrž za následující slovo, za první slovo nominální neb slovesné věty; na př.: ... *nali* Herodes ho žádal Umuč. (G.); ..., *naliť* lid *sě* béře Ol. (t.).

Vedle tohoto způsobu shledáváme však i kladení enklitik hned za *nali*: ..., *nali* *sě* *jmu* to dostalo AlxŠ. (G.); ..., *naliť* *sě* oblúdí sama Hrad. (t.); *naliť* *se* *ji* nahodí snad kostkáf Štít. uč. (t.). Tento slovosled je zřetelným důkazem toho, že *nali* ztratilo větnou platnost a stalo se částí následující věty. V tomto vývojovém stadiu lze mluvit o větách s *nali* (*nali dievka pláče*) a o spojkovém významu citoslovce *nali* nebo o významu *tu* (*tož*). Při tom nesmíme zapomínati, že slovosled typu *naliť lid* *sě* *běře* není nepochybným svědectvím o tom, že se *nali* cítilo jako samostatná věta všudy tam, kde tento slovosled shledáváme. Při jazykové konservativnosti lze docela dobře pochopiti, že se původní pořádek slov držel, třeba *nali* přestalo být větou. Slovosled *naliť lid* *sě* *běře* svědčí nepochybně jen o tom, že *nali* mělo původně větnou platnost. Srovn. při *ano* (§ 22s).

2. že, ž.

19a. Vedle interjekce *že* vzniklé z *e-že* (§ 62) je také *že* od původu, měnící se zhusta ztrátou samohlásky v *ž**. Není sice možné

* Srovn. u Gebaueru v HistMl. I, 152 a u Havránka, Přisuvné vokály v slovans. jazycích, Mnema 359.

lišiti přesně tato dvě *že*, ale je velmi podobno pravdě, že v případech, o nichž bude dále řeč, jde o staré *že*, nikoli z *e-že*.

V jazyce starším se vyskytuje *že*, *ž* velice často jako enklitická partikule zejména u interjekcí (*nu-že*, *to-ž*...), u zájmen (*ten-že*...) a u imperativu (*daj-ž*, *vedi-ž*...). Toto užívání našeho slovice si dovedeme dobře vysvětliti, vycházíme-li z předpokladu o jeho původním deiktickém významě, nikoli partikulovém nebo jiném. O deiktickém významě svědčí tuším dosti zřetelně spojování s interjekcemi, *ono-že* (*ono-ž-t*), *nu-že*, *to-že* (*tož*), *tu-že* a j. Jde bez pochyby od původu o spřežení dvou interjekcí, nikoli interjekcí (*ono* atd.) se slovem jiného významu, snad partikulového (*-že*, *-ž*); srovn. jiné případy se dvěma interjekcemi: *se-ova*, *e-j* (*h-ej*), *to-to*, *eno* < *e-ono*, *evo* < *e-ovo*, *onovo* < *ono-ovo* (§ 21z, 42, 61, 63). Časem arcíř *-že* ztrácelo deiktický smysl a bylo pocitováno bez pochyby za bezvýznamnou částici. Srovn. v II § 174.

Deiktický význam lze předpokládati dále u zájmen *ten-že* (*jen-že*), *kto-že*..., srovn. *ten-hle*, *ten-to*, *ten-to-se* (§ 60). Také zde tento význam vyprchával jen v zesilovací, zdůrazňující a ten často mizel. Tak staročes. *ten-že* má nezřídka nikoli deiktický význam »tenhle«, nýbrž jen anaforický »ten«; na př.: tehdyže se ihned potka | s jedním slovútným pohanem...; | *tenž pak pohan* potka krále AlxB. 79; srovn. i jiné doklady u Gebauera IV, 240. Jen zesilovací platnost mělo velmi hojné *-že*, *-ž* v imperativě: *daj-ž*, *vizte-ž*, *rcěme-ž* atp. I v jiných případech; na př.: *tehdy-že* se ihned potka AlxB. 77; *viece-ž* nedli tiem AlxBM. 339; *nikohó-ž*, *nikomu-ž*... (Gebauer IV, 703 a III 1, 463, 467); při reduplikaci, *viece vice-ž*, *blíže blíže-ž* atp. (t. IV, 708).

Jak se *-že*, *-ž* stalo na konec formální částici, tomu svědčí zájmena, spojky a adverbia *jen-ž*, *kto-ž*, *kdy-ž*, *kam-ž*, *a-ž*, *ani-ž*..., u nichž se naše slovice stalo výrazem pro hypotaktickou platnost. Tento význam se nemohl vyvinouti z deiktického ani ze zdůrazňujícího, protože s nimi docela nijak nesouvisí, nýbrž vznikl z úplně bezbarvého, formálního *-že*, *-ž*. Touto ztrátou konkrétního významu si bez pochyby vyložíme tu okolnost, že je *-že* v dnešním jazyce většinou prvek neživý, tradiční, držící se jen v ustálených případech (*když*, *až*, *než*..., *dejž* to pán bůh). Jen (místy?) v střední slovenštině jde ještě o slovo živé, jak ukazuje užívání při impera-

tivě, při tázacích zájmenech a adverbích: Bože, *donesteže* už toho Števa s tej vojenčiny Timrava DedinsPov. 31; Tu si ešte? A *kdeže* by som bol? tamt. ChudobRod. 15; a *kdeže mi íst*, kde sa šinúť t. 13; dvesto korún, *čože* je to? t. 13; *kdeže* sa obrátiť zas? *Kohože* obrať? t. 25.

Zdůrazňující a bezbarvé *-že, -ž* je sotva všudy prastaré, přímé pokračování deiktického citoslovce, nýbrž u mnohých slov se ujalo až tehdy, když ve spojení s jinými slovy ztratilo původní význam deiktický.

3. Deiktické interjekce zájmenného původu.

a) Neutrální interjekce.

20. 1. V slovans. jazycích i v jiných jazycích indoevropských mívají neutra ukazovacích zájmen *ono, to* a *j.* interjekční význam deiktický »hle, ecce«, který jsme poznali u *na, nali*. Jsou to tedy interjekce s větnou platností jako jiné interjekce, tedy interjekční věty, ač arcíř v dobách historických velmi často tuto větnou platnost ztrácejí. Po stránce tvarové jsou to věty nominální, tedy nepravá citoslovce, jako na př. původní nominální věty *běda, hoře!* a *j.* (viz II § 7). Neprobírám je při ostatních sekundárních interjekcích proto, že to bez pochyby nejsou od původu jména, nýbrž skutečná citoslovce; na př. *to* ve významu »hle« lze označiti za flexivní tvar, totiž za nom. a akus. neutr. sing., jen se zřením k té okolnosti, že má v historických dobách vedle významu interjekčního i funkci neutra. Jaký je poměr mezi těmito dvěma funkcemi, je otázka, o kterou mi nejde, ale zajisté nechybím, naznačím-li, že je interjekční platnost prius a flexivní neutrální posterius. I vývojem se deiktická neutra shodují více s primárními citoslovci, zejména s *na, nali*, než se sekundárními.

Deiktická zájmenná neutra ukazují na něco, co mluvící osobu vzrušuje, zajímá, a zároveň na to upozorňují druhou osobu; často se tak děje ještě připojenou větou nominální (*toti, člověk!* »ecce homo«) nebo slovesnou (*ono, prší!*).

To vyložil dosti podrobně o *ono (ano)* a naznačil o jiných neutrech Zubatý II, 25 sl. I další výklady v této kapitole jsou za-

loženy na této studii. Co z ní přejímám, přesně označuji (Zubatý nebo Z.). Některé doklady nebo i výklady mám ze Straky; zase je zřetelně odlišuji od svých. Podobně činím při některých jednotlivostech od jiných auktorů.

2. Ona studie Zubatého, třebaže je z největší části jen programová, má — jak jsem řekl již v úvodě — veliký, ba epochální význam; je klíčem k porozumění neobyčejně hojným jevům, které by jinak většinou unikaly naší pozornosti, protože by nám chybělo východisko pro jejich seskupení a pro jejich výklad, a které bychom ani nedovedli dobře pochopiti, jak vyplývá na př. z některých výkladů o poměru mezi *ano* a *an* a o zájmeně osobním *on* (§ 37 sl.).

***ono* (*ano*, *h-eno*, *h-ino*).**

21. 1. Vedle podoby *ono*, docela jasné, vyskytá se *ano*, vzniklé z *a* *ono*. Podle zákona o stahování čekáme *áno*. Je sice slovens. *áno*, gemers. *án* (< *áno*) »hle«, hanác. *áno*, *háno* (hors. *hánu*), ale jde spíše než o prastarou délku, vzniklou stahováním, o délku emfatickou jako v případech typu *bóže*, *móc*, *bóli*, *túze*. Podle Sedláčka (u Zubatého 231 pozn.) vzniklo *áno* před stahováním ve složených tvarech *dobré* (z *-oje*), *děláš* (z *-aješ*) atpod. Spíše se podobá výklad, že *ano* vzniklo asi v téže době jako ony tvary a že má krátké *a* jako staročes. případy *nanu* z *na onu*, *naheň* z *na oheň*, *donoho* z *do onoho* (Gebauer HistMl. I, 564—565), totiž proto, že se původně nebo i stále pociťovalo složení ze spojky *a* + *ono* (*na* + *onu*...), kdežto tvary *dobro-je*, *dobra-ja*... se považovaly za tvary jednoduché, a proto v nich nastalo stažení (*dobré*, *dobrá*...). Tu tedy z příčiny psychologické zůstalo krátké *a*, t. j. nastala elise následující samohlásky, nikoli stažení dvou samohlásek. Tak jest asi rozuměti výkladu Zubatého (l. c.), že jde o »obdobu spojky *a*« nebo spíše o *a'no*. Obojím způsobem bylo dosaženo původního účelu, totiž odstranění skupiny dvou samohlásek (*dobroje*, vlastně *-oe* > *é*, a *ono* > *ano*).

Výklad o vlivu vědomí složenosti v *ano* má oporu v tom, že se stále drželo *a* *ono*, třeba v jazyce starším menší měrou, a že častěji mimo ustrnulé *ano*, *an* (§ 31a, 32, 33a, 36a) zobecnělo *a* *ono*, *a* *on* atd.

2. Podoba *eno* vznikla buď z *e* + *ono* nebo z *ono* podle inter-

jekcí s *e-*, jak vykládá Zubatý (II, 114 a 338) srbs. *ěno*. První člen spojení *e-ono* je podle Z. (114) »jakási deiktická částice«. Mně se zdá, že jde spíše o deiktické neutrum **ed*, tvarem totožné s *je* vyskytujícím se v historic. slovanštině jako akus. zájm. osob. a nom. akus. relat. (*je-že*). Nedostatek hiátového *j-* se dá snadno vysvětliti citoslovnou povahou, t. j. tak, že *eno* stávalo zpravidla po pauze*; srovn. i staročes. *e-že*, *ej* (§ 62) a **evo* (§ 61a). Spojení dvou zájmených interjekcí, *e* a *ono* má analogii v **se-ovo*, *se-ova* (§ 61), v **ono-ovo*, *onovo* (t.), v *e-j*, *a-j* (§ 64, 65) a konečně v reduplikovaném *to-to* (§ 42).

V historické době je **eno* doloženo jen dialekticky: hanác. *henka*, *henké*; mor.-slovens. *hen*, *henkaj*, *henkajc*, *hen-ten*, *hen-semtam*; laš. *henaj*, *henajky*, *heneky* (Bartoš Slovn. 93). Za *e-* je tu *he-* s hiátovým *h-*, jež vzniklo později než *j-^{**}* tam, kde byla samohláska čistá, bez hiátového *j-*. Podobně vzniklo slovens. *h-ej* (§ 65). Se zřetěním k interjekční povaze našich slov je možné se domnívati, že dostala *h-* dříve než ostatní slova; interjekce mívají totiž i jiné hláskové zvláštnosti (§ 5a).

Tvar *hen* vznikl apokopou z *heno*, snadno pochopitelnou u výrazu s významem původně citoslovným a pak adverbialním (viz dále); srovn. gemers. *án* z *áno* a v § 35s staročes. *an*. Tvar *hena* má obdobu v staročes. *ova* z *oro* (§ 61). Podoby *hen-ka*, *-ké*, *-kaj*, *-kajc*, *-aj*, *-ajky* vznikly z *hen* přivěšením partikul *-ka*, *-ké* atd., známých z adverbii *dnes-ka*, *dnes-kaj* a j.^{***}. Tento výklad platí, ať vidíme v *e-* (*he-*) interjekční partikuli či deiktické neutrum.

O významu těchto tvarů ukazujících na původní *eno* viz dále na příslušných místech (§ 33a-e).

3. Dále bylo v češtině *ino*, beze vší pochyby z *i-no*; tak vzniklo podle Zubatého (II, 338) slovins. *ino*. Je to jako *a-ono* spojení slučovací spojky s neutrem *ono*.

Stejně jako spojka *i* zůstalo *ino* bez hiátového *j-* i v dialek-

* Viz můj článek Prothese či hiát v Symbolae grammaticae in honor. J. Rozwadowski II, 140 sl.

** Srovn. v mých Příspěvcích k čes. hláskosloví (Brno 1926), § 65.

*** Zubatý o čes. **eno* nemluví. Berneker v SlEtW. I, 260 připomíná *hen* atd. jako odvozeniny prajaz. »ukazovací partikule *e-*, ale druhou část (*-n*, *-nka*) nevykládá.

tech, jež mají jindy pravidlem *j-* (na př. spis. čes. *j-iti, j-iný...* || *i, i-nu, i-hned*), ale časem dostalo hiátové *h-*; srovn. v mých Příspěv. k č. hlásk. str. 131. Tak je doloženo naše citoslovce v histor. době: staročes. *hin* (*hinky*); chods. *hin* Hruška Slovn. 29; laš. *hin, hinka, hinaj* (*hyn...*) Bartoš Slovn. 113. Gebauer vykládá (ve Slovn. I, 416) staročes. *hin* »tam« z němčiny. Přihlédneme-li k slovům přejatým v starší době z němčiny, je dosti málo podobno pravdě, že by naši předkové byli přejali a přenesli i do spisovné mluvy cizí slovo pro pojem zcela běžný, pro nějž měli dosti slov domácích. Mimo to se užívalo slova *hin* v takové souvislosti, kde místní význam nelze dobře oddělovati od citoslovecného, jak to pozorujeme u původních deiktických neuter. Srovn. v § 33s. O významu těchto dialektic. tvarů viz i v § 33a.

Případy typu A.

21a. 1. Zájmenné interjekce *ono, ano* se užívá v historickém jazyce českém v případech dvojího typu, jež arciť těsně souvisí mezi sebou.

K prvnímu typu náleží nemnohé staročes. doklady s *ono* nebo *ono-ť, ono-ž-ť*, jež uvádí Zubatý (107—108), vesměs z Ezopa v Baw.: viz, *onoť klíč v zámce zkřechta* (verš 679, 26^a); věřiv havran sladké řeči, | *onoť nemudrý koba* (= havran) *skřechti* (823, 28^b); *onožť kuon jé* (= žere, pase se), *travú chodě*, | *po lúce zde i onde brodě* (2056, 48^a); *na poli se země dmieše* | *a vzhóru se velmi spieše*; *ono duté poče kvieliti* (1295, 35^b); *ó hubená zábo lstivá*, | *proč tvá mysl jest tak křivá?...*; | *onoť (zába a myš) po vodě ploviechu* (357, 20^b). K těmto vzácným dokladům mohou přidati doklad z Vít. 96^b: *i stal se prvý den... i šestý i nedělní*; *a ono buoh učinil všecky věci dobré velmi*.

Dále sem patří dosti hojně příklady s *ano* za lat. *ecce*. Řadu jich uvádí Zubatý (231—232) z Pror.: *vyjdu-liť na pole, anoť zbiti mečem*; *a pakli vejdu do města, anoť přepadli hladem* »... *ecce occisi gladio, ..., ecce attenuati fame*«; *patřiti budem na zemi, anoť tmy smutka* »*ecce tenebrae tribulationis*«; *čakal sem, aby činil súd a spravedlnost, ano pak nepravost a vuolánie* »*ecce clamor*«; *i pozval jest hospodin buoh všech zástupuov toho dne*

k kvílení..., *ano pak radost a veselé* »*ecce gaudium et laetitia*«; atpod. — Straka I, 8 má doklad z Mat.: a kak ty móžes říci bratru svému: nechať vynmu drástu z tvého oka, *ano trám jest v tvém oce* * 85^b »*et ecce trabs est in oculo tuo*«; *ano v tvém oce trám jest* t. 86^b. — Hujer uvádí v NV. III, 88—89 tyto dva doklady: *aj ano Alžběta... počala synem* Krist. 14^a (a PassKlem. 74^b); *anoť zří, Alžběta... počala jest synem* EvBen. 54, Luk. 1, 36 »*et ecce Elisabeth...*«. — Jsou i jiné doklady; na př.: *ano těžař* (psáno *tyefarz*) *čaká drahého ovoce* EvOl. 94^b, Jak. 5, 7 »*ecce agricola exspectat*«.

2. Že lze pokládati *ano* za přesný překlad latinského *ecce*, to vyplývá z toho, co bylo řečeno při *nali* (§ 17₃), jež se vyskytá v podobných případech. Svědčí o tom i paralelní místa, kde bývají nepochybná slovec deiktická; na př.:

aj ano Alžběta..., *anoť zří Alžběta...* (sr. shora) || *toť Alžběta...* EvZimn. 4, Luk. 1, 36;

ano těžař čaká... (sr. shora) || *hle*, kterak voráč očekává... Norimb. Jak. 5, 7; *aj oráč...* BrNZák. tamt.

Svědčí tomu i spojení citoslovce *ano* s *aj* a *zří* v *aj ano* a *anoť zří*, spojení se slovcí zřetelně deiktickými; jde tedy o vyjádření deiktického významu dvěma citoslovci, jak bývá častěji, anebo i třemi: *naliť aj toť* (§ 17₃), *viz onoť* (sr. dále), *aj viz, aj zří, hledaj viz* (§ 17₃), *se-ova* (§ 61₁) atp. Lze se dovolávat také pols. *ano* (*ono*) »*ecce*« (Zubatý 112). Důležité je, že se deiktický význam drží ještě dnes v gemers. *án* (»hle«), vzniklém z *áno* (Pastrnek v SlovensPohl'. XIV, 127). A v jiných případech, zejména kde se *ano* nebo *an* atd. zachovalo do nového jazyka, proniká tu větší, tu menší měrou původní význam; srovn. v § 22 sl., hlavně pak v 22₁, 27₂ a 33₁.

Také *ono* mělo arcit' původně deiktický význam. Ostatně je dosvědčen dvěma místy v Ezopových bajkách, kde je za latins. *ecce*: *onoť klíč v zámce zkręchta* = *ecce serae clavis inmurmurat*; *onoť po vodě ploviechu* = *ecce natant* (Zubatý 108). Staročes. Ezop není sice doslovný překlad latins. originálu (Z. l. c.), ale sotva lze pochybovati o tom, že překladateli byl latins. způsob s *ecce* cizí

* U Straky omylem *oku*.

(§ 17³). Deiktickému významu nasvědčuje také spojení *onoť s viz* v prvním dokladě z Ezopa. Srovn. v § 21² a 33¹.

Ano, ono a z nich vzniklé shodné tvary *an, ana...*, *on...* jsou výrazové prostředky velmi živé, zejména v jazyce starším; ale i v novém jazyce shledáváme je v míře nikoli nepatrné. Tím se liší od *nali*, časem zaniklého, nehledíme-li k *na*, jež se významem úplně odloučilo od *nali*.

3. Analogicky podle případů s *nali* (§ 19³) se můžeme domnívati, že se interjekce *ono, ano* užívalo původně jako upozornění v přímém hovoru: *ono, kůň je!* = hle (podívej se, podívejte se), kůň se pase! Dokazuje to i praesens, kde bychom čekali praeteritum: věřiv havran sladké řeči, *onoť nemůdrý koba skřečí* (sub 1); srovn. u Zubatého 236. A nominální věty, jež mají zpravidla praesentní význam: *čakal sem...*, *ano pak nepravost* (t.) = a hle (je) nepravost. Z přímého hovoru bylo *ono, ano* přeneseno i do vypravování: *vyjdu-liť na pole, ano zbiti mečem*. Naše interjekce je uprostřed dvou vět tvořících souvětí a má proto zpravidla slučovací spojku *a* (*a ono* > *ano*). Další jeho vývojové stadium jsou případy typu B (§ 34 sl.).

Jako při *nali* je nepochybné, že se interjekce *ono, ano* vyskytovalo v původním deiktickém významě ještě v jazyce starém, ale na druhé straně velmi podobno pravdě, že se tento význam už stíral, že z něho vznikaly nové významy, jež zastihujeme z části v jazyce novém; na př. *ano* »lat. utique, něm. ja«, *ano* »dokonce« a j. Hojně užívání našeho *ono, ano* a z něho vzniklého *on, an* (sr. výše sub 2) dává nám možnost sledovati podrobněji jeho významový vývoj, ale přes to musíme často přestat na všeobecném naznačení jako při *nali*; jednak není často jisto, máme-li v starším jazyce předpokládati ještě původní význam deiktický či již význam sekundární, jednak jsme nezřídka na rozpacích, o jaký sekundární význam jde. A můžeme-li pokládati za dosti jisté různé nové významy, nesmíme při tom zapomínati, že mohly býti a bez pochyby bývaly vedle dialektických rozdílů i různosti individuální, jak je tomu i dnes.

4. O vývoji sekundárních významů budou podrobnější výklady v § 22 sl. Zde si všimnu jen *adversativního* významu, jenž proniká v některých příkladech s *ano* (sub 1); na př.: *čakal sem, aby*

činil súd a spravedlnost, *ano pak nepravost* = *ale* (je) nepravost. Z výkladů o *nali* (§ 194) je patrné, že je adversativní význam oněch vět přirozený následek toho, že vyjadřují něco neočekávaného a že není *ano* od původu výrazovým prostředkem této adversativnosti. Svědčí o tom i ta okolnost, že je ve dvou případech vedle *ano* i *pak*, vlastní to výraz adversativnosti. Je tedy třeba interpretovati *ano pak nepravost* jako *hle však nepravost*. Tam *pak*, kde je *ano* samo, adversativní význam se rozumí ze souvislosti: patřiti budem na zemi, *anoť tmy* »hle však tmy«. Není nemožné, že *ano* ztratilo původní význam deiktický a stalo se časem výrazovým prostředkem pro adversativnost, ale není to příliš podobno pravdě v oněch starých dokladech a je nepochybné, že by to byl význam sekundární, nikoli původní*. Srovn. ještě v §§ 224, 233 a 273 pozn.

5. Jako *nali* bylo i *ono*, *ano* původně samostatnou větou interjekční a tuto platnost podržuje hlavně tam, kde si zachovalo význam *ecce*; na př. *onožť kuoň já* = hle, kuň se pase! Jde vlastně o souvětí a měli bychom *ono* oddělovati čárkou od následující věty slovesné nebo jmenné: *onožť, kuoň já!*; *ano, tmy!*; srovn. v § 232. Tužto větnou platnost si zachovalo *ano* i v sekundárním významě, totiž potakacím (§ 321). Je však docela dobře možné, že i ve významu *hle* ztrácelo *ono*, *ano* plnou větnou platnost, že zanikla mezi ním a následující větou pausa, takže se *ono*, *ano* stávalo částí této věty: *ano tmy* atp., jako říkáme dnes *hle tmy*, *hle vlak*. Ve významech vzniklých z deiktického většinou *ono*, *ano* větnou platnost ztratilo, jak uvidíme v § 22 sl.

6. Hledíme-li k původnímu významu zájmena *on*, totiž k významu *ille* (§ 401), je velmi podobno pravdě, že se neutrem *ono* ukazovalo původně na něco vzdáleného. Deiktické interjekce pro osoby nebo věci blízké byly *se*, *sedě*, *to*, *tedě*, *aj*, *ovo* (§ 432, 60, 61, 64, 68, 69). Neužívalo se tedy citoslovce *ono* tehdy, když šlo o 1. neb o 2. osobu; neříkalo se na př.: *ono, já* nebo *ono, ty* ve významu »hle, já, ty« (»to jsem já, to jsi ty«). Avšak rozdíl mezi *ono* a *se*, *to* se časem

* Za původní — vedle slučovacého — pokládá jej Gebauer ve Slovn. I. 11. To lze pochopiti, když uvážíme, že Gebauer nevidí v *ano* původní deiktickou interjekci, nýbrž je vykládá z *an*, *ana*... (§ 244). Pak bylo potřetí přisouditi mu nějaký význam původní, tedy slučovací nebo odporovací.

otřel, takže se začalo užívatí citoslovce *ono* také o osobě 1. nebo 2. Tak Zubatý 238*. Z jeho příkladů budiž uveden tento: já sem se domníval, že s tebou samým šermovati budu, *ano pak vidím*, že se tobě samému třetímu brániti musím Ezop 167^b. Ze svých příkladů připomínám tyto: to když já přemejšlíím, *anť my se... na jakés věži octneme* Komenský Labyr. V (197); *mysle pak já, že již pojedem...*, *anť my tu den, druhý, třetí, desátý stojíme* t. IX, 9 (215) (srovn. § 276); — já sem si povdala, gdo na to doroste, *a vono ty* Slavkovs. (§ 233).

Toto *ono* shledáváme arcit nejen tam, kde jde o původní význam »*ecce*«, nýbrž i ve významech, jež se z něho vyvinuly (§ 22 sl.).

Náladové *ono* (a *ono*, *ano*).

22. 1. Říkáme *ono prší!* Jde o t. zv. větu bezpodmětou a *ono* se zdá napodobení němec. *es* (*regnet*). Říkáme však také *to prší!* a tu se zase *to* zdá napodobení něm. *es*. Ale za něm. *es regnet* lze v češtině říci jen *prší*, a *to prší!* i *ono prší!* má jiný význam: *to prší* vyjadřuje podiv nad tím, že prší mnoho, kdežto *ono prší* vyjadřuje zklamání (chceme jíti na procházku, dívám se z okna a řeknu: *ono prší!*)**. Z toho vyplývá, že ani *to* ani *ono* není napodobenina německého *es*, nýbrž slovo domácí. Jsou to interjekce, vlastně interjekční věty deiktické, s původním významem »*ecce*«: *to, prší* nebo *ono, prší* = původně: *hle, prší!* O interjekci *to* srovn. v § 44. Deiktický význam interjekce *ono* je tu oslaben, ale proniká dosti zřetelně ještě dnes; řeknu-li, když chceme jíti na procházku a zpozoruji, že prší: *ono prší!*, je to nejen výraz mého zklamání, nýbrž zároveň i upozornění ostatních na to, že prší, je to totéž jako: ..., (*ale*) *podívejte se, prší!*

Vyjadřuje tedy *ono* jisté vzrušení mluvící osoby, jistou náladu a nazývám je proto náladovým***. Nezřídka původní deiktický význam »*ecce*« neproniká tolik jako ve větě *ono prší*, takže zbývá

* V 1. a v 2. osobě se říkalo též *a já*, *a ty: uzrěš a já vstanu...*; srovn. § 383 pozn.

** Zubatý v KZ. XL, 515 pozn. 1, a II, 339.

*** Zubatý (II, 32 a j.) mluví jen o náladovém *on* (§ 24), jež se z *ono* vyvinulo.

jen onen náladový odstín. A někdy je *ono* tak významově vybledlé, že je lze vynechat: *ono to dobře nejde || nejde to dobře.*

Zubatý uvádí (32—33) řadu novočes. dokladů z Rubše, z Tyla a z Němcové; na př.: jáť myslel, že přšelo a *ono nepršelo* Ruběš; *však ono není ještě po merendě* Tyl; *ono se žádnému umřiti nechce* Němcová.

Dále starší doklady ze soudních zápisů od 16. stol.; na př.: *potom jsme šli po hrázi a ono jest vnově povýšené hráze víc než o dva lokty.*

Konečně připomíná Z. doklady, kde je vedle *ono* i neurčitý podmět *to**; na př. *ono to ještě nejde!* Tyl. Zde je patrné, že *ono* není podmět.

Toto *ono* je v nové češtině velmi hojné, a to nejen v mluvě lidové, nýbrž i ve spisovné, když se auctor vyjadřuje vzrušeněji a lidověji, než je zvykem. Uvedu proto ještě několik dokladů:

hrácu (= gen. pl.) *vono se mu dycky vymašlo* Kubín Záp. 21; *jo, vono se řekne...*, ale koukejte, nemáme kale sami gde bejt t. 190; šli dál a přišli na noz do jednoho dvorce; *a vono tam strašilo* t. 149; *vono to neškodí něco skusit* t. 209; vrazi do ni (do kabele) roko a chce jo zase vetáhnót; *ja, ale vono mo to jož nešlo* Hanus 12; jož neštoduje, *vunu mo tu šlu špatně* Hors.; chceme jět orať *a ono tam začne pršať* Kašik 70;

však ono to pújde! Neruda SebrSp. I/IV, 157; *ono je možno*, že věc přece nějak propukne t. 279; *ono se konečně takovému novináři navrhuje za stolkem náramně krásně* Herrmann SebrSp. XIV³, 43; *ono se řekne*, nemá tvář! Šimáček SebrSp. III, 201; *ono se taky musí umět po nich* (po červených jahodách) *koukat* t. XVI, 76; *ono by se na světě nadělalo pánů až hrůza* Rais SebrSp. VIII, 32; *pane, to ono se debužiruje*, když to jiní odedřou t. XVIII⁵, 72**; *viš, ono je přece jen nutno*, abyhom trochu poznaly společnost Svoboda Sp. XLVI, 7; *ono se snadno soudí o tom...* Vrchlický BarStř.

V nářečích není *ono* stejně rozšířeno. Vím ze zkušenosti, že je v hanáckém nářečí hors. nepřilíš časté; užívá se tu místo něho dosti často *však* s neutrem *to* (§ 27s). Tu je potřebí podrobného studia jednotlivých nářečí. —

* Srovn. v § 49.

** Srovn. v § 441.

Ze staré češtiny mám několik dokladů starších, než má Zubatý, jež ukazují, že jde o typ starobylý:

lidé často mnieti budú po své věštbě, by mělo býti velmě dobře, když takto bude aneb takto, *anoť zle bude* Štit. uč. 9^{b2}; často po své věštbě báti se budú některé věci, *ano vyjde velmi dobře* tamt.; mněl, by tu by král, *ano tu nebylo jeho* t. 68^{a2}; vsměje se (= vz-směje se = za-), jako by jemu dobře bylo, *ano jemu není dobře* Štit. ř. 122^{a1}; slyšal jsem o pěti blázniech mluviece, | *ano jich jest po hříechu více* Vít. 41^b; proč mentíš (= lžeš)?; *ano puo řeči znáti, ež mentíš* PassKl. 192^{a2}; aj toť již blízko smutek, *ano není*, kto by spomohl JeronMus. 35^a; vždy říekají »čtení kázem«, *ano by bylo pravější říeci*, že sebe kázem skrže čtení ChelčP. 100^a. — Straka I, 12—13 má tyto doklady: tuť (hříšni) poběhnú k horám řkúc; padněte na ny, přikryte ny!; *ano se jim těžko k sídu ukazati* Štit. ř. 70^{a2}; snad to jest znamenie ancikřistovo aneb ať řku ďáblovo, ještoj dal svým to heslo, ješto slušejí k království jeho, aby potom znali se spolu; *ano po řeči jest znáti*, ktoj' z Rakús, kto z Čech, kto z Moravy t. 101^{b1}; chlubie se mieti skutky dobré a svaté, *ano v nich izádného není* GestaBř. 106^a.

Za *ano* těchto staročes. dokladů bychom dnes řekli *a ono*: ... *a ono bude zle* atpod.

2. Sem hledí i bezpodměté nominální věty s *ono*: les po štyrech aš na blízko, aby vidal, co to je; *a vono tam u vohně dvanáct mužů* Kubín Klads. I, 82; kouk *a vono tam při svičce dvacet štyry loupežníků* Kubín Záp. 290; chvíli čeká, *ale vono porád nic* t. 25.

Dále formálně bezpodměté věty typu (*bůh*) *tak dliho čaká, ano jemu neotevrú*, o nichž viz v § 25.

3. Konečně sem patří subjektové věty nominální i slovesné s neutrálním podmětem; na př.:

ukazujíc se, by bohu slúžili..., *ano vše jinak* Štit. ř. 69^{b1} (Straka I, 12); nic pravého nemuóž se v nich založiti, *ano srdce plno vždy nepokoje* ChelčP. 67^b; tehdy, když který by byl spasitelóv kříž, rozuměti nemohli, jeruzalémský biskup na jednu nemocnú ženu [kdy] prvý i druhý kříž položil, *ano nic nepomohlo* PassKlem 96^{b2}; člověk jsa mlád chodí, | *ano jemu nic neškodí* Hrad. 140^a (srovn. v § 50⁵);

já myslel, že asi pět šestáků padne *a ono nic* Šmilovský

SpVýpr. III, 100; čekám pořád, pomůže-li ta pentle proti migréně, *a ono nic* t. 64; bježí se tam podívat *a vono tam bylo na ti láyce zašmodrchaní přadeno* Kubín Záp. 220; *ono to děvče postonává* Us. ob.; *ono to okno nějak špatně přiléhá* t.; *ono jablko nikdy daleko od stromu nepadne* Šimáček SebrSp. IX³, 217; *ono to tak veliké významění není* Baar SebrSp. XIII, 95.

4. V některých dokladech má *ano, ono* jakoby adversativní význam *ale, avšak, zatím*: jáť myslel, že přšelo *a ono nepršelo* »a zatím nepršelo«; já myslel, že asi pět šestáků padne *a ono nic* »a zatím nic, ale nic«; vsměje se, jako by jemu dobře bylo, *ano jemu nenie dobře* »avšak není mu dobře« atpod.

Bylo již řečeno (§ 21^a), že je adversativní význam takových vět nepochybný, ale že není vyjádřen slovcem *ano, ono*. O tom svědčí v našem případě předně ta okolnost, že je někdy adversativní význam zřetelně vyjádřen jinak: ja, *ale vono mo to jož nešlo*; chvíli čeká, *ale vono pořád nič*. Za druhé na to ukazují doklady, kde *ono* adversativní význam nemůže míti; na př.: *ono prší!* (proti: myslil jsem, že bude pršet *a ono nepršelo*); *ono se řekne*, nemá tvář; *ono se snadno soudí o tom* atpod.

5. Náladové *ono* nemá již větnou platnost, nýbrž splynulo s následující nominální nebo slovesnou větou a je její částí. O tom svědčí jednak to, že za ním není pauza, jednak kladení enklitik hned za ním; na př.: *ono se řekne*; *ano se jim* těžko k sídu ukázati (srovn. sub 2). Srovn. u Zubatého 234.

23. 1. Náladové *ono, ano* se vyskytá i ve větách — slovesných i nominálních — s jiným podmětem nebo doplňkem než neutrálním.

Staročes. doklady: (druhé přikázání přestupuje ten), jenž vinu v tom bohu dává, | že nerovně čest rozdává... | ; *ano dobrě hospodin vie*, | který dóstojen kterého Hrad. 97^a = *a ono hospodin...* novočes. *a on hospodin...* (sr. § 24); (liška) uběže do jedněch pústek, | *ano v nich jediný chrústek* t. 130^a = *a on v nich jediný chroustek*; světští také často k sobě krásně mluvie, jako by spolu pokoj měli, *ano v srdci nepokoj hrozný* Štít. uč. 73^{b1} = *a on (je) nepokoj v srdci*; pakli kto mní, by buóh z ukrutnosti... na lidi přepúšťal které ztráty, ten má také naději malú...; *ano buóh vie v svém tajném sídu*, proč... ŠtítE. 30; jazyk zpraví, žej jeho bolest..., *ano trn ne v jazyku, ale v noze* t. 121; smrt komu učiniti, nechžť jest

i vinen, ... ohyzdnáj' věc; *ano i kat ohyzden* t. 168; něteří jen ukazují, jako by se veselili, *ano v srdci někaká nechut* Štít. ř. 120^{b2}; často bude mieti žena po té věštbě naději řkúc: *ostanu po muži, zbudu práce této neb této, ano ji pak teprv práce i napadne aneb hanba* Štít. uč. 9^{b2}; jeden mnich ... dával jim (paním) někaké stkleničky, aby svůj pot v nich daly jemu, že tiem něco přivěsti jim chtěl, po němž jsou ony stály, a k tomu bral od nich peníze za to; *a ono jedno tant byl* Šach. 300^{b1} = a on to byl jen tant (= žvanění, klam); a také těžké vždy bojovati, vždy se mnohým a rozličným žádostem protiviti; *anoť pýcha chce pokoru přemoci, závist nad milost býti* Štít Bud. 197 = a ona pýcha chce...; jakož se někdy zdá člověku, že nětčemu dostatečně rozumí, *ano bývá mejlka* Blah. 220. Náleží sem tento doklad z Ezopa 167^b: já sem se domníval, že s tebou samým šermovati budu, *ano pak vidím, že...*, kde je *ano* sekundárně při 1. osobě (§ 21^{a6}). Snad sem patří také staročes. doklady typu *onoť klíč v zámce zkrěchta* (§ 21^{a1}) = *on klíč* v zámku zachřestil.

Náladový význam proniká i ve mnohých dokladech, o nichž bude řeč v § 27², 6, 28, 29¹ a 35¹; 2.

2. V nové době se užívá tohoto *ono* hojně na východním území našeho jazyka, jak připomíná Zubatý 109—110. Uvádí příklady z Hoška Uk.:

a vono u tí vápeňice sou takovi place — trávníky — a je pěkná jatelinka samá 49; *vono často lidí viděli neco* 59; a jak to přišlo aš ke mně, tak sem to propích; *a vono to byl velkej kus papíru*, co mají šefci 120. — Dále z Kašíka: *dyš sa (včely) rójá, tož ono je tá matka taková žúltá* 133; *ono pohanka je pořezna věc** (= dobře se řeže) t.; *a ono... nebyla to ani šikovná věc* t. 139. — Konečně slovens. doklady z Hattaly: já som sa nazdala, že bol hájnik, *ono to byl z mesta pán uradník*.

Zubatý vyslovuje naději (110), že se »časem takových dokladů z českého východu shledá více«. Je tomu tak. Straka II, 85 uvádí slovens. doklady z Kukučina II:

kde som podel oči (= brýle)?, *narieka (gazda) ustavične. A ono vie dobre, gde podel oči* 115; dnes bude (muž) celý deň fučať, že

* Snad má býti *pořezná*.

sa nenajedol a že ho moria hladom. *A ono nik ho nemori* 100*. Dodal bych tyto dva doklady: ako by mu na zlo chcel vykladať i to, že sa mu dcéra v Rusku vydala; *a ono vydala sa doma* Škultéty v SlovensPohl'. XXXIX, 58^a; *ono, ani ti ľudia tuná nehladia s väčšou úctou na nás*, ako tá kamenná socha Jégé, Svätopluk 38. Tento druhý doklad je veľmi zaujímavý proto, že je tu za *ono* čárka. Vystihuje-li jí auctor pauzu ve výslovnosti, pak jde o *ono* jako samostatnou větu »*hle, ani ti lidé...*« (§ 22₁), nikoli o část následující věty (*ono ani ti ľudia* »oni ani ti lidé...«).

K mor. dokladům z Kašika mohou přidati doklady z hanáckého nářečí:

myslél sem, že je to modrák *a vono zatím tag velké hřip* Slavkovs.; my sme si povdali, co nám na ty véca chodí *a vono kocór* tamt.; já sem si povdala, gdo na to doroste, *a vono ty* tamt.; idu se tam podívat *a ono tam vidly* Gregor (z Vlkoše u Kyjova); já sem se díval, že je to člověk *a ono to beť chrást* Malovaný I, 40; *ono* be meslim *ť chlapci* mňele ešče nekolek set tamt. 363. Srovn. v § 33₁.

3. Věty s tímto *ono* (*ano*) i s *ono* předcházejícího § mívají adversativní smysl: jáť myslél, že přšelo, *a ono nepřšelo* Ruběš; mněl, by tu byl král, *ano tu nebylo jeho* Štít.; jen ukazují, jako by se veselili, *ano v srdci nekaká nechut* t.; slovens. *a ono vydala sa doma*. Z toho, co již bylo řečeno (§ 21^a), je patrné, že adversativní smysl není vyjádřen citoslovcem *ono* nebo *ano*, nýbrž že vyplývá ze souvislosti. Za jeho výrazový prostředek lze pokládati spojku *a*, jako ve větách typu *slíbil, že přijde, a nepřišel* (= *ale nepřišel*); někdy je zřetelně vyjádřen jinak: *a vono zatím hřip*. Tím méně se lze domnívati, že by *ono*, *ano* mělo adversativní význam od původu; vždyť do všech dokladů lze bez násilí vložiti původní význam deiktický; na př.: jáť myslél, že přšelo, *a ono* = *hle* nepřšelo.

Náladové *on*, *an*.

24. 1. Za staročes. *ano dobře hospodin vie* a za *a ono jedno tant byl* (§ 23₁) řekli bychom dnes: *a on hospodin dobře vi*; *a on*

* Straka však nemluví o náladovém *ono*, nýbrž mu přiřkládá význam odporovací spojky. Srovn. k tomu sub 3.

to byl jen klam. Za slovens. a ono vydala sa doma bychom řekli: a ona se vdala doma (§ 23a); za čes.-mor. vono to byl velkej kus papíru (t.) pak: on to byl velký kus papíru. Užili bychom tedy zájmena *on*, jež se shoduje s gramatickým podmětem nebo doplňkem příslušné věty. Zubatý je nazývá (30, 32) náladové *on* (*an*).

Vyskytuje se hojně po celou dobu historickou. Z jazyka staršího uvádí Z. 31—32 řadu dokladů; na př.:

on lid hlupý poče se báti a blíž tu nesmieše státi Baw.; *ale on Žižka...* dal jim odpověď Háj.; *ale že on Boček měl na zámku mnoho statečných rytířův*, s těmi se... velmi snažně bránil t.; *ale aj, on každý téměř v pláč a kvílení...* se vydávali Komens.; tehdy oběsil se jeden na tomto světě, *a oni všickni čertí vyšli sů z pekla pro tu duši* FrantPr.; *a oni Poláci volili jsů sobě za kníže mládence jednoho* Háj.

Dále má Z. I. c. mnohé doklady z novočes. jazyka spisovného; na př.:

dejte si pozor, *on bude ze mne ještě Čech* (Tyl); a což kdyby byla (cesta) tuze příkrá — nebo kluzká, *a ona se nám zase noha smekla?* (Rais); *oni ti mužští beztoho za nic nestojí* (Tyl); *ony prýj se myší také jednou usnesly, že...* (Klicpera).

A konečně má Zubatý (110) i dialektické doklady z Hoška a z Kašíka:

ale vona je ta zem hrozně pěkná Hošek Uk.; *vona je tam černá zem jako štel* t.; *dyž vyl'eťá, to ony (včely) sa chytňú ředagde na strom* Kašík.

Jde v těchto dokladech nejen o zájmeno *on* vedle plně vyjádřeného podmětu (*on lid hlupý*), jak uvádí Zubatý, nýbrž také o shodné *on* vedle plně vyjádřeného doplňku (*on to byl jen klam*) a místo nevyjádřeného podmětu (*to ony sa chytňú*). Srovn. ještě v § 55.

2. Protože jde o jev velmi důležitý, doložím jej ještě několika příklady.

Staročes.: Ježíš k svým se apostolóm vrátí, *ani již počěli spáti* Hrad 80^a »a oni...« (Z. 26 z Gebauerova Slovn. I, 11); *volám, an mi neotporie* Hrad. (Geb.); (vrabec) sedí vábě vrábata, *ana křičiece vzdvihajú se* LMar. (t.). Zde a v HistMl. IV, 218 (= § 196a)

jsou i jiné doklady*. Nebo: *neb on buöh, jsa všemohúcí, | vždy a veždy budúcí, | nemohl jest v božství umřieti* Hrad. 58^a; ty pravíš, by se Ježíš smrti bál, *an... tě jéti chce* PassKl. 83^b; »a on tě chce zajmouti«; avšak jsú oni jeho ukřižovali, *an pak... na nebesa vstúpil* t. 96^a; všedši k niej i pozdravi, *ana velmi boha vslaví* Hrad 65^b; král toho káza zkusiti, | móż-li to chlap učiniti, | *an chlap učini snadné* t. 96^a; jako ktož by na to byl uveden do vinnice, aby to udělal, coj' potřebné, *an pak... jal by se plěšek oprávéti* Štit. ř. 107^b; tehdy oni viniechu jej ve mnohých věcech, *an vždy mlčieše* Drk. 162^b; přijide k nim (apoštolům), *ani zesnuli* »a onj' usnuli« t. 158^b; oni m(n)ěli, že spí, *a on byl bez duše* FrantPr. 633. Srovn. ještě v § 276 a 302.

Časté je *on* i v novočes. jazyce spisovném, když se auctor vyjadřuje náladově, lidově: Řekové myslii, že jedou pro Sokratesa čtyři ďablové, *a oni to byli čtyři bělouši* Klicpera Sp. I, 99^b; *on byl sice pan Jarmárka posud jen starým mládencem*, ale... Neruda SebrSp. I/IV⁷, 157; *víte, měl on pan farář taky zlost* Rais SebrSp. XVIII⁵, 65; *chytla ona se jí mamona*, jen se bála, aby jí neubýlo t. XVI⁵, 409; *dnes ona se stará Hlášková nepožene sednout si před samou kazatelnou* t. XVIII⁵, 61; tak se jen podívejme, *když on už skleník dávno není v módě* t. XI⁵, 221; Kde ho (koncipienta) rarach nosi!...; *zašel on si Bradáč nejspíš na víno* Herrmann SebrSp VI³, 9; To se dalo mysliť! *Umí on si asi jíst a pít* t. IV^{4, 5}, 229; Podívejte se na zábu!... *Nechá ona si ruku líbat*** t. II¹², 73; myslii, že má horečnou nemoc; *a on to byl nový zázrak sv. Jana Nepomuckého* Jirásek SebrSp. XL³, 430; však *on si Dubský nebéře Ortmüllera Vrehlický* BarStř. 200; proč teda s ní nežije? *Vyhnal on ji asi Šimáček* SebrSp. XIII, 49; ale pan správce je čtverák, *pil on asi hezky doma sám s Papšovou* t. IX³, 20; *ale to on náš jemnostpán pracuje vic než kaplan* Baar SebrSp. XIII³, 73; *ale ona Salíčka i Dusil*

* Některé doklady z HistMl. IV však sem nepatří; srovn. dále sub 6.

** Protože citoslovce *ono*, *ano* stávalo na začátku věty (vlastně bylo samostatnou větou, srovn. § 21^a), bývá i shodné *on*, *an* zpravidla prvním členem větným; jen spojky stávají před ním: *však ono není ještě po merend* (Tyl) atp. V našem dokladě je *ona* až za slovesem. To není původní postavení, protože starší podoba mohla býti jen tato: *ono, nechá si ruku líbat* -podívejte se, nechá si...-. Tuto změnu v postavení lze pochopiti otřením původního deiktického významu jen ve význam rozhorčení, tedy jen v náladový význam.

i Plavec mne nutil t. 179; Jen, příteli, nezoufejte! *Ona se vždycky pomoc najde!* t. XII, 247. Patří sem i říkadlo: a já pořád, kdo to tluče a on bednár na obruče.

Hojně se vyskytá *on* ve všech nářečích, v některých nezřídka vedle *ono* (§ 23₂):

aby zvedal, co to tam je; a *von tam byl zlatej mořďír* Kubín Klads. I, 16; najednou je někdo buď *a von myslivec* t. 51; — dyš se ti nechce povídat, dejte sem stolicí, až ucejtí pětadvacet, *von se mu jazyk rozváže* Kubín Záp. 125; přide tam a *von tam bydlel ... černokněžík* t. 171; nedaleko v lese je taková lékárna...; a *vona to byla zatím taková díra* t. 72; a *vona kuchařka mňela plnou kapcu kusu* (= gen. pl.) *masa* t. 428; a dyš k tomu přišel, *voňi to byly bopky zající* t. 534; — *voňi ti kluci nedají pokoj* Vydra 68; *voňi by ty holoubata nebyly drahi* tamt.; — slyším pořácosi *cupy cupy a von to zatím ježek* Slavkovs.; dívám se, keré tu je a *vun je tu Francek* Hors.; — *on ten chlapík není tuze do práce* Malovaný I, 363; a *on ječimeň*, i keré je na vrchu, a je vřaha, *taky pusťi kořinek* t. I, 48; — *ona tá čaroděnica seděta v takém okně* Folprecht 46; *on ten člověk nemá ani trochu rozumu* tamt.; — *ona ta roba, co vam to učarovala, tam dycky choží* Čep 29; nenadali se a *ona sama ta čaroděnica přišta* t. 30.

3. Původní význam těchto vět s náladovým *on* (*an*) je týž jako u vět s náladovým *ono* (§ 22, 23); na př.: *on lid hlupý poče se báti* (§ 24₁) = *hle, lid hloupý se začal báti*; *on bude ze mne ještě Čech* (t.) = *hle, bude ze mne ještě Čech* atpod. Tento původní význam vyciřujeme do značné míry ještě dnes. Někdy se i deikticky vyjadřujeme: to jsem se od malička obíral jen s koňským dobytkem a *hle — ona i ta ženská práce je radostná a veselá* Baar SebrSp. XII, 343. Tu je náladový význam vyjádřen nejen shodným *ona*, nýbrž i sekundární interjekcí *hle*; i bez ní by naše věta měla náladový smysl. V dokladě z Komenského *ale aj, on každý téměř v pláč a kvílení... se vydávali* (§ 24₁) je rovněž deiktické *aj* vedle shodného *on*. Je tedy náladový význam shodného *on*, *an* oslabený deiktický význam, jako jsme viděli při neshodném *ono* (§ 22). Stejný význam obou těchto zájmen vyplývá také z té okolnosti, že je shodné *on* jen gramaticky změněné *ono*; srovn. sub 4.

Někdy je původní deiktický význam tak otřelý, že lze *on*

bez porušení smyslu vynechati; je to v případech, kde stojí vedle plně vyjádřeného podmětu: *ona se pomoc vždycky najde* || *vždycky se najde pomoc*; *oni ti mužští za nic nestojí* || *ti mužští za nic nestojí* atpod. Ale náladový smysl mají tyto případy přece, takže jde jen o to, že není zřetelně vyjádřen zvláštním slovem, nýbrž se rozumí ze souvislosti a z větné intonace, ze způsobu vyslovení věty.

V těch případech, kde není vedle shodného *on* plně vyslovený podmět, se zdá, že je *on* (*an*) osobní zájmeno, že zastupuje podmět: *volám, an mi neodpoví* = *a on mi neodpoví*; *oni mněli, že spí, a on byl bez duše*; *a von tam byl zlatej mořďír* atpod. To je pojetí nepůvodní, jak svědčí zřetelně ta okolnost, že v jazyce starším a v některých dialektech bývá *ono, ano*; srovn. sub 4 a v § 40s a 41s. A náladový význam, zejména význam překvapení (*mněli, že spí, a on byl bez duše* atd.), ukazuje rovněž k původnímu významu deiktickému.

4. Po stránce tvarové se liší *on* (*an*) od *ono* (*ano*) tím, že se shoduje v rodě a v čísle s podmětem věty nebo s doplňkem: *on lid hlupý poče se báti*; k svým se *apostolóm* vrátí, *ani* již počeli spáti; *a von to byl zlatej mořďír*. Mohli bychom je se zřením k tvaru, k stránce gramatické nazývati shodné *on*; viz v § 26s. Srovn. shodné *ten, ta... z to* (§ 52 sl.).

Že by bylo od původu shodné *on, an* a z něho že by se bylo teprve časem vyvinulo neshodné (absolutní) *ono, ano*, jak myslí Gebauer ve Slovn. 11—12*, není nijak podobno pravdě jednak proto, že se náladový význam vyvinul z deiktického, a ten příslušel jen neutru *ono*, nikoli shodnému *on, ona...* Jednak proto, že bychom sotva pochopili změnu *on* (na př. *on lid hlupý* nebo *on to byl kus papíru*) v *ono* (*ono lid hlupý* a *ono to byl kus papíru* atd.), jež se skutečně vedle *on* vyskytá. To dobře cítíme v novočes. jazyce spisovném, kde je běžné shodné *on*, ale nedobře možné neshodné *ono*. Je tedy neshodné *ono, ano* archaismus, shodné *on, ona...* vývojová fáze pozdější, dnes živá. S tím se shoduje i to, že v pozdější staré češtině *ono, ano* zaniká a nahrazuje se shodným *on, an*. Pokud se neshodné *ono* vyskytá ještě dnes, je to útvar archaistický. Všechno tedy ukazuje na to, že je starší neshodné *ono* než shodné *on*. Srovn. u Zubatého 115—116. Shodné *on* vzniklo v době, kdy zanikl

* Po stránce významové G. arcif nemluví o náladovém *on, an*, nýbrž o původním *on, a on »is«* (§ 37).

nebo se otřel původní deiktický význam neutra *ono*, kdy ztratilo větnou platnost a stalo se částí věty následující. Dokud se na př. v *ono*, *lud hlúpý počē se bāti* zřetelně pocítovalo souvětí s významem *hle*, *hloupý lid se začal bāti*, drželo se neutrum *ono*. Nevadilo jazyku, protože bylo samostatnou větou, gramaticky nezávislou na slovesné větě *lud hlúpý*... Když však *ono* splynulo s větou slovesnou, když zanikla za ním pauza, bylo spojení *ono lud hlúpý*... neobvyklé, odporovalo gramatickým normám, pravidlům o shodě a proto se *ono* shodlo s podmětem *lud*, t. j. změnilo v mask. sing. *on* (*lud hlúpý*). Podobně se stalo i *tam*, kde ve větě s *ono* (*ano*) nebyl podmět přímo vyjádřen, nýbrž se rozuměl z předcházející věty nebo vůbec ze souvislosti: k svým se *apostolóm* vrátí, *ani* již počēli spāti; *umí on* si jíst a pít atpod.

V případech typu *on lid hlúpý počē se bāti* jde po stránce gramatické o dva podmínky: *on* a *lid hlúpý*; zájmeno *on* je zbytečné, když je podmět vyjádřen jménem (Zubatý 30). Tato okolnost ukazuje zřetelně, že *on* není od původu podmět, nýbrž slovo jiného významu, totiž, jak již víme, deiktická interjekce *ono*. Kolisi dvou podmětů pak si lze dobře vyložit snahou po gramatické shodě (*ono*, *lid hlúpý* > *on l. hl.*). I stránka gramatická podporuje tedy výklad Zubatého, že je náladové *on* od původu interjekce *ono*. Srovn. ještě v § 44a.

Podle staročes. dokladů se zdá, že shodné *on* vzniklo dříve v takových případech, kde ve větě s *ono* (*ano*) není podmět vyjádřen jménem: k svým se *apostolóm* vrátí, *ani* již počēli spāti. Jsouť tyto doklady starší než doklady typu *on lid hlúpý počē se bāti*, kde je vedle původního *ono* substantivní podmět; srovn. výše sub 2 a 1. S týmž jevem se shledáme také při *ano* v § 35a; srovn. i v § 26a. Z toho lze souditi, že v případech typu *k svým se apostolóm vrátí*, *ano* již počēli spāti bylo *ano* jazyku nepohodlnější než v případech typu *ono lud hlúpý*..., že se shodné *an* nabízelo více proto, že je v předcházející větě slovo (*apostoli*), s nímž bylo lze *ano* shodnouti v čísle a v rodě. Snad je příčina v tom, že v takovýchto případech zanikl dříve původní význam deiktický a pronikl význam blízký zájmenu osobnímu, jež ovšem žádalo náležitou gramatickou shodu; srovn. v § 40a. Dnešní stav ukazuje, že se *ono* (*ano*) časem stalo vůbec nepohodlné; zachovalof se jen dosti zřídka a pravidlem je shodné *on*.

Příklady z § 22 ukazují, že *ono* (*ano*) zůstalo v celém jazyce do dneška všude tam, kde je podmět neutrální (*ono to děvče postonává*) nebo kde jde o větu bezpodmětou chápanou neutrálně (*ono to půjde*), protože se tu *ono* (*ano*) nepřičí pravidlům o shodě.

5. Shodné *on* bývá vykládáno tak, že předjímá podmět (Zubatý 32); srovn. nyní také u Gebauera v HistMl. IV, § 196s a u Straky (§ 38s). Mohli bychom doplniti toto vysvětlení tak, že *on* předjímá i doplněk (*on to byl kus papíru*). Po výkladě Zubatého o *ano*, *an* (*ono*, *on*) není nejmenší pochyby o tom, že onen starší výklad není správný. O anticipačním významu zájmena *on* by bylo lze mluvit jen v dnešním jazyce, a to v případech, kde se *on* zdá jen formální částí věty, takže je můžeme beze změny smyslu celé věty vynechati (srovn. sub 3). Nehodí se však onen výklad ani na mnohý příklad novočeský, kde *on* není tak bezbarvé, abychom je mohli beze všeho vynechati; na př.: *myslil jsem, že je to bůhvíco, a on to byl kus papíru*. Lze arciř říci *byl to kus papíru*, ale každý cítí, že je *on to byl kus papíru* přirozenější, výraznější než táž věta bez *on*; srovn. u Zubatého 33. Výklad o anticipaci podmětu (doplňku) se dále nehodí na takové případy, kde podmět není přímo vyjádřen: *umí on si asi jíst a pít*. Kdybychom chtěli názvu anticipace užívati, musili bychom si býti vědomi toho, že je se zřením k vývoji anticipační význam nepůvodní, že se vyvinul z deiktického, jak ukazuje ještě neshodné *ono* (*ono ho nik nemori, ono to byl kus papíru*, staročes. *ano ji práce napadne* atpod.).

6. I při tomto pojetí je název anticipace podmětu nevhodný; lze o ní mluvit v případech tohoto typu: *já jsem to vždycky říkal, ale on, Karel, nikdy mi nechtěl věřit* (Zubatý 34); *on, jako brněnský strejček, prý si nemusí dělat prazádné výčitky* Šimáček SebrSp. XVIII, 37; *tož ať ji přinese on, farář Černý* Baar SebrSp. XIII^s, 221. Tu je podmět věty vyjádřen nejprve osobním zájmenem a pak pro zřetelnost substantivem, majícím platnost aposice. Zájmeno *on* je skutečným podmětem anticipujícím substantivní podmět, nevzniklo z *ono* a je odděleno od substantiva pausou; někdy bývá substantivum uváděno slovem *jako*, *myslím*, *totiž*... Srovn. u Zubatého 34.

Jsou i starší doklady tohoto *on*. Patří sem některé Gebauerovy doklady z HistMl. IV, 218 (§ 196s), jak jsem připomněl v pozn. k § 24s: poňevadž *on, Otík, pohnal jej, Žida* Všek. 282; *aby on,*

Mikuláš, i dědicové jeho... Slav. 12. Gebauer píše: *on Otík* atp.

Toto *on* se liší od náladového i tím, že bývá i v jiných pádech, nikoli jen v nom.: *jej, Žida*, srovn. výše; *pan Skřínecký jeho, pana z Ujezda*, do vězení dal Slav. 16; *jestřábi sú tam v nich, pohanech*, velmi drazí Lobk. 77^b; a j.

25. Náladové *on* se vyskytá ještě v novočes. případech typu *oni stroji*, uvedených Zubatým 33; na př.: beztoho že to je spiknutí nepřátelské proti králi, a kdybych mu dítě vrátil, *oni by se o ně tak dlouho pokoušeli*, až by je se světa shladili (Němcová); To je zeleniny všelijaké. No! Myslím, že *oni tady stroji* — nač by jí tolik potřebovali (Rais).

Jde o věty jen formálně, gramaticky bezpodměté, jako na př.: *povídají, že bude svatba nebo říkají mu Jan*. Jejich psychologický podmět je *lidé* a nezřídka se skutečně klade: *lidé povídají, říkají* atd. Srovn. u Zubatého v KZ. XL, 497 sl. Zájmeno *oni* není tedy podmětem těchto vět, jako není podmětem *to* a *ono* ve větách i gramaticky bezpodmětých *to prší* a *ono prší* (§ 221). Je to od původu deiktické *ono*, které se časem změnilo ve shodné *oni* podle slovesa *povídají* anebo podle vět s podmětem *lidé povídají*. To je patrné i z toho, že říkáme *oni lidé toho napovídají!*, kde je *oni* nepochybné shodné zájmeno vzniklé z neshodného *ono* jako ve větách typu *voňi ti kluci nedají pokoj*.

A svědčí o tom zřetelně i ta okolnost, že tu v jazyce starším shledáváme neshodné *ano*; na př.: (bůh) tak dlouho čeká, *ano jemu neotevřú* Alb. A 54^a, »a oni mu neotevrou«; tu jsa rád, by se byl nasýtil mláta..., *ano jemu nedadiechu* EvPr. 286, Luk. 15, 16 »a oni, ale oni mu nedali«; vesel Arnošt s svými bieše, | neb mu se dobře vedieše, | *ano jej ctie na vše strany*, | Arnošta i jeho paní Baw. 95^b. Srovn. ještě v § 30.

Vedle toho bývá již *ani*: přišel syn buoží jeda a pie, *ani pravie*: toť člověk obzerce Mat. 32^a. Někdy *an*: aby ani ciesař mocný ani papež pyšný... nevyšel z jeho rukú, ale musil... lézti do pekla; *anť s něho již seberú koruny slavné, postavce skvělé*... Chelč P. 52^a. Toto *an* vzniklo asi z *ano* (§ 35s)*.

* Snad je shodné *on* z *ono* v případech typu *on za ním* »pustil se za ním atpod.« a *on nic* »on nic neřká, nedělá atd.«; srovn. v II § 60.

Adverbiální, spojkové a relativní *ono* (*ano*), *on* (*an*).

26. 1. Setřením původního deiktického významu a zánikem větné platnosti si vysvětlíme, že *ono* (*ano*) anebo z něho vzniklé shodné *on* (*an*) nabývalo časem i jiných významů než náladového, více vzdálených od původního, a že se přenášelo i do takové souvislosti větné, v níž prvotně nebyvalo. Je to následek jazykové konservativnosti po stránce výrazové: jazyk podržuje slovo, které dávno ztratilo původní význam a funkci, a přiděluje mu nové významy a funkce. Máme zájmeno *jenž*, ale nikoli v původním významě ukazovacím *ten*, nýbrž ve významě novém, jemuž říkáme relativní. Dodnes žije slovo *kněz*, ale jeho prvotní význam *kníže* dávno zanikl. V adverbiu *zase* (*zas...*) necítíme více původní význam *za sebe*, *zpět*; atd. Deiktický význam přecházel v různé sekundární významy podle souvislosti: jednou byly podmínky pro význam spojkový, jindy relativní, jindy pro různé odstíny adverbiální. Bylo tomu asi tak, jako když si různě vykládáme místo v staré památce, jehož jedno slovo je nám nejasné, neznámé.

Pokud se *ono* (*ano*) nebo *on* (*an*) zachovalo do nové češtiny, dovedeme určití jeho dnešní význam zcela nepochybně. Tak je jisto, že *ano* nabylo potakacího významu (= něm. *ja*) nebo vytýkavého (*ano se tomu divil*); srovn. v § 32 a 33a. Hůře je však, chceme-li vystihnouti význam v staročes. památkách. Tu nám překáží nezřídka mrtvá litera, která připouští několik významů. Rozhodnutí pro ten neb onen význam je těžké, protože se nedovedeme vždy úplně vcítiti do způsobu mluvení a myšlení v dobách starších. Při tom musíme míti na mysli, že leckde *tam*, kde je dnes význam ustálen, bývalo skutečně kolísání. Proto je třeba veliké opatrnosti při interpretaci staročes. dokladů, abychom do nich nekladali to, co je sice dnes běžné, ale co v starších dobách buď vůbec nebyvalo nebo bylo řídké. Nezřídka *ne z bývá než konstatovati* možné významy a vyhnouti se přesnému určení. A často je beze vší pochyby správnější předpokládati pojetí starší, deiktické, než novější, protože se ve mnohých případech naši předkové najisto vyjadřovali jinak než my, totiž často způsobem deiktickým, kde je nám dnes tento způsob cizí; srovn. v § 19a. Dále musíme býti opatrní v tom, předpokládáme-li novější pojetí hypotaktické (*ano*

»když, ač...«) za starší pojetí parataktické (*ano* »vždyť, neboť...«, náladové *ano*«). O tom podrobněji v § 29², 3.

Snad se zdá, že nám může velmi pomoci latinský originál, jde-li o překlady. Ale tato pomoc není příliš vydatná, hlavně při otázce parataxe a hypotaxe, ba naopak nezřídka je lze a třeba předpokládati pojetí odchylné od latinské předlohy. Srovn. v § 29³.

Je tedy nepochybné, že se *ono* atd. po významové stránce vyvíjelo. Známe však někdy jen konečné stadium vývojové, ale nedovedeme často podrobně a určitě stanovit přechodné fáze. Někdy jde o nejistotu jen po stránce chronologické, t. j. nemůžeme s určitostí říci, byl-li dnešní význam už v nejstarších památkách či až v pozdějších, či vznikl-li až v nové době.

2. Různé významy sekundární se vyvíjely hlavně v těch případech, kde stojí *ono* (*on*), *ano* (*an*) uprostřed souvětí: *myslil jsem, že bude pěkně a ono prší; k svým se apostolům vrátí, ani již počeli spát* Hrad. Méně často a méně zřetelně tehdy, když je *ono...* na začátku samostatné věty nebo souvětí: *ono prší!*; *ony prý se myši... usnesly, že uváží kočce na ocas zvoneček* (Klicpera). To lze snadno pochopiti, když máme na mysli, že jsou tyto druhé případy původnější než ony první, neboť nejstarší podoba našich vět je *ono, prší!* nebo *ono, kůň!* »hle, podívej se, prší« nebo »hle, kůň!«. Srovn. v § 21², 3. Celkem jasné jsou zejména případy typu *onožť kuůň jé, on lid hlupý poče se báti, ony prý se myši jednou usnesly*, kde je *ono, on* vedle podmětu vyjádřeného jménem a na začátku souvětí. Tu je možné jen pojetí parataktické a vlastní význam slov *ono, on* proniká celkem dosti zřetelně (§ 21¹, 23², 24¹).

V případech typu *myslil jsem, že bude pěkně a ono prší* vyvíjely se různé významy snáze a častěji proto, že je zvykem — aspoň časem — přesně označovati nějakým slovem, zájmenem nebo spojkou, vzájemný vztah vět tvořících souvětí: *nemohu přijít, protože (neboť) jsem nemocen; povídal, že to není pravda* atpod. Tu na př. pozorujeme, že se za spojku považuje *že* (*eže, ež, jež*), jež mělo původně docela jiný význam, totiž »to«: *vím, že je to pravda* znamenalo původně *vím to, je (to) pravda*. A tak nějak si lze představovati vznik spojkového a relativního významu našeho citoslovce *ono, ano* (*on, an*), když zanikal jeho původní význam deiktický.

3. V příkladech, o něž půjde v § 27 sl., bývá jednak neshodné *ano*, *ono*, jednak shodné *an*, *on*: *ano když Mojžíš mlčíteše* Štit. (§ 27₁) — *an se ani učí ani se k čemu vede* KristMus. (§ 28₁). O poměru těchto způsobů platí to, co bylo řečeno v § 24₄; srovn. však ještě v § 35_{4, 5, 6}.

27. Staročes. *ano*, *an* »vždyť«, »neboť«, »jakož«, »nonne«, »tu«.

1. O první tři významy jde hlavně při *ano* v příkladech a citátech. Mluví o něm Zubatý 233 a uvádí doklady ze Štitného; na př.: a v této nějaké podobnosti veliká' nepodobnost; *ano naše zrcadlo jest k našemu obrazu učiněno* ŠtitBud. 61. Straka I, 13* má tento doklad: vsudyť bůh jest...; *ano když Mojžíš... mlčíteše...*, bůh vece k němu Štit. ř. 131^{b2}. Ve II, 28 pak ještě další doklady; na př.: zdali jen viera bude jej spasiti moci?; *ano i črtie také věrie* t. 46^{a1}; ó by mnozí znamenali, co se praví, a netbali, kto to pravi; *ano i po mrzutém zlebu často teče čistá voda* t. 136^{a1}.

Takové doklady jsou velmi hojné; na př.: *ano i svatý Pavel, komuž jest epistoly psal, psal jest jich jazykem* ŠtitE. 3; král člověk (= jako člověk) svú rukú žádného neurážej; *ano i ta včela...*, nikdy nebode Šach. 294^a; ó kakáj' nepravost nikdiež cíle žádaní neuložiti; *ano moře má cíl svůj* Štit. uč. 101^{a2}; divný pořád v ptačiem peří; *ano to, což k oku zřědlno, má krásné líce* ŠtitBud. 43; naliť i bude hoře jim, *anoť je ďábel potrhne* Hrad. 100^a; i byla by hanba veliká, bych já byl menší u vřeře než ti sedláci aneb ti oráčkové, *ano jich viera skrzě mě k bohu jest přivedena* Otc. B 30^b; boha беру na svědečstvie, že... ač bych chtěl mlčěti, nemohl bych; *ano však i sama nebesa vyznávají divy a svatost jeho* JeronMus. 39^a;

to jest dal ten pohan znáti... všem lidem, že nemóz tak mocný člověk býti, by mohl sám sobě pomoci...; *ano stvořitel světa všeho... řekl* Tkadl. 21^a; neb jejich napominaním a příkladem móż snáže ji (čistotu) sdržeti...; *ano žaltář pravi...* ŠtitE. 77; o pokoře pak pravi svatý Augustin, že...; *ano svatý Augustin opět pravi...* t. 79; *anoj' řekl filosof* ŠtitBud. 46.

2. Význam tohoto *ano* může býti různý. Někde se hodí *vždyť*: *vždyť ani ta včela nikdy nebodá*; *vždyť i po mrzutém* (= ošklivém

* Druhý doklad (*ano po řeči jest znáti...*) má bez pochyby náladové *ano*; srovn. v § 221.

atp.) žlabu často teče čistá voda. Jindy se hodí význam *neboť*, nebo *jako* = *na příklad*, nezřídka vedle *vždyť*: všude je bůh, neboť když Mojžíš mlčel... || jako, na příklad když... atpod. V některých dokladech by bylo možné viděti náladové *ano*, jež bychom nahradili dnes shodným *on*: oni také čerti věří; ona ani ta včela nikdy nebodá atp. Srovn. ještě v § 33s a 55s.

Od původu jde arciť o deiktické *ano*, *ono* a tento význam lze bez násilí vložit do všech dokladů: hle (podívejte se), i po mrzutém žlabu často teče čistá voda; hle, žaltář praví atpod. Dosti zřetelně vysvítá deiktický význam ze souvislosti v tomto dokladě připomínaném Strakou I, 13: Honí-li nepřítel koho..., *patř na Krista*; také se kryl před Herodem... Bude-li kto kým prorazen, *ano Krista proradil čeledín jeho*. Nebudú-li koho vlastní v čest jmieti..., *ano Kristus mezi své přišel a svoji jeho nepřijeli*. Ostanú-li koho v nůzi přietelé..., *ano Krista ostali v nůzi apoštolé jeho*.. Bude-li kto zač prositi koho, v němž jeho snad neuslyší, *ano Kristus žádal píti a dán jemu ocet s žlučí*... Štit. ř. 159^a. Straka praví, že je nejisté, jde-li tu o původní význam »hle« či o nějaký význam příslovečný nebo spojkový. Ze sekundárních významů může jíti tuším jen o význam náladový, který bychom dnes vyjádřili shodným *on*: on Krista zradil jeho čeledín atp. Ale *ano* zde má bez pochyby původní význam deiktický, jak svědčí *patř na Krista*... v první větě; místo něho je v ostatních větách *ano*. Lze tedy s právem *ano* vykládati za *hle*, *popatř* nebo *pamatuť*, *uvaž*: nebudú-li koho vlastní v čest jmieti, *ano Kristus*... »hle, uvaž, Kristus přišel mezi své a svoji ho nepřijali« atd. nebo hypotakticky »uvaž, že Kristus přišel...«. Srovn. v § 61.

Tomu, že se v starší době ještě pociťoval deiktický význam v oněch a pod. případech, nasvědčuje ta okolnost, že v nich shledáváme místo *ano* jiné nepochybné výrazové prostředky deiktické, totiž *aj*, *ej* a *toť*: *aj, Mojžíš ... udeřil na ty*... ŠtitMus. (Zubatý 233 z G.); *aj, apoštol die Vít. 98^a*; *nenie tak, aj jáť sem tobě pověděl, že se ke mně zase navrátí (drahý kámen) GestaBř. 124^b*; *ó pane, smiluj se nade mnú, aj již umru JeronMus. 95^b*; *běžte sěm všickni, běžte sem, aj toť neslechetný a zlostný Silvanus netolik ženy hyzdí, ale...* t. 55^a; *otče, čemus to učiniť?*; *toť všickni ti ... řekli sú Otc. B 76^b*. Tu se nám zdá na př. pojetí *vždyť* (není tak; vždyť jsem ti řekl...)

a *neboť* (smiluj se nade mnou, neboť již umru) nepochybné a přece se staří Čechové vyjadřovali deikticky. V Otc. B 181^b čteme: *ano i svatý Jan dosti podobnú řeč povědět*; rukopis A má zde *aj* a *E ej*, tedy »ecce« (Smetánka 393). Tamt. 149^b se čte: *i co proti tomu dieš?*; *aj ano nemá tvář Jezukrista chválí*. My bychom řekli »vždyť nemá tvář...« nebo hypotakticky »když...«, ale spojení *ano* s *aj* svědčí, že jde o význam deiktický »hle«.

3. Z toho vyplývá, že podle svého pojetí interpretujeme leckterý starý doklad ve smyslu »vždyť, neboť«, ač se v něm ještě cítil původní význam deiktický. Zubatý se s právem domnívá (233), že v dokladech ze Štítneho (*ano naše zrcadlo...*, sr. sub 1 a j.) jde o význam deiktický. Při tom však je velmi podobno pravdě, že v takových případech, o něž nám nyní jde, ztrácelo *ano* (*an*) tento význam již v jazyce starém, jenže nedovedeme vždy v konkrétním případě říci, jde-li ještě o původní význam či už sekundární. Musíme si proto býti vědomi toho, že naše výklady mají platnost spíše jen všeobecnou.

O zániku deiktického významu a pro sekundární významy *jako*, *neboť* a j. svědčí to, že vedle případů s *ano* shledáváme podobné případy s *jako* atd. Na př.:

ktoj v šeredství, zšeredí se ještě více...; *jako Herodes... upadl v tu zevnú ukrutnosť, ež...* Štít. ř. 34^a (Straka I, 13 pozn.); pravé tohoto světa potupenie a netbánie jest, aby se člověk otlučil svěckého utěšenie...; *jakož praví svatý Jan* Alb. A 42^a; *jakožto praví tam ve čtení Mat.* 87^a; srovn. dále *neb jakož*;

neb jest spasitel řekl ŠtítE. 37; *neb jakož svatý Pavel ukazuje řka* t. 68; nezúfaj, *aneboť mi pravil... mistr Agapitus* Otc. C 205^b (Smetánka 550); *protož sem řekl ,schovaj', neboť nám nenie dobro chovatí více...* Otc. B 68^a; *nebo praví svatý David* Mat. 362^b;

protož říekaji, když se chléb neudá... ŠtítV. 63; *protož písmo obecníe praví* t. 72; *kakž muož pokrytec...* tresktati a jsa sám ...vinen?; *a protož praví* Mat. 87^a; o kausálním významě *ano* v jiných případech viz v § 28;

pravda jest, pane, ano i psíkové jedie z otruskóv Mat. 257^a (*ano i ščenátka jedie* t. 259^b) || *nebl i ščenátka jedie drochty* Štít. ř. 130^b₁; *anebo i ščenátka užívají drobetkóv* EvSeitst. 142^b (Mat. 15, 27)

|| *avšak také psíkové často jedie zbierajíc drobty* EvPr. 283; *avšak štieňátka...* BrNZák. »nam et catelli...«;

a co mníš?; *však proroci i apoštolé lidé sú byli* Otc. B 20^b; *avšak die mistr hlubokých smyslův* ŠtitBud. 89*.

Tuto paralelnost uokladů s *ano* a *neboť* atd. si lze vysvětliti tak, že se v takových případech užívalo původně deiktického *ano*, které však časem nabylo sekundárních významů »neboť« a j., takže se místo něho mohla klásti slova s tímto významem, od původu však nedeiktická. Dokazují to i případy se slovcí obojího původu vedle sebe, na př. s *neb aj toľ, neb on* (*on* je z *ono*): znamenajž zajisté, kterakými strachy byly smy snuzeni, *neb aj toľ s jednéj strany množstvie veliké ďáblův stáše...*, a *toľ z druhéj strany...* JeronMus. 50^b; *neb on buoh, jsa všemohúci, | vždy a veždy budúci, | nemohl jest v božství umřieti* Hrad. 58^a; *neb toľ jest teprve tomu blaze, ktož...* ŠtitE. 22. Bylo tu původně deiktické *ono*: *ono, buoh nemohl jest umřieti*; časem nabylo významu »neboť« a ten vyjádření i přidaným *neb*. V ostatních případech jde o týž vývoj interjekce *toľ* (§ 43).

V KorMan. 13^b se čte: i jest to člověka zlého nešlechetnost, na jiného vstrkati, což se na něm *neb* do něho mnohem více shledává; *an mudřec pověděl jeden...* Tu jde asi o shodné *an* (k *mudřec*), takže bychom se mohli domnívati, že mělo význam náladový jako v případech typu *on lid hlúpý poče se báti* (§ 24). Podle toho by bylo lze předpokládati tento význam i v podobných dokladech s *ano*: *ano svatý Augustin opět praví* (sr. sub 1) = *on svatý Augustin...* Je však možné, že *an* vzniklo apokopou z *ano* (§ 35s); ani pak arcit není vyloučen význam náladový, ale přibývá tak možnost významu deiktického (»hle, mudřec jeden pověděl...«), při shodném *an* málo podobná pravdě.

Zdá se, že v některých případech ztratilo *ano* úplně konkrétní význam a stalo se formálním slovem, jež by bylo možné i vynechávati. Ukazují k tomu nikoli ojedinělé příklady bez *ano* i bez jiných slovcí, docela podobné případům s *ano*, zejména případy, kde

* *Však shledáváme často v dnešním jazyce ve významě náladovém: však to nějak půjde; však nebude pořád pršet* atpod. Vedle toho se říká: *ono to nějak půjde; ono nebude pořád pršet* (§ 22).

se uvádějí citáty; na př.: *praví svatý Jeroným* ŠtitE. 76; *praví svatý Jan Zlatoušský* t. 57; *praví svatý Bernart* t. 201.

4. Význam *neboť* a *vždyť* proniká podle našeho jazykového citění ve velmi mnohých dokladech staročeských i jiné povahy, než jsou doklady uváděné sub 1. Na př.:

proč mentíš (= lžeš)?; *ano puo řeči znáti*, ež mentíš Pass-Klem. 192^{a2}; jměli sú buolesti přieliš dosti, *ano jde krev jako z brava* t. 106^{b1}; *nebuo buohu nic nenie nesnadno učiniti, an jest slovem vše stvořil* t. 75^{a1}; slušie se rozmysliť na nepravost lakomstva, *ano vždy*, ač sbozie přibývá, *žádost lakomstva také roste* Štit. uč. 101^{a1}; bez viery nelze se jest líbiti bohu, *ano nelze i domu bez základu udělati* t. 8^{a1}; kudy jest to přišlo, že sú i ti (klášterové) světu porobeni, ješto by zvláště měli boží býti, *ano na to byli klášteri a zakoni ustaveni* ŠtitBud. 173; toť nám jest divno..., že svého tkadlečného řemesla nepoživáš, *ano v Čechách jsú téměř obecně všichni dobří a rozumní tkadlci* Tkadl. 3^a; *ana se vrtí, ano jí úzko čekajíc, skoro-li pójde k tanci Hus KázBetl.* 171^a; z toho pak pýcha mnohých srdce nadme, *ano libo*, ješto mnozí ctí a pochvalují ChelčP. 239^a »neboť (je) libo, že (když)...«; *aby (disciplina) discipulům nezvetšela, ne často jí užívati...*; *an lékařství*, užívá-li se často, přivykne mu přirození Komenský Did. XXVI (390).

Tento význam lze vkládati také do některých příkladů uvedených v § 22₁ a 23₁ na náladové *ono (ano)*: poběhnú k horám řkúc: *padněte na ny!*, *ano se jim těžko k sídu ukázati* Štit. »neboť je jim těžko...«; *snad je to znamenie ancikřistovo...*, *ano po řeči jest znáti*, któj z Rakús... tamt. »neboť je po řeči (podle řeči) znáti...«; a také těžké vždy bojovati..., *anoť pýcha chce pokoru přemoci...* tamt.; proč mentíš?; *ano puo řeči znáti*, ež mentíš PassKl.

5. Dosti často stává *ano* za lat. *nonne* v řečnických otázkách; doklady u Hujera, Nonne 126—127. Na př.: a jestliže milujete je, kteříž vás milují, kterou odplatu budete mieti?; *ano to zjovní hřišníci činí*; a jestliže pozdravíte bratří všech stoliko, což potom učiníte?; *ano to pohané činie* EvOl. Mat. 5, 46 a 47 (221^a) = *nonne et publicani hoc faciunt?*... *nonne et ethnici hoc faciunt?*; *anoť dušě více jest než krmě a tělo více než rúcho* EvBen. Mat. 6, 25 = *nonne anima plus est quam esca et corpus plus quam vestimentum?*

Tyto staročes. věty nejsou doslovný překlad latins. otázek; neboť jsou to věty oznamovací, nikoli tázací; vystihují však dobře jejich smysl, protože jsou to otázky jen formální a mají význam oznamovací, ujišťovací (Hujer 129, 131). Není-li tedy *ano* překladem latinského *nonne*, musíme jeho význam vyšetřiti jednak ze smyslu těchto vět, jednak z různých jiných slov, jimiž se *nonne* překládá. Hujer uvádí (124 sl.) tato slova: *vsako* (*vsak, avšako, avšak, vsakže, vsakž*), *ande*, *zajisté, nebo* (*neb, nebt*), *vědě* (*vedě, ved'*), *a toť, hleďte, zdá mi se, snad*. Způsob s *ande* a *a toť* ukazuje zřetelně na význam deiktický; *ano* tomu neodporuje. Užívání slov *vsako* a *nebo* ukazuje rovněž na původní význam deiktický, neboť jsme viděli, že tato slova stávají v případech paralelních s *ano* (shora sub 3). Z toho vyplývá, že je *ano* stávající za latins. *nonne* od původu deiktická interjekce, o níž je stále řeč. Tedy na př. *ano to zjevní hříšníci čini* znamenalo původně *hle, zjevní hříšníci to čini!* Jako jinde stíral se deiktický význam i zde, vyvíjel se v různé odstíny, jež mohly býti vyjadřovány i slovy původu nedeiktického, *avšak, nebo, zajisté* a j.

6. Někdy mívá *ano, an* význam »tu« anebo označuje »rychlou posloupnost dějovou«, jak vykládá Zubatý 28—29. Jeho doklady (z Gebauera a z Jungmanna) jsou na př. tyto: kdyby kto nevěřil ničemuž, *an by se nemohl i mluvit naučiti* Štit. uč. 7^a »tu by se nemohl ani naučiti mluvit«; jakž vítr na něj povane, *anť ho není* Br. ž. 10, 16 »tu ho není«; když tam nemeškajíce přijeli, *ano slunce z hory vycházelo* Háj. 92 »tu již slunce vycházelo«. Jiné doklady znám z Komenského: to když já přemýšlím, *anť my se... na jakés... věži octneme* Labyr. V (197); někdo něco ... vzdělal..., *anť mu to přijda jiný skácel, zbořil* t. VII, 7 (203); mysle pak já, že již pojedem..., *anť my tu den, druhý, třetí, desátý stojíme* t. IX, 9 (215) »tu my stojíme« nebo »ale my tu...«

Lze tu často předpokládati náladový význam: kdyby kto..., *an by se nemohl* »on by se nemohl...«; když tam přijeli, *ano slunce vycházelo* »ono slunce vycházelo«. Jde arcit' o náladový význam nebo jiný silně vybledlý, takže by bylo lze *ano, an* vynechati: kdyby kdo ničemu nevěřil, *nemohl by se ani naučiti mluvit*; když tam přijeli, *vycházelo slunce*. Srovn. § 24s.

Interpretujeme-li *ano* jako *tu*, klademe za otrlé deiktické *ano* jiné slovo od původu rovněž deiktické, jež také ztratilo původní

význam deiktický (§ 67). Srovn. i *toľ* ve významě »tu« (§ 44s). Že jde v těchto případech o staré deiktické *ano*, tomu nasvědčuje vedle *toľ* i *aj*, vyskytující se v docela podobných dokladech, na př.:

chtěl se domov vrátiti *a aj anjeľ boží stáše proti němu na cestě* GestaBř. 115^b »a tu anděl boží stál proti němu«; potom dále jest šel *a aj dva mužie k bráně města se přibližováchu* t. 120^a; člověk zbírá zlé činy, břiemě, že ho nésti nemuož..., *ale aj príjdu trie mužie strážni háje* t. 117^a. Podle *aj* lze se domnívati, že *ano* mělo v našich případech význam deiktický nejen původně, nýbrž ještě v jazyce starém, jenže nedovedeme říci, zda v tom či onom dokladě, a musíme se spokojiti jen se všeobecným výkladem. Srovn. v § 261.

28. Staročes. *ano*, *an* »když«, »jak«, »že«, »protože«, »ač (kdežto)«, »takže«.

1. Význam hypotaktické spojky *když*, buď čistě časové nebo s jiným odstínem, proniká podle našeho jazykového citění v hojných dokladech; na př.:

v tu hodinu ležě (sv. Augustin) před bratří, *ano okolo něho se buohu modlé*, poručiv se buohu skončal PassKlem. 187^{b2}, »když se okolo něho modlí (modlili)«; dva mūréniny přěčrná, *ano všickni vidie*, z těch modl vyskočivše... pryč zaběhli t. 233^{b1} »když všichni vidí (viděli), před očima všech«; (sv. Apolinaríš) na zemi ležě, *ano ho tepú*, voláše a řka Pass. 344; neustrkuj se izádný na to..., by chtěl říci, *ano jeho báh zové k svéj službě*, mlád sem PassKlem. 106^{b1}; Augustine, *ano malá robátka... buohu slúžie*, azda ty téhož nemůžeš učiniti? t. 186^{b1}; divné mi jest to, kak by mohl tvój buoh mú dceru uzdraviti, *an tebe ote mne z tohoto vézenie zprostiti nemůže* t. 102^{a1}; když jednoho času svatý Václav v noci, *ano snieh a led veliký*, s svým starým sluhú... k kostelu bos jdíeše t. 211^{b2}; proč brzo neotpovieš, *ano tebe veš svět na všě strany čaká?* t. 75^{a1}; kak tento móż spasen býti, *an jest velmi poskvrněn* t. 160^{b2}; čili by svatý Vavřinec mohl mluviti, *ano se ho puól upeklo?* ŠtitE. 31; nemohli ste jedné chvíle se mnú bdieti, | *ano mě chtie židě jéti?* Vít. 47^b; co z toho mládečka bude, *an se ani učí ani se k čemu vede* KristMus. 3^b; přišel sem do hospody, *ano se již setmievá* Kab. 24^a; připluli sme na galeji rovně, *ano slunce za horu jde* Lobk. 140^a; k větčie škodě jest zaléčiti ránu, *ano v nie střela vězi*,

neb hnisu plna jest ChelěPař. 162^a; latinské participium ... příjemně takto vykládávali i staří, jako...: zlořečit mu, *ano to slyší všecken lid* Blah. 130. Srovn. u Gebauera ve Slov. I, 14.

Význam *když* lze spatřovati také v některých dokladech vedle významu *neboť, vždyť*, jako lze dosti často i jindy interpretovati staré doklady paratakticky nebo hypotakticky. Na př.: buohu nic nenie nesnadno učiniti, *an jest slovem vše stvořil* PassKlem.; proč mentíš, *ano puo řeči znáti, ež mentíš tamt.* (§ 27₄)*.

Srovn. ještě sub 7.

2. Význam *»jak«* lze spatřovati v dokladech, jako: když jednu hospodář její kniežě náhodú jda, *ana buosa jde*, utkal (ji) PassKlem. 225^{b1}; utkal dábla..., *an jde u plátněném, zedraném rúšě* t. 49^{a2}; když bych v králově v domu, | stětnú sě s její mateří, | *ana jde s tí žádnú dceři* Kat. 190; podlé něho David napsán (= vyobrazen), *an své rúcho svlekl* Vit. 4^b; slyšeli jsmý Ježúšě mluviece | na jeho kázani sediece, | *an pravi*: mohl bych boží chrám zrušiti Hrad. 83^b; a když jej popade klánie, | *an leží na pravěj straně* t. 142^b.

3. Pro význam *že* srovn. tyto doklady: nalezešta, *ano byla žena* Otc. B 94^a *»quod mulier esset«* (Smetánka ve vyd. 482); tehdy jeden šed i naleze, *ano tak, jakož onen nemocný pravieše* t. 99^b *»že tak, že je (tomu) tak«*.

4. Význam *»protože«* se hodí do těchto dokladů uvedených v § 27_{1,4} pro význam *vždyť, neboť*: a v této někaké podobnosti velikáj nepodobnost, *ano naše zrcadlo jest k našemu obrazu učiněno* ŠtítBud.; zdali jen viera bude jej spasiti moci, *ano i črtie také věrie?* Štít. ř.; král člověk žádného neurážej, *ano i ta věcla nikdy nebode* Šach.; ač bych chtěl mlčěti, nemohl bych, *ano však i sama nebesa vyznávají divy a svatost jeho* JeronMus.; ana sě vrtí, *ano jí úzko* Hus Káz Betl.

* Při významu *vždyť* je třeba předpokládati před *ano* ukončenou pauzu (označovanou tečkou nebo středníkem): *proč mentíš?*; *ano puo řeči znáti...* Tu spojujeme větu s *ano* v souvětí s následující větou: *ano..., ež mentíš*. Při významu *když* spojujeme větu s *ano* v souvětí již s předcházející větou a proto je potřebí pauzy neukončené (označované čárkou): *proč mentíš, ano...* Tato změna po expiratorní a melodické stránce je nutná i v dalších dokladech, kde snad lze předpokládati parataxi vedle hypotaxe.

Dále do některých vět s náladovým *ano* (§ 23₁): a také těžké vždy bojovati..., *anoť pýcha chce pokoru přemoci*... ŠtítBud. Nebo: když svítati počalo, *an jemu žádný neodpírá*, vskočil do Prahy Háj. 159^b.

5. Na význam »*ač*« (»*kdežto*«) ukazují na př. tyto doklady: jest obak velmi zlé to, | *ktož čie tajemstvie pronosí*, | *an jeho mlčeci* (= *ti*) *prosí* Kat. 572; a to jest (bůh) učinil toliko z své dobroty, *ano jemu ničehož nebylo třeba* ŠtítSáz. 239^a₂; když koho poženú, *ano mezi rokoma šest neděl dále jedniem dnem* Rožmb. 5, 91; pakli kdy poženú opět s té dědiny, tehda řci: pohonie mě odtad, *ano zpraveno*, že to dědina má nenie t. 5, 100; žeť sem o něm nero-dila, | *an mě tak velmi miloval* Hrad. 106^a; ale jeho mučie nevin-ného, | *an neučinil nice zlého* t. 91^b; s mečí a s kyji vyšli ste na mě..., | *ano mi se do vás nezdálo*, by na mě se na jednoho toliko sebralo Vít. 47^b; tu jest otázanie, proč sú ti tři králi do Jeruza-lema přišli, *ano se jest tu Ježíš nenarodil, ale jinde* PassKlem. 47^a₂; ti, ješto sami běží, *ano jich buoh neposílá* ChelčP. 2^a; páni čeští nemajíce chuti k Fridrichovi, *an jim žádné křivdy necinil* Háj. 205^a; divím se tomu, že tak velmi stojíte o ta kompaktáta, *ano již sú minula* ArchČ. VIII, 325 (z l. 1478—1485).

Někdy lze *ano*, *an* interpretovati ve smyslu »*ač*« i »*když*«: kak tento mōž spasen býti, *an jest velmi poskvrněn* PassKlem. (srovn. sub 1).

Význam »*ač*« lze spatřovati také v některých dokladech, kde může jíti o náladové *ano*: vsměje se, jako by jemu dobře bylo, *ano jemu nenie dobře* Štít. ř. (§ 22₂); chlubie se mieti skutky dobré a svaté, *ano v nich izádného nenie* GestaBř. (tamt.).

6. Výsledný význam »*takže*« proniká, pokud vím, velmi zřídka; na př.: když to uslyšě Antoní, i počě plakati, *ano jeho slzy polévají pro velikú radost* Otc. B 149^b. Lze tu však vystačiti i s náladovým významem: počal plakati; *ony jej slzy polévají*. Nebo v tomto dokladě: isto exceptit clerus populum secularem et presertim mendaces mendici, qui carenas vendunt et peccatorum remissiones partiales pro pecuniis, ipsas mendose extorquentes lušciece, quas eciam nec domini nec predones poterant extorquere, *anať v rúšky obinutý halěr zuby vyrieže i dá (chudá vdova) jemu* Hus KázBetl. 122^{'a}.

7. V PassKlem. 141^{b1} se čte toto: *tu jej an ledva živa* (sv. Apolinářiše) *učenici jeho vzemše k jednéj jej cněj vdově v dóm vnesli* »*tu jej ledva živého vzavše...*«. Jde o nominální větu s *an* významu časového: *tu jej, an ledva živ, ... vzemše...* »*tu jej, když ledva živ = když byl ledva živ, vzavše...*«. Srovn. podobnou větu *když svatý Václav, ano snieh a led veliký, ... k kostelu jdíeše* (shora sub 1). Nominální věta *tu* byla auktorovi nepohodlná a proto z ní udělal doplněk k akus. *jej (vzemše): an živa*. Tím vznikla věta takového typu, který není — arciť bez *an* — v jazyce starším vzácností; na př.: *jehožtos nerodila přijěti živa, přijmi mrtva* Pass. 354; *že ji tak šerednu přijal k milosti* ŠtítV. 35; srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 194 (sub c). Zájmeno *an*, vzniklé z *ano* (*ano ledva živ = hle, ledva živ, ledva je živ*), ztratilo onou změnou ve větne konstrukci úplně svůj význam, stalo se zbytečné, takže je lze docela dobře vynechati: *tu jej ledva živa vzemše...*; srovn. uvedené doklady z Gebauera.

29. 1. Jak je viděti z § 22—23 a 27—28, lze leckteré *ono*, *ano* (*an*) interpretovati dvojím způsobem, ba i trojím: a) jako náladové *ano* || *neboť, vždyť* (§ 27¹); b) jako náladové *ano* || *protože, ac* (§ 28^{1, 5}); c) jako náladové *ano* || *neboť, vždyť* || *když, protože* (§ 28^{1, 3}). Trojím způsobem lze vykládati na př. tento doklad z PassKlem. 192^{a2}: *proč mentiš, ano puo řeči znáti, ež mentiš = proč lžeš?; ono po řeči znáti, že lžeš || ...?; vždyť po řeči znáti... || proč lžeš, když po řeči znáti... Nebo: a také těžke vždy bojovati, vždy se mnohým a rozličným žádostem protiviti; anoť pýcha chce pokoru přemoci*. ŠtítBud. 197 = a (je) těžké bojovati...; *ona pýcha chce pokoru přemoci || ...; vždyť (neboť) pýcha chce pokoru přemoci || ... bojovati, protože pýcha chce pokoru přemoci*.

2. Rozdíl mezi interpretací *ano* jako náladové *ano* a jako *vždyť, neboť* (však) není příliš veliký. Předně proto, že v obou případech předpokládáme parataxi. Za druhé proto, že jsou ony dva významy skoro totožné; oba vyjadřují jistý cit, jistou náladu mluvící osoby, nejčastěji překvapení nebo podiv. Řeknu-li *ono to není snadné* a *vždyť to není snadné*, vyjadřuji se po obakrát skoro stejně, protože i v *ono* tkví význam *vždyť*; při druhém způsobu je pak tento význam zřetelně vyjádřen.

Jinak je tomu, vidíme-li v *ano* jednak náladové *ano* nebo

parataktickou spojku *neboť, vždyť* a jednak hypotaktickou spojku *když, ač, protože*, neboť tu již předpokládáme změnu nepochybně původní konstrukce parataktické v hypotaktickou. Viděli jsme již při *nali* (§ 19₃), že není možné pro starší jazyk předpokládati hypotaxi všudy tam, kde je běžná v dnešním jazyce spisovném. Při *ano* na to s důrazem upozorňuje Zubatý (108—109).

Je velmi důležité, že staročes. věty s *ano*, v nichž lze vycitňovati význam *když* (§ 28₁), mají zpravidla praesens, ač jde zpravidla o vypravování minulé události; na př. *přišel sem do hospody, ano se již setmívá* Kab. Toto praesens je zcela bezpečným svědectvím toho, že se *ano* kladlo původně jako upozornění v dialogu, tedy v přítomnosti: *ano, setmívá se již = hle (podívej se, podívejte se), již se stmívá!* Praesens zůstalo i tehdy, když se našeho výrazu začalo užívat také ve vypravování: *přišel sem, ano se již setmívá*. Interpretujeme-li toto *ano* jako *když*, cítíme zřetelně, že se při tomto hypotaktickém pojetí praesens nehodí; říkáme: *přišel jsem, když se již stmívalo*, nikoli: *...když se již stmívá*. Je arciž možné, že se praesens drželo nějakou dobu i při pojetí hypotaktickém, ale přece jen hojně kladení praesentu v starším jazyce ukazuje, že toto nové pojetí není tak nepochybné, jak se nám na pohled zdá, zejména když vidíme, že se starí Čechové dovedli vyjadřovati v takových nebo podobných případech způsobem nepochybně parataktickým (§ 19₆).

Ani tehdy, když vykládáme *ano* za hypotaktickou spojku *ač* nebo *kdežto*, nesmíme zapomínati na to, že jsou v jazyce starším nepochybně věty parataktické, jež se nám zdají hypotaktické, totiž věty se spojkou *a*, jež ještě v novém jazyce spisovném s rozvitou hypotaxí má jen platnost parataktickou. Ony staročes. doklady uvádí Gebauer ve Slovn. I, 3*; na př.: proč (Prokope) zákona žádáš, *a ty velikú čest sbožím j máš?* Hrad.; ež (hospodin), *a my ještě nepřítelé*, dal nám syna svého Štít. ř.; atpod. Srovn. i doklady Strakovy v III, 5; na př.: *é, když jest buóh nade mnú takú milost ukázal, a já jeho...zapřél* Otc. B.

3. Je tedy zpravidla správnější (§ 26₁) předpokládati význam starší než novější. Platí to zejména o takových případech, do nichž

* Význam *ač (kdežto)* G. výslovně nepřipomíná; asi proto, že jej lze skoro vždy nahraditi významem *když*.

se hypotaktické pojetí ani dobře nehodí. Na př.: (dva starci) pějěšta i vyčítěsta celý žaltář, i z proročstvie mnoho čítěsta, *ano již bieše nazajtrje* Otc. B 43^a. Vidím tu náladové *ano*: ...mnoho čtli a ono již bylo nazejtří. Straka I, 12 přidává s otazníkem význam *když*; mně se zdá, že se sem vůbec nehodí.

Nebo v Otc. B jsou doklady s *ano*, kde má latins. předloha *quia*; na př.: *ó, čemu mi to dieš, ano sú mi všichni protivni?* 65^a »*quia omnes mihi contrarii sunt*« (Straka II, 28 pozn.). Interpretuji: *proč mi to praviš?*; *oni jsou mi protivní* nebo...? || *vždyť jsou mi protivní*. Hypotaktické pojetí *proč mi to praviš, protože mi jsou protivní* je tuším nevhodné.

Přes to přese všechno se podobá pravdě, že někdy proniklo hypotaktické pojetí už v češtině staré. Ve Štit. ř. čteme tato dvě stejná místa s *ano*: který hříech smieš malým nazvati, *ano každý hříech... utrhá bohu, necest mu činí?* 132^a; zdali malú věc mniš hříech některý (= za malou věc pokládáš hříech), *ano každý hříech... jako by činil necest bohu?* 97^a. Na třetím místě však je *když*: který hříech smieš malý řeci, *když každý hříech jako hanbu činí bohu?* 218^b (Straka I, 15). V prvních dvou dokladech je dobře možné pojetí parataktické, a to buď: který hříech smíš nazvati malým?; *on každý hříech utrhá bohu*, nebo: *vždyť (neboť) každý hříech...* Podle toho lze připustiti v 1. a v 2. dokladě také tuto hypotaktickou interpretaci: který hříech smíš nazvati malým, *když...* Ale není nepochybná nebo podobnější pravdě než parataktická, jak myslí Straka, protože je docela dobře možné, že se auctor vyjadřoval různým způsobem.

Nebo v Otc. B 23^b čteme: ti (lidé) veliký smutek... trpiechu, *ano ješler uřitný lidi jedieše i dávieše = neboť... nebo protože (že)...* Rukopisy ACE mají *že* místo *ano* (Smetánka 58). Je docela dobře možné, že písař rukopisu B cítil *ano* za parataktickou spojku »*neboť*«, ale z *že* rukopisů ACE je patrné, že v takovýchto případech bylo možné pojetí nepochybně hypotaktické*.

30. 1. Snad se zdá, že nám může při rozhodování pro jeden z možných významů velmi mnoho pomoci latins. originál,

* Je-li *ano* ve větě za nepochybnou větou vedlejší, má zcela jistě nějakou platnost hodící se do věty parataktické, jako náladovou nebo »tu« a pod.; na př.: *když tam přijeli, ano slunce z hory vycházelo* (§ 27e).

jde-li o překlad. Co se týče dvojitosti »náladové *ano (an) || vždyť, neboť*«, t. j. pojetí parataktického, mívá latins. předloha *nam, enim, etenim*; na př.: *pravda jest, pane, ano i psíkové jedie z otruskov* (§ 273) = *nam et catelli edunt...* (Straka I, 14); jakožto se bratříe báchu viděti, *an tak bieše hrozně veliký Otc. B 158^a* (tamt. III, 5). Tu nám latins. předloha neříká nic nového, protože význam *neboť, vždyť* velmi těsně souvisí s významem náladovým (§ 291) a protože i v českých textech shledáváme *aneboť, neb, nebl* (§ 273).

2. Ani pro otázku, jde-li v staročes. dokladě o pojetí parataktické či hypotaktické (*když, protože, kdežto, ač*), nemá latins. originál tak veliký význam, jak by se a priori zdálo. Nehledíc k tomu, že často nemáme skutečnou předlohu, jest mítí na mysli, že staročes. překlady nejsou většinou doslovné, nýbrž že jsou to spíše volná zpracování*. Zejména si počínají volně staří překladatelé, vlastně vzdělavatelé, ve větných konstrukcích, vyjadřující se nezřídka způsobem od originálu odlišným a běžným v tehdejších čes. jazyce. Rozdíl mezi latinou a češtinou je mnohdy dosti veliký, protože jde na jedné straně o jazyk eminentně knižní s dlouhou tradicí, na druhé pak o spisovnou řeč, která vyrostla z živé mluvy někdy v stol. 13., vyvíjela se po stránce hláskové a tvarové v těsném styku s ní a která se právě v syntaxi vyznačuje dosti silnou konservativností. Staročeský překladatel dovede tlumočiti v duchu svého jazyka vazby v něm neobvyklé, jako ablativ absolutní, akusativ s infinitivem a j.; na př.: *audiente toto populo...* česky: *...ano to slyší vsecken lid* Blah. 130; *mluvieše hospodin s Mojžíšem, ano, vsičkni vidiechu* Ol. = *cernentibus universis* (Gebauer Slovn. I, 12); *opat věcě...*, *ano množstvie stáše svatých otcuov při něm* Otc. B 86^b = *aliis viris sanctis astantibus sibi* (Straka III, 6); *uzřevše, ano telecé maso* GestaBř. 24^b = *visis carnibus* (tamt.)**; — když by uzřel, *an válka nastává* Br. Ex. 13, 17 = *si vidisset bella con-surgere* (Geb. Slovn. I, 12); *kdež slyšechu, že on jest* EvZimm. 18, Mar. 6, 55 = *audiebant eum esse*; *když uzříte, ano se to děje* Ev.

* O Štítném je to obecně známo, o Ezopu v Baw. srovn. u Zubatého 108, o Otc. u Smetánky v úvodě k vydání XX sl. atpod. Lze tu arciť rozlišovati různé stupně ve volnosti překladů.

** O napodobení latins. ablativu absol. viz u Gebauera v HistMluv. IV, § 264 a 288, a u Vondráka ve VerglSlavGram. II², 404.

Pr. 188, Luk. 21, 31, *ano se tyto věci dějí* Ben. a Norimb. tamt. = cum videritis haec fieri. Dovede překládati latins. řečnické otázky podle smyslu větami oznamovacími (§ 275). Překládá latins. atributivní participia nebo adjektiva samostatnými větami s *ano, an*: poznán bude hospodin, *an súdy činí* ŽWittb. 9, 17 = iudicia faciens (Gebauer Slovn. I, 11); když toho (lotra)... upatři, *an smířiti se zapovíedáše* Otc. B 19^a = videret paci resistantem (Smetánka ve vyd. 482); naleze ji, *ana umřela* t. 100^a = eam mortuam (tamt.); přistúpichu k němu a vecechu, *an učieše* Mat. 321^b = accesserunt ad eum docentem (Straka III, 5). Rozvádí i jiné latins. vazby: užřev hospodin..., *a on tak usiluje za svého bratra* Otc. B 45^b = videns autem dominus laborem charitatis ejus (Straka III, 5); jichž (dítek) mnoho tisícov, *any ještě ssáchu*, Herodesovo nemilosrdie zahubilo Mat. 379^b a Štít. ř. 162^a = quorum multa milia inter mamillas matrum trucidavit (tamt.). Srovn. v § 353.

3. Nebylo by tedy nijak a priori divné, kdyby staročes. překladař užíval parataxe tam, kde má jeho předloha hypotaxi. To skutečně shledáváme, na př.:

nebo synové tohoto světa múdrějši jsou EvZimn. 25, Luk. 16, 8 »quia filii...«;

kteřak se móž to státi *a já muže nechci poznati* EvPr. 189, Luk. 1, 34; *neb já muže nemíním poznati* Norimb. t. »quoniam virum non cognosco« (|| *když já mužě neznaji* EvZimn. 4, t., *pořvadž* EvOl. 143);

proč ty prosíš u mne píti *a jsa žid, však jsem já pohanka?* Ev Pr. 357, Luk. 4, 9 »Judaeus cum sis..., quae sum mulier samaritana« (|| *když jsi žid..., jenž jsem já...* EvZimn. 31);

z mnohých lidí ďáblé vycháziechu volajíc a řkúc: *ty jsi syn boží* EvPr. 356, Luk. 4, 41 »quia tu es...« (|| *že ty jsi syn boží* EvZimn. 30 a EvOl. 232^b);

toto se blíží svátek Otc. B 84^a »quoniam nundiae prope sunt« (Straka I, 9);

nebo aj zři, ...zahynú ŽKl. 72, 27; *nebo toľ...* ŽPod. t.; *nebo ova...* ŽWittb. t. »quia ecce...«.

Tu jde o prostředky nepochybně paratactické; třebaš jiní překladařelé užívají prostředků hypotactických, plyne z toho, že nelze spatřovati hypotaxi všudy tam, kde ji má latins. originál.

V našem případě, totiž při *ano* (*an*), je to podobno pravdě tím spíše, že jde o výrazový prostředek svým původem nepochybně parataktický (*a ono*) a že se ho užívá jednak ve větách samostatných (*onožť kuón jé, ono prší* atp., § 21^a, 22, 23), jednak v souvětích, kde je parataxe zcela jistá nebo velmi podobná pravdě podle smyslu a podle jiných známek (srovn. l. c. a 29^a, 3). Smíme se toho domýšleti dále i proto, že v podobných případech pozorujeme pojetí beze vší pochyby parataktické (sub 2). Za těchto okolností by bylo sotva správné předpokládati pro starou češtinu hypotaxi všudy tam, kde ji má latins. předloha; na př.:

proč dieme »pozvali«, *ano die čtenie*, ež jsú jej (Krista) donutili? Štít. ř. 174^b »*cum illic scriptum sit*« (Straka I, 15); chlubie se mieti skutky dobré a svaté, *ano v nich ižádného nenie* Gesta Bř. 106^a »*cum tamen nulla sunt in eis*« (tamt. 12); co třeba jiných svědectví, *ano tě sám spasitel posvětil?* Otc. B 103^b »*quandoquidem*« (Smetánka 482); ó, čemu mi to dieš, *ano sú mi všichni protivní?* Otc. B 65^a »*quia*« (Straka II, 28 pozn.); zdálo se jim nepodobné, by böh... byl v ženském břiše... , *ano to vše nenie potupa jeho* Štít. ř. 41^b »*cum*« (tamt. 85); nenie to div, že mně to činie, neb sem jim pro své človecství neznám, *ani jsú to i otcí mému činili* Mat. 205^b »*quando erga patrem...*« (Straka IV, 98); proti přirození tedy děje se ve školách... , že jedněmi gramatickými praecepty... všecku mládež... latině učiti chtějí, *an každý ten jazyk obzvláštní svou k latině proporeci má* »*cum tamen*« Komenský Did. XVII (222); viz ještě v § 31.

Hypotaktické pojetí nelze někdy předpokládati přes to, že je má latins. předloha, poněvadž je i našemu dnešnímu citu cizí: *ó, čemu mi to dieš, ano sú mi všichni protivní?* Je možné říci: proč mi to pravíš, *když víš, že jsou mi protivní*, ale nikoli: *proč mi to pravíš, když jsou mi protivní*. Ještě dnes bychom se vyjádřili paratakticky: proč mi to pravíš?; *vždyť jsou mi protivní* nebo *oni jsou mi protivní*. Srovn. výše sub 3.

4. O tom, jak volně, nezávisle na latins. předloze kladli staří překladatelé *ano* nebo *an*, svědčí dobře i ta okolnost, že mu v latins. originále někdy přímo nic neodpovídá, t. j. že jím překládali různé latins. vazby a věty; na př.: *aj ano nemá tvář Jezukrista chválí* Otc. B 349^b = *bestiae Christum loquuntur* (Straka II, 29 pozn.);

ano je diechu Marina = dicebaturque (§ 311); patří otče, kakof jest dobré, *anol já jem jej* (mazáček) Otc. B 63^b = et ego comedo ex ipsis (Straka I, 14 pozn.); i z proročství mnoho čítesta, *ano již bieše nazajtríc* t. 43^a = jamque dies abierat (tamt. 12, 13); předběhúc před ně před každého, *an na modlitvách klecí* Otc. B 61^b = ante alium quidem iacentem in oratione (Straka III, 5); tu jsa rád, by se byl nasýtil mláta... , *ano jemu nedadiechu* EvPr. 286, Luk. 15, 16 »et nemo illi dabat« (latins. *et* odpovídá jen *a* v *ano* = *a ono*); srovn. ještě v § 311. Překládají-li staročestí autoři latins. parataktické věty typu »bestiae Christum loquuntur« větami s *ano*, nelze se dobře domnívati, že bylo *ano* prostředkem jen hypotaktickým. A víme-li, že *ano* stává i za latins. *ecce* ve větách rovněž parataktických (§ 21^a1), vyplývá z toho, že *ano* bylo větší měrou prostředkem parataktickým než hypotaktickým. Při tom jest mítí na mysli, že v případech typu *an na modlitvách klecí* (Otc. B) »iacentem in oratione« z latins. předlohy nevyplývá vůbec žádné poučení o tom, je-li *ano*, *an* prostředek parataktický či hypotaktický.

5. Tak i se zřením k latins. předlohám docházíme k témuž výsledku, k němuž nás vedly jiné úvahy (sub 2 a 3), že totiž staročes. *ano* zůstalo většinou výrazovým prostředkem parataktickým a že mívalo hypotaktický význam »*když, protože, ač, kdežto*« nepřilíš často. Při tom si musíme býti vědomi toho, že je v konkrétních případech leckdy nesnadné, ba nemožné, s určitostí říci, o jaký význam jde.

Latinský originál mající hypotaktickou spojku není tedy bezpečným svěděctvím pro to, že se i staročes. překladatel vyjadřoval hypotakticky. Důvody snesené shora lze stručně shrnouti takto: *ano* je od původu výrazový prostředek parataktický, užívalo se ho i v nepochybné parataxi a ve vývoji od parataxe k hypotaxi je čes. jazyk ještě v historické době dosti konservativní. Na druhé straně však je latins. originál mající parataxi dobrou oporou pro výklad, že jde o parataxi také v starém jazyce. Proto, že se parataxe shoduje s naznačeným vývojem v čes. jazyce. Svěděctví latiny je cenné hlavně tehdy, když dnešní usus ve spisovném jazyce ukazuje na hypotaxi. Tak na př. čteme v Mat. 85^b: kak ty můžeš říci bratru svému: nechať vynmu drástu z tvého oka, *ano trám jest v tvém oce*. My bychom interpretovali takto: ..., *když (ač) je trám*

v *tvém oku*. Latins. předloha však tu má »et ecce trabs est...«, (Straka I, 8), tedy pojetí parataktické a k tomu s původním deiktickým významem. Lze s právem usuzovati, že byla parataxe i v čes. překladě, že se překladatel neodchýlil od originálu, protože se tu mohl vyjádřiti v duchu svého jazyka. Parataktické pojetí věty s *ano* lze předpokládati také tam, kde originál nemá nic, co by odpovídalo českému *ano*, ale kde má parataxi; na př.: *patř, otče, kakof jest dobré, anoť já jém jej* Otc. B = et ego comedo (sub 4).

31. 1. Staročes. *ano* »*qui*«.

Na př.: ku příkázání buoziem u z túto dvú rybáři každý co je opustil, *ano každý z ní nic nejměl?* Mat. 53^b (Straka II. 28 pozn.). Podle latins. textu »*qui* pene nihil habuit« by se zdálo, že tu jde o absolutní. neshodné relativum*; dnes bychom řekli: *z nichž žádný* (místo *jenž žádný z nich*) *nic neměl*. Straka tu s právem předpokládá starší pojetí parataktické: ...*opustil?*; *vždyť každý (žádný) z ní (z nich) nic neměl*. Ale je možné i pojetí s náladovým *ano*, za něž bychom dnes dali náladové shodné *on*: *on žádný z nich nic neměl*.

Druhý podobný doklad je tento: přivede jeho (dceru) s sebou, *ano je diechu Marina* Otc. C 207^b (Smetánka ve vydání Otc. B 482). Byl by možný výklad: ...*jesto je* (novočes. *co jí*) = *již říkali Marina*, ale se zřením k vývoji hypotaxe je jistě správnější interpretace »*a oni jí říkali M.*«, t. j. s náladovým *oni*. Jde o větu formálně bezpodmětou, kde starší jazyk míval ještě neshodné *ano* (§ 25). Tím spíše je lze předpokládati parataktické pojetí, když je má i předloha: »*dicebaturque M.*«.

Bylo by možné sem klásti také tento doklad z Otc. B 118^a: *přikáza jemu deset košuoův, ano jemu toho nic není potřeba*, *prodati vezmúc* »*quas necesse non erat tunc vendere*« (Straka I, 12)**. Podle originálu by šlo o toto pojetí: *přikázal prodati, čehož mu není (nebylo) potřeba*. Je možné i pojetí *ač mu toho není potřeba* nebo s náladovým *ano*: *přikázal prodati: a ono mu toho není potřeba*.

* Srovn. o něm u Gebauera v HistMl. IV, 253 sl.

** Straka píše chybně *přikázal a potřeba*.

2. Staročes. *an* »*qui*«.

Na př.: tehdy přivezechu předeň člověka, jehožto dna lámáše, *an ležieše na loži* Mat. 120^b »*jacentem*« (Straka IV, 98); ó kak tvrdé a těžké jest podstúpenie pýchy, *ana jest anděly s nebe svrhla* ŠtítVyš. 2^{a1} »*quae angelos de coelo projecit*«; zlé by bylo, by ty toho miloval, jenž se tobě ve všem protiví, *an tě zpravuje, anť se posmievá, an tě svými hříechy ukárá, anť, kudyž móż, cti i sbožie utrhá* tamt. 4^{a1} »*qui tibi derogat, qui tibi insultat*«; šacha krále byl udělal mudřec onen jako člověka..., *an drží jako vardu okružlí* Šach. 293^{b1}.

Jde v podstatě o takové případy jako sub 1; rozdíl je ten, že je zde místo *ano* shodné *an*, vztahující se ke jménu, vyjádřenému v předcházející větě (§ 24). Vycitujeme z něho význam relativní, na nějž ukazuje i latins. originál. Ani zde není arcíř toto naše hypotaktické pojetí nepochybné a ve smyslu vývoje lze dobře předpokládati pojetí parataktické s náladovým *an*, novočes. (*a*) *on*: ó jak je tvrdé a těžké pokušení pýchy!; *ona* (*i*) *anděly s nebe svrhla* atpod). V dokladě ze Šach. lze interpretovati *an* také za »*jak*«.

Že latins. originál není ještě bezpečným svědectvím pro relativní význam, vyplývá z toho, co bylo řečeno o jiných případech v § 29. Vidíme to i z případů, do nichž se latins. *qui* ani dobře nehodí. Straka IV, 98 uvádí z Mat. tyto dva doklady: nenie to nedůstojné našemu vykupiteli, že sebe dal pokusiti (ďáblem), *an proto přišel*, že za hříšné chtěl umřieti 47^a »*qui venerat*«; že jest syn buoží ku pokušení ďábelskému skrzě písmo svaté odpovídal, *an je jediným slovem sám svého pokušitele do pekla mohl pohříz(i)ti* 48^a »*et qui eo verbo...*«. Nevím, je-li zde možné se Strakou viděti věrný překlad latins. předlohy: že sebe dal pokusiti, *kteřý* proto přišel; že... odpovídal, *kteřý* mohl... Jde tu spíše o spojkový význam hypotaktický: *ač proto přišel, ač mohl...*, nebo o pojetí parataktické: *že se dal pokusiti; an proto přišel* »neboť, vždyť« nebo *on proto přišel* (*on* = náladové). Podobně v druhém dokladě.

3. Staročes. *an-brž*, *ano-brž* »novočes. *nýbrž*«, »lat. *imo*«.

Zmínil jsem se již několikrát (v § 21^{a4}, 22⁴, 23⁹) o tom, že věty s *ano*, *an* (*ono*, *on*) mívají adversativní význam, který bývá vyjádřen slovcem *pak*. Jiný výrazový prostředek adversativního

významu je *brže, brž*, jež nejčastěji splývá s *ano, an* v jedno slovo. O poměru mezi *ano-brž* a *an-brž* viz v § 24^a.

Časem se začalo chápati *anobrž* za adversativní spojku ve smyslu novočeského *nýbrž* a něm. *sondern*. Nejstarší doklad je tuším až u Vussína: *anobr, nýbr(!)*, adv. imo, quinimo, *sondern* (Lexikon tripartitum..., 3. vyd. z r. 1742). Nepřilíš často se vyskytá *anobrž* v nové době u starších spisovatelů v případech typu *nejenže to nemůže udělati, anobrž i nechce*. Dnes se ho skoro vůbec nežívá.

V starých památkách bývá shodné *an-brž*: nebt se nemá buoh jako sova, jenž nemiluje světla, *anbrž chce, aby...* Hug. 74 (Zubaty 29); již nižádný nepohrzie první cierkvi, *ana jest brž hrozná nepřátelóm* Hus Šal. 142^b (t.).

Toto shodné *anbrž*, někdy s *brž* samostatným, odděleným od *an* jinými slovy (*an jest brž*), ukazuje, že je význam *sondern* poslední článek dosti dlouhého vývojového řetězce. *Brže, brž* (komparativ k *brzo*) znamenalo původně *spíše, potius, vielmehr*, takže smysl našeho *ano-brž* byl s počátku *hle spíše*. Deiktický význam jako jindy vbledl a *ano* nabylo významu náladového; v něm pak se měnilo ve shodné *an*. Tak lze dobře interpretovati ony dva staré doklady s *an-brž*: *bůh se nechová (není) jako sova...*; *on spíše chce, aby*; — již nikdo nepohrdá první církvi; *ona je spíše hrozná nepřátelům*.

Adversativní smysl nebyl původně vyjadřován ani neshodným *ano* a z něho vzniklým shodným *an*, ani komparativem *brže, nýbrž* vyplýval ze souvislosti, a to tehdy, když byla předcházející věta záporná. Teprve časem, když zanikl i náladový význam slov *ano, an* a když se zapomnělo na původní význam komparativu *brže*, začalo se *anbrž, anobrž* chápati za výrazový prostředek adversativnosti. Nepochybné je to o *anobrž* u Vusína a v době obrozenské. Snad se tak stalo i se shodným *an-brž*; ale jisté to není, protože lze dobře vystačiti s pojetím shora uvedeným.

Než dospělo *anobrž* k významu adversativní spojky, mívalo starší význam *ba i, dokonce, ja sogar, imo, quin, quin potius*, t. j. význam stupňovací, jehož nabylo *ano* (§ 33^a). Tento význam proniká zcela zřetelně v jazyce starém; na př.: (člověk) *hněvá se, ktož (= když kdo, někdo) jemu při těch věcech svědomí čini, ano*

brž to za nevinné má anebo za cnost »ano, dokonce to má za nevinné« ChelčP. 154^b (Gebauer Slovn. I, 14); že jest i manžela jejího k témuž prodaji konečná a jistá vůle byla, *anobrž že jest ji (tu věc) byl i prodal* »dokonce že ji prodal« KolČČ. 136^b (tamt.); pane, ráčíš-li, abych já spravedlivý ortel a nález v té při vypověděl a vynesl?; i dí král: *anobrž já prosím tebe* a takéť rozkazuji Ezop 134^b; děd... nařídil ho gubernátorem všech království...; *anobrž* i Hišpanové větší k němu zření měli, že v nich narozen a schován (= vychován) byl »dokonce i...« VelKal.² 138. Je to, jak vidíme, po větách kladných*.

Adversativní význam *nýbrž* se tedy u našeho *anobrž* vyvinul a ustálil v těch případech, kde předcházela věta záporná. Pak se ho arcí přestalo užívatí po větách kladných. Není však nezajímavé, že i v něm proniká význam stupňovací: »nejen nemůže, *anobrž* i nechce... , dokonce ani nechce«.

4. Novočes. *an* (*ana* atd.) »neboť, jenž, když, jak, protože«.

Jde o případy, jako: procitnul, *ano se již stmívalo* Pittnerová, Zeman 182; i nyní, *an kráčí od vesnice k osamělému zámku...*, vtírá se odporne to slovo Čech VybrSp. III, 258.

Tytéž významy mívá *an* i v případech typu B, o nichž bude řeč v § 34—35. Uvedu proto obojí tyto případy pohromadě v § 36z.

32. Potakací *ano***.

1. V dnešním jazyce je tento význam docela běžný: *byls tam?* — *ano*. V nářečích s hiátovým *h* se vyskytá *hano* (hors. *hanu*). Nezdídká bývá emfatická varianta *áno, háno* (hors. *hánu*).

* Toto *anobrž* ve významu stupňovacím má Veleslavín i v *Silva quadrilinguis* (1590): *anobrž, alebrž, brž, nýbrž*, nad to ještě více, imo, quin..., praeterea, insuper, ... k tomu... (str. 6). Klade-li vedle něho v stejném významě i *nýbrž*, zdálo by se, že již za něho mělo *anobrž* význam adversativní spojky (*sondern*), jíž se mohlo užívatí jen po záporných větách. Staročes. *nébrže, nébrž* však mohlo stávatí i po větách kladných a mělo jako *anobrž* stupňovací význam. Srovn. u Gebauera ve Slovn. II, 531. Dnešní užívání jen po větách záporných je tedy právě taková novota jako *anobrž*. Stejný význam mělo i pouhé *ne* (*ne*), *nie* (Gebauer Slovn. II, 524—525). Srovn. v II § 17a.

** Gebauer a Zubatý říkají potakovací, Straka rovněž tak a potakující nebo potakací. Je možný i název přitakací. Jsou to participia nebo adjektiva tvořená ze sloves *po-*, *při-takati*, *-takovati* »říkati tak«.

V tomto významě zachovává *ano* velmi často svou původní větnou platnost; v uvedeném dokladě znamená *ano* totéž, co *byl jsem* nebo *je to pravda* atpod. Jako jiná citoslovce ztrácí také *ano* větnou platnost tehdy, když za ní následuje věta, která v podstatě vyjadřuje totéž, co *ano* samo: *ano, byl jsem tam; ano, je to pravda; máš málo pracovních sil a potřeboval by si ešte niekoho... Áno, potreboval by* (= potřeboval bych) Timrava ChudRod. 3; atpod. Srovn. ještě sub 2.

2. Podle Gebauera (Slovn. I, 14) je potakací *ano* doloženo až z Veleslavína; ale Jungmann (I, 19), k němuž Gebauer odkazuje, má i jeden doklad z Pražské bible z r. 1488: jest-li u něho řeč boží?; vecechu: *ano, jest*. Mladší než tento, ale starší než Veleslavínovy doklady, je doklad u Blahoslava, dosud nepřipomínaný: intellexistis haec omnia?; dicunt ei: etiam. Vyrozuměli ste tomu všemu? Řekli mu: *ano, pane Blah. 118*. Zubatý upozornil (234 pozn.) na tři doklady v Gestech a Šimek uvedl (r. 1911) jeden doklad z Mand. A. Dodávám, že je řada dokladů u Rokycany; na př.: máte-li vy k němu pravú vieru?; *ano, ač buóh dá, máme Rokyc-PostMus. 8^a; přikázanie božie plniti?; ano, bude t. 59^b*.

S otázkou vývoje potakacího významu interjekce *ano* obíral se podrobně Straka v studii »K vývoji potakovacího významu příslovce *ano*« (LF. XLI, 21 sl.), označovanou zde stručně Straka III nebo jen Straka. Došel k výsledku, »že nebylo dosud nalezeno spolehlivého příkladu pro potakující příslovce *ano* z doby předveleslavínské« (91), ale že je *ano* tomuto významu často blízké (27). Souhlasí s ním Hujer v NV. III, 36; arcíť jen se zřením k dokladům, jež Straka rozbírá (z Gest, z Mand. A a z Háj.). Vyslovuje však naději, že se najdou doklady starší, neboť »není pochyby, že *ano* ve významu přitakacím je starší doby Veleslavínovy«. Mne Strakovy výklady nepřesvědčují.

3. Pravdu může mít Straka, když interpretuje *ano* z Mand. A 182^a; nikoli jako potakací, nýbrž jako odůvodňovací (*etenim*): když kterému z těch kto die: ty chováš cizie dietě, inhed odpovie: *ano mé děti jiní chovají = vždyť, neboť mé děti jiní chovají*. Lze tu dobře vystačiti i s náladovým *ano, an*: *ono jiní, oni jiní mé děti chovají*. Ale docela dobře je možný také Šimkův výklad, že jde o význam potakací: *ano, mé děti...*

Jistě není potakací *ano* v druhém dokladě z Hájka, jež uvádí Straka 89: (na otázku Jiřího z Poděbrad, koho budou po jeho smrti voliti za krále, odpovídají páni, že některého ze synů polského Kazimíra) neb Čechové s Poláky dobře se smluviti umějí. A král odpověděl: *ano mi se také tak zdá*, že to dobře bude. Straka nevykládá, o jaký význam tu jde a proč nelze připustiti význam potakací. Podle mého mínění by byl potakací význam sám o sobě možný (*ano, mně se také tak zdá*), ale vadí mu slovosled, postavení enklitik hned za *ano*. Ani dnes nestávají enklitika přímo za ním, třebaš není samostatnou větou (srovn. sub 1) a třebaš mezi ním a tím, co následuje, nebývá pauza; říkáme: *ano dobře, ano vzal jsem si, ano dal mi to...*, nikoli: *ano jsem si vzal, ano mi to dal*. Nežídka pak tu bývá pauza, takže je postavení enklitik až následujícím slovem docela pravidelné (*ano, vzal jsem si*). Slovosled *ano mi se...* v onom dokladě z Háj. ukazuje za náladové *ano (ono)*: *ono mi se také tak zdá*; to mívá enklitika hned za sebou: novočes. *ono se řekne*, staročes. *ano se jim těžko k sídu ukázati* (srovn. v § 22a). A hodí se sem náladové *ano* i smyslem.

Druhý doklad z Háj. zní takto: k jehožto hlasu pro veliký strach jedva budete moci říci: *tak, pane, ano tak, pane*. Ani zde nechce Straka (89) připustiti potakací význam, ač je tuším velmi podobný pravdě. Je arcit možný výklad, že je *ano tak* nominální bezpodmětá věta s náladovým *ano = ono (je) tak*. Straka nepraví, jak tomuto *ano* rozumí, a jen připomíná, že čte takto: *tak, pane, ano, tak, pane*. To je docela dobře možné, ale není přece ani při tomto způsobu vyloučen význam potakovací. I dnes bychom se mohli vyjádřiti obojím způsobem, s pausou i bez ní: *ano, tak, pane || ano tak, pane*.

K třem dokladům Zubatého z Gest přidal Straka ještě dva, ale v žádném z nich nevidí potakovací *ano* (26—27). Jsou si všechny velmi podobné a proto uvedu podrobněji jen jeden: 1. inhed (císař) opět jal se tlúci na pústenníka a řka: pro milost boží... slyš zpověď mú, a nechceš-li otevřieti okence, ale nechaj tak zavřěna, až mě i přeslyšíš; vece pústenník: *ano, dobře* GestaBř. 40^b || *ano, dobré* GestaKl. 95; — 2. *ano, to dobrá rada* GestaBř. 44^a || *ano, to podobná rada* 104; — 3. *ano, dobrá rada* GestaKl. 79; — 4. *ano dobré, spěme* Gesta Bř. 58^a || *ano dobré, spěmy* GestaKl. 141; —

5. *i ovšem, milý pane, ano, to dobrá rada* GestaBř. 77^a || totéž GestaKl. 196. O tomto posledním dokladě praví Straka, že se v něm přisvědčuje výrazem *i ovšem* a *ano* že má deiktický význam (*ecce*). To je zase jen výklad možný, ne však jedině možný; lze v *ano* viděti slovece potakující. Bylo by tu přisvědčení vyjádřeno důkladně, dvakrát, ale to není nic neobvyklého ani dnes ani v jazyce starém: *ano, byl jsem tam; ano, je to pravda*; staročes. *mohu a toti mohu (toti = ano, Straka 24 a srovn. v § 46)*. Výklad, že má *ano* význam deiktický, není tak nepochybný, jak by se zdálo, protože je tu již *deixe* vyjádřena neutrem *to*: *to dobrá rada* znamená původně *»hle, dobrá rada«*. Spojení dvou deiktických interjekcí, z nichž jedna ukazovala na něco vzdálenějšího (§ 21^a), druhá na něco bližšího (§ 42²), bylo původně nemožné. Bylo by mohlo vzniknouti až později, když se obě citoslovce významem sblížila, ale nikde je v nepochybném deiktickém významě nenalzáme; v jazyce starším se vyskytují v deiktickém významě jen spojení *se-ova, onovo* < *ono-ovo, aj ano, aj toť, viz ono, aj zří* a v novočes. případech *ono to dobře nejde* se pocituje *ono* za náladové a *to* za neurčitý podmět (§ 22¹). Tak lze spojení *ano* a *to* pochopiti jen tak, že vzniklo až tehdy, když již jedno z deiktických citoslovce mělo jiný význam, totiž buď *ano* význam potakací nebo *to* funkci podmětu (§ 49). Lze tedy připustiti význam: *hle, to (je) dobrá rada*, ale s týmž právem také význam: *ano, to (je) dobrá rada*.

O ostatních dokladech z Gest praví Straka jen všeobecně, že je v nich potakací význam slovece *ano* *»málo pravděpodobný«* (26). O druhém dokladě však platí to, co bylo řečeno o 5., protože je v něm *ano* vedle deiktického *to*. V 1., 3. a 4. dokladě lze viděti deiktické *ano*: *hle, dobře (dobře)*; *hle, dobrá rada*. V 1. dokladě by se spíše hodil význam *vždyť, no: vždyť (je) dobře, no dobře*. Všude však můžeme s právem předpokládati význam potakací: *ano, dobře (dobře = je dobře)*; *ano, to (je) dobrá rada*. V latins. originále není nic, co by vadilo tomuto pojetí plně se hodícímu smyslem, poněvadž je překlad volný: *bonum || bonum est consilium a mihi bene placet*.

Nepochybně potakací význam má *ano* v dokladě z Pražsk. a z Blah.

4. Se zřením ke všem těmto dokladům lze říci, že je potakací *ano* bezpečně dosvědčeno již před Velesla-

vínem: z Blah. pro dobu před r. 1571, kdy Blahoslav dokončil Grammatiku, z Pražsk. a z Rokycany pro druhou polovici 15. století. Z té doby pocházejí také dva velmi pravděpodobné doklady z Gest (2. a 5.). A konečně není vyloučen potakací význam ve třech dokladech z Gest, z Mand. A a z Háj. Toto mínění má oporu i v té okolnosti, že potakacího významu nabylo již v době před Veleslavínem deiktické citoslovce *to-ti, toť* (§ 46). Straka odmítá potakací význam ve většině dokladů tehdy známých nikoli s právem a připoustí jen význam potakacímu velmi blízký, ač jindy uznává, že často může jíti o různé významy naší interjekce, a ač u *toti, toť*, od původu rovněž deiktického citoslovce, potakací význam již pro starší dobu pokládá za jistý. V dokladě z Pražsk. vidí Straka s jistými rozpaky tento význam*.

Zdá se mi, že Strakovo odmítání potakacího významu souvisí s poněkud nesprávnou představou o jeho vzniku. Straka totiž vykládá (27 sl., 85 sl.), že se potakací význam vyvinul až z odůvodňovacího (*neboť, vždyť, zajisté, etenim*) nebo z adversativního, opravujícího, stupňovacího. Tím prodlužuje vývojovou řadu (význam deiktický > odůvodňovací > potakací atpod.) a proto se domnívá, že je potakací význam dosti pozdní. Lze však s plným právem předpokládati, že se potakací význam vyvinul z deiktického přímo, právě tak jako odůvodňovací atd., a že je tedy význam odůvodňovací atd. paralelní s potakacím, nikoli jeho starší fáze. Straka uvádí (28) na př. tento doklad: *z dali jen viera bude jej spasiti moci?; ano i črtie také věrie* Štít. ř. Je prý tu *ano* ve významu odůvodňovacím, »ale dnes by se v podobných případech sneslo i *ano potakací*«, t. j. další vývojová fáze je význam potakací. Mně se nezdá, že bychom mohli dnes viděti v takovémto *ano potakací ano*. Vývojová linie Strakova je tedy opřena o nesprávné příklady. Máme-li na mysli případy, kde je dnes potakací význam nepochybný — *máš všechno? — ano; ano, potrebovať by* (viz sub 1) —, vidíme zcela zřetelně, že se tento význam vyvinul přímo z deiktického. Vždyť ještě dnes tento původní význam proniká tu méně, tu

* Toto místo, »je-li správně otištěno, bylo by nejstarším dosud známým dokladem potakujícího *ano*« (90 pozn.). Pak je nepřesné, neuznává-li Straka potakací *ano* z doby před Veleslavínem. Připomínám, že je citát z Pražsk. správný.

více vedle potakacího. Cítíme docela dobře, jak je v případě *más všechno*? — *ano* potakací význam blízký významu »hle, podívej se, že mám«. Tato blízká příbuznost obou významů je příčinou toho, že se někdy nemůžeme s určitostí rozhodnouti pro jeden z nich; jak jsem již připomněl, lze *ano* v *ano dobře (dobré), ano dobrá rada* z Gest vykládati buď za deiktické nebo za potakací. A že naopak nelze odůvodňovací význam považovati za starší vývojovou fázi významu potakacího, o tom svědčí dnešní případy s nepochybným významem potakacím (*byls tam? — ano*), do nichž bychom sotva mohli vkládati odstín odůvodňující.

A podobně je tomu s významem opravuvjícím, stupňovacím; čteme-li u Mathiolioho *kosatec mezi šaty do truhel vložený zachovává je od molů a kazů, ano i libau vůni jim dává*, cítíme v *ano* vedle stupňovacího významu (»dokonce, ba i«) poněkud i původní význam deiktický (»hle, podívejte se«), ale sotva význam odporovací. Srovn. v § 33a o *ano* a v § 31a o *anobř*. Kdyby šlo o vývojovou řadu: význam deiktický > adversativní > stupňovací > potakací, čekali bychom příbuznost posledního významu s předposledním, kdežto ve skutečnosti pociťujeme blízkou příbuznost významu potakacího s deiktickým; proto se velmi podobá pravdě, že se význam potakací vyvinul z deiktického, nikoli až ze stupňovacího, jenž prý zase vznikl z adversativního*.

5. Straka si zatemnil otázku potakacího *ano* i zřením k faktu, že se potakací význam vyjadřuje v češtině staré velmi rozmanitými prostředky, opakováním slovesa (*vieš-li ustavenie zákona? — viem, pane*), slovy *rád, ovšem, tak, totiž* atpod.)**. Toto faktum si Straka vložil tak, »že do počátku stol. 15. dobře se vystačovalo v od-

* Straka opírá (86) svou vývojovou linii o to, že se stupňovací význam vyvinul z adversativního při *ne* a *nie*, jak už vložil Gebauer ve Slovn. I, 524—525; na př.: *každú naši potrebu obmyslé, ne i potrebu každé múchy* = původně: ... *ne*, i potrebu každé mouchy, pak: *dokonce* i potrebu... Srovn. i *ně-brž* (t. 531). Z toho však nelyne, že se stupňovací význam i našeho *ano* vyvinul z adversativního (záporového), neboť stejné významy vznikají i z různých významů starších. Tak zájmena *jenž* i *kteřý* mají v historické době stejný význam relativní, ač měla původně různý význam: *jenž* ukazovací, *kteřý* tážací. Není tedy nijak jisto, že stupňovací význam *ano* vznikl z významu adversativního.

** Srovn. ještě u Hujera v NV. III, 36—37.

ovědech kladných prostředky jinými« (než *ano*), t. j. že nebylo potřebí interjekce *ano*. Z toho, že měl jazyk řadu jiných prostředků k vyjadřování potakacího významu, neplyne ještě docela nic pro otázku, nabylo-li ho už v starší době také *ano*. Poukazem na řadu jiných výrazových prostředků bylo by lze popírati potakací význam i citoslovce *toti, to!*, který však Straka uznává.

Ještě jednu okolnost třeba připomenouti. Straka mluví několikrát o potakacím *ano* jen v odpovědích a zdá se, že se domnívá, jako by byl potakací význam vznikl právě v odpovědích a odtud se rozšířil i jinam (A: *myslím, že je to pravda*. B: *ano*). Tak soudí i Hujer v NV. III, 36*. Toto mínění není tuším správné, neboť i v těch případech, kdy nejde o odpověď na otázku, mohl se potakací význam vyvinouti z deiktického a nemusil sem býti přenesen z odpovědi; na př.: *to prší?* — *ano* = původně *hle*, t. j. pohledem se přesvědčíme o správnosti tvrzení. A nezakalujeme-li si poznání skutečného vývoje ne docela správnými předpoklady, svědčí nám o tom staré doklady z Gest, o nichž nelze s určitostí říci, jde-li v nich o význam deiktický či potakací, asi jako když říkáme dnes *ano, to je dobrá rada* nebo *podívejte se (podívejme se), to je dobrá rada*.

33. 1. Staročes. *ono* »to«.

Zubaty uvedl (110) tento doklad z Baw. 212^b: i poče se tázati své čeledi, *kteraký by ono jinoch byl v plachtě*. Dnes bychom řekli:..., *který to jinoch byl v plachtě*. Podobný doklad znám ze Štít. ř. 224^{a1}: *móžem z oné proročie řeči rozuměti, ež jsú ono jiná světla a ono jiná* »že jsou to jiná světla a to jiná (...to jedna světla a to druhá)«. Lze sem klásti také doklad *a ono jedno tant byl* Šach. (§ 231) »a byl to jen klam«. Původně arciť *ono* ukazovalo do dálky, *to* na něco blízkého, ale tento rozdíl se setřel (§ 21^a), takže můžeme staročes. *ono* docela dobře vystihnouti neutrem *to*.

Jak *ono*, tak i *to* mělo zde původně deiktický význam: *ono* nebo *to, který jinoch?* »hle (podívej se), který jinoch (který je to jinoch)«?; *ono, jiná světla a ono, jiná* »hle, jiná světla...«. Časem tento deiktický význam vybledl, zejména když se začalo užívat

* Vyslovuje souhlas s míněním Strakovým, že *ano* v Gestech nemá potakující význam, praví: »Jsou to ostatně místa, kde nejde ani o odpověď na přímou otázku, nýbrž o souhlas s tím, co osoba druhá praví.«

oněch vět, vlastně souvětí, ve vypravování, t. j. nikoli v přímém hovoru: *móžem rozuměti, ež jsú ono jiná světla*. Tím ztratilo *ono* (*to*) i větnou platnost, stalo se jen částí věty, podmětem: *že to jsou jiná světla*. Ale původní deiktický smysl nezanikl úplně, nýbrž proniká značnou měrou.

V novém jazyce se drží zpravidla jen *to*, nikoli *ono*. V dialektech však shledáváme i *ono*, a to ve větách typu *my sme si povidali, co nám na ty véca choďi, a vono kocór* (§ 23₂) »a (je) to kocour«; bylo by tedy možné uvést je i zde. Ale protože se v nich užívá i shodného *on* (*a on kocour*), uvedl jsem tyto doklady mezi příklady náladového a neshodného *ono*. I ony dva staročes. doklady mají po stránce mluvnické neshodné *ono*, avšak místo něho bychom dnes neužili shodného *on*, nýbrž neshodného *to*, o němž viz ještě v § 48₂, s.

2. Staročes. *ono* (*ano*) — *ono* (*ano*) »jednak — jednak«, »tu — tu«.

Zubatý uvádí 234 tento doklad z GestaBř. 67^b: milík, jenž ji (duši) svuodí s dobré cesty, *ono pýchá, ono lakomstvím, ono rozkoš těla*, jest ďábel. Tak se čte i v GestaKl. 169. Podle výkladu Zubatého (tamt.) vznikl tento význam z původního deiktického »hle«, který někdy ještě dobře proniká; na př. ve ŠtítBud. 28 sl. (Z. t.): pakli chce kto pomysliti o počtu, coj stvořeného, zečti hvězdy, zečti rozličná zvířat pokolení..., každé podlé rodu svého: *ono lidé, ono lvové, ono koni, ono skot, ono zvěř polská, ono myši...* Srovn. nyní u Gebauera y HistMl. IV, 243.

Ve významu pouhé distributivní částice znám *ono* z Blah. 149: jakoby se někdo najedl liter a potom je všecky vyprská na papír, *ono sem, ono tam*. A hojně z Rokycany, na př.: takto by měli lidé vyplacovati čas, že sú dřieve nemohli tak na službě boží pobýti (!) pro diela tělesná: *ono na žeň šli, ono na vinnice kopat, ono na louky dělat, ono i ono »jednak na žeň šli, jednak na vinnice kopat, jednak na louky dělat, jednak a jednak = atd. nebo atpod.*« RokycPost. 2^a₁. Jiné doklady u Gebauera l. c.

Zubatý má za možné, že bylo i distributivní *ano*; uvádí (234 pozn.) doklad ze Židka: kto muož tu naději mieti dobrou o spasenie těch, kto tu sejdú, *ano co v Brně, co v Olomúci...* u vězení zemřelo, *ano se s nimi... vozí pod šibenicí...* Přidal bych doklad

ze ŠtítE. 84, v němž cítíme distributivní význam zřetelněji: *pakliť pojme (vdova) muže, an má děti a ona druhé, všem hyběti, anof kramol, anof lopot, anof závist i svárové*. Lze tu však dobře vystačiti s významem deiktickým (*»hle, hádka...«*) nebo s náladovým (*ona hádka...*). Po stránce gramatické jde tu o neshodné *ano*, o němž byla řeč v § 23; a v dokladě ze ŠtítBud. (*ono lidé...*) o neshodné *ono*.

Distributivní význam našeho *ono*, *ano* se vyvinul beze vší pochyby v nominálních větách, kde nebyla možnost změny původního významu deiktického ve spojkový (*neboť, když...*), protože tyto věty z části ztratily větný význam a připojovaly se těsněji k předcházející větě slovesné. Odtud se pak rozšířilo *ono*, *ano* i do případů, kde se jím uvozují jen části věty: *svuodí s cesty, ono pýchú...*

Ve všech uvedených dokladech bylo by lze za *ono*, *ano* dáti *tu*: *svadí s dobré cesty, tu pýchou, tu lakomstvím...*; *tu hádka, tu námaha, tu závist*. Máme-li na mysli, že *tu* asi mělo původně význam deiktický (§ 67), který je arcíř v distributivní platnosti silně setřen, plyne z toho, že i náhrada slova *ono* slovem *tu* svědčí pro vznik distributivního významu z deiktického.

3. Stupňovací *ano*.

Zubatý 29 uvádí z Jungmanna tyto doklady: *kosatec mezi šaty do truhel vložený zachovává je od molů a kazů, ano i libau vůni jim dává* (Mathioli) *»dokonce i libou vůni jim dává«*; *pomordoval starší mládence, dítky, ano i jahny i kněží* (Jos. Flavius). V pozdějších starých památkách je toto *ano* dosti časté; srovn. ještě na př.: *udeľáš i dva prsteny zlatá...*; *ano také i jiná dva prsteny zlatá* Ben. Ex. 28, D (= 27) *»nec non et alios duos annulos«*; než ta výmínka vidí se mi býti bezpotřebná, *ano škodlivá* Blah. 29; Slezko(!) *k české koruně připojil, ano i plat z Polska přivlastnil* VelKal.³ (v nestránkované části *»Rodové«* při Vratislavovi II.); *duchovní... listy k tomu vydali a rozpisovali, ano i mnišie na záhubu jezdili* KorMan. 10^b. Jsou i doklady starší: *takéž mnozi lidé dobří sbierali rozličné písmo a psali...*; *a zlý starý had ďábel pustil jed závisti své v jich ruku...*; *ano mnozi rádi by české knihy ztratili*, a tož jen dobré ŠtítE. 3. Snad sem patří také tento doklad: *trpí muku nezaviniv | ani co zlého učiniv; | ano beze všeho práva |... jest zlým obuzen* Hrad. 51^b. A vyskytá se stupňovací *ano* i v novém

jazyce: neradil setník Sezimovi, aby s žádostí svou... se vytasil, *ano radil k největší opatrnosti* Šmilovský SpVýpr. II, 63: atpod.

Tento význam lze vkládati do leckterých starších dokladů, kde jsme předpokládali význam *»vždyť, neboť«*: král člověk nižádného neuráže; *ano i ta včela nikdy nebode* Šach. »dokonce ani včela nikdy nebodá«; zdali jen viera bude jej spasiti moci?; *ano i črtie také verie* Štít. »dokonce i čerti věří«; atp., srovn. v § 27 1, 4.

Vznikl pak tento význam setřením původního významu deiktického: *ano i plat přivlastnil* = původně: *hle, i plat přivlastnil (ziskal)*. Z takovýchto případů se *ano* rozšířilo i tam, kde ve významu *hle* nebývalo: ta výmínka vidí se mi býti bezpotřebná, *ano škodlivá*. Tu se vztahuje jen na jednu část věty.

4. *Ono, heno, hino* jako časové adverbium.

Staročes. *ono* uvádí Zubatý 234 z Rokyc Ev Jan. 48^b: o matce jeho nečte se, by poznána byla, než šla, *jako ono někdy k Alžbětě* »jako tenkrát, ondy k A.«. Změnu deiktického významu v časový poznáme také při *toti a teď* (§ 47^a, 68).

V dialektech se vyskytá časové *hen(o), hin(o)*: *ešče je do Šcepána hen* »dlouho« Bartoš Slovn. 93 (ze Slavičinského); *už je Matěja hen* »tam, dávno, pryč« t.; laš. *hin, hinaj, -ky* »onehdy« t. 93 a 113.

5. *Heno, hino* jako adverbium místní:

hanác. *henka, henké*, mor.-slovens. *hen, henkaj*... »tam« Bartoš Slovn. 93; laš. *henaj, -ky, heneky* »tam« t.;

chods. *hin* »tuhle« Hruška Slovn. 29; laš. *hin, hinaj, -ky* »tam« Bartoš Slovn. tamt. a 113.

Náleží sem také staročes. *hin*. Doklady u Gebauera v Slovn. I, 416; na př.: *mistrě, hin jsú miesta sdravá* Mast. 21; slyšal jsem*, že drahých mastí ptáte; *hin jich u mého mistra plín krám jmáte* t. 233; (hloupí lidé) vidúce obraz boží řkú: *hin böh* Hus E. 1, 76.

Gebauer vykládá jeho význam jako »tam«. Někdy se beze vsí pochyby hodí tento význam; na př. v dokladě z Kat. 756: *synu, ozří se, viem, ež vieš hin Kateřinu*. Nebo v dokladech Gebauerem nezaznamenaných: *hle, hin muž Přemysl nedaleko na poli voly bode ostnem* Háj. 10^b; vidím město, jehožto pověst nebe dosahá;

* Tak u Máchala; Geb. má *sem*.

hle, hin místo patnáct honuův v lese... t. 11^b; Veleslavín v Silva quadr. 1559 staví *hin, hinky* vedle *tam, tamto* atp. Jindy však má *hin* zřetelný význam »zde«; tak ve všech shora uvedených dokladech z Geb.

Někde proniká starší význam deiktický; tak Husovo *hin bůh* sotva znamená »tam bůh«, nýbrž beze vši pochyby »hle bůh, ecce deus«. V tomto významě bývá interjekce *to, to-ti, to! to! bůh!*; srovn. v § 43^s. A v některých dokladech sice není deiktický význam tak zřetelný, ale bylo by lze za *hin* položit nepochybné citoslovce: *hin jsou místa sdravá || to!...* Jsou to případy, v nichž měla interjekce původně význam deiktický, ale časem nabyla významu místního »zde, tam«. Hájkovo *hle, hin* »hle tam« vzniklo, až když *hin* ztratilo původní význam deiktický, ač je dobře možné spojení dvou slov deiktických: *aj zři, aj viz, ano! zři* (§ 17^s, 43^s). Tato shoda s nepochybnými citoslovci svědčí pro výklad, že je *hin* slovo domácí, od původu interjekce (21^s).

Místní význam citoslovci *heno, hino* vznikl oslabením, pošnutím staršího významu deiktického. Není těžké si představit, jak v odpovědi na otázku *kde jest?* nabylo *eno, ino* vedle významu »hle, podívej se, podívejte se« i významu »hle, zde« a časem jen »zde«.

6. *Hen(o), hin(o)* jako zesilovací částice.

Je tomu tak ve spojení se zájmenem *ten* a s příslušnými adverbii, zejména s *tam*: *hen-ten* na vých. Moravě (Bartoš Slovn. 93); *hen-sem-tam*: v izbě rozpráv'ali hensem tam »o tom i onom«, »sem tam« (tamt. ze Slavičinského); chods. *hin-ten* (Hruška Slovn. 29). Srovn. *ten-to, to!-ten, tu-ten* a *ten-hle* (§ 58^s, 67^s, 74^s).

Případy typu B.

Staročes. *ano, an, ana...*

34. Jde veskrze o *ano, an* (zřídka *on*) po slovesích smyslových počitků, nejčastěji po slovesích *videndi*, řidčeji *audiendi*, po slovesích *poznati, naléztí, učiti* a *uznamenati*, »shledati, zpozorovati, ucíttí«, jež lze přiřaditi k slovesům *videndi*, a po slovese *vzvědětí*, jež náleží k těm i oněm. Uvádí je — pohromadě s případy typu A — Zubatý 25 sl.; má je z Gebauerova Slovn. I, 12,

z Jungmanna, uvádí však i řadu svých dokladů. Poněvadž běží o jev v jazyce starším velmi rozšířený — hojnější, než jsou případy typu A —, doložím jej nejen vybranými příklady shora připomenutými (označuji je Z. a G.), nýbrž i svými.

1. Neshodné ano.

Příklady po slovesích *uzříeti, viděti, o-, s-patřiti*:

svatý Petr uzřě, *ano Jezukrist proti němu jde* Pass. 298 (G.); Symforianus uzřev, *ano pohani veliký hod činie* t. 455 (t.); když uzříte, *ano ty věci se dějí* ChelčP. 4^a (t.); uzřel, *ano již oschl svrček země* Br. (Z. z Jungm.); spatřil, *ano misa plná hadů* Štelcar (t.); vida, *ano se již všickni... pryč strojí* Háj. 399^a (Z.); neb sem viděl, *ano jeden rytíř stojí... Pass. 371*; uzřechu, *ano Ježíš... se k niej přiblíživ vece* PassKl. 177^a₁; uzřěl, *ano jeden lev jako pitomý (= ochočený) k němu jde* t. 86^a₁; uzřěl, *ano jedna žena... chodí* t. 84^b₂; v tu hodinu viděl, *ano anděli, jedni dolův a druzí nahoru se vznášějí* t. 66^b₁; uzříte, *ano váši nemocní jsú uzdraveni* t. 92^b₁; mnozí vidáchu, *ano střěly z nebes letiec lidí urazíjí* t. 66^a₂; uzřě, *ano ji (vodu) běře jeden trudovaty* Otc.B 134^a; uzřě, *ano jdú jedni bratřie proti nima* t. 100^a; uzřě, *ano bratřie dětají* t. 64^a; když opatřichom, *ano nikdiež nic nenie* t. 104^b; když již uzřě, *ano slunce chce zajítí* t. 25^b; když uzří, *ano ten súditi bude živé i mrtvé* ŠtitE. 10; uzří jeho druhý mudřec... , *ano tento varí sobě někaké zelicko* Šach. 291^b₂; když ju ludie u městě uzřechu, *ano na niej rúcho ve krvi zmočeno* AnsKap. 11; uzříe svého pána, *ano na něm božie rána* Hrad. 142^b; uzřev, *ano biskup spí* JeronMus. 73^a (ve vydání str. 139); když uzřechu, *ano dva anděli v bielém rúše s nimi stásta* Zrc. A 11^a; (rytíř) obrátiv se uzří, *ano moře za ním* GestaBř. 66^b, když uzříte, *ano se to děje* EvPr. 188, Luk. 21, 31; vidúce častokrát, *ano opilec náhlú smrti zdechne* Hus KázBetl. 25^a; uzřech, *ano muój syn těščě visí na křiži* Brig. 12^b₂; vidúce, *ano žádný nebrání* Háj. 189^b; viděli sú také, *ano jeden velmi veliký vorel lelal* t. 170^b; antikrist vida, *ano se takové věci hlásají o něm* ChelčP. 138^a; vida, *ano knězie po něm jdú* ChelčPař. 188^b; když uzříte, *ano se tyto věci dějí* Ben. a Norimb. Luk. 21, 31; kdo by nyní srovnati chtěl knihy těchto časův česky vydané... , uzřel by, *ano se čeština někde po německu, někde po latinsku píše* Blah. XIX; viděli sme, *ano obžalovaný vede vuól za rohy* NaučBrn. 2.

Příklady po slovesích *naléztí, uznamenati a učiti*:

nalezl pan Mikuláš, *ano žena jeho umřela* Mill. 7^b (Z.); nalezl, *ano se o volenie biskupa kacieri s křesťany vadie* PassKlem. 86^{a2}; nalezl na jedné hospodě, *ano hospodář kacier jest* t. 163^{b2}; nalezle před siení, *ano se chudí, slepi, belhavi... sběhli se* t. 134^{b2}; nalezlešta, *ano byla žena* Otc. B 94^a; nalezlešta, *ano jeden (bratr) umřel* t. 169^b; uznamenal, *ano od krále špeh před domem* Šach. 303^{b1}; když ty uznamenáš, *ano tvá zlost nemůže jeho (boha) dobroty přemoci* OpMus. 118^a; když již uči (= aor.), *ano jemu oči trneta* Otc. B 156^a.

Příklady po slovesích *slyšeti, uslyšeti* atpod.:

slychal sem, *ano jeden druhému pravi* ŠtítE. 137; ten otec svatý uslyš, *ano matka buožie s svým milým synem mluvi* PassKl. 180^{a2}; uslyšav, *ano dva slovitná člověky... u písmě bluditá* Pass. 371; i uslyš, *ano stařec... vecě* Otc. B 84^a; zaslyš, *ano dítě pláče* GestaBř. 43^a; slyšiec, *ano dietky židovské volaji* EvPr. Mat. 21, 15; slyšel, *ano dítě pláče* Ezop 116^a.

2. Za druhé jde o *ano* v plurálových větách gramaticky bezpodmětých; na př.:

(Mojžiš) uzře tele, *ana tancuji okolo něho* Comest. 76^b (G.); Arnošt... vidieše, *anoť zemi jeho hubie* Baw. (Z.); uzř, *ano jedny lidi na velikéj pánvi pařie* PassKl. 245^{b1}; vídal sem také, *ano svú hanbu na stěně piši* ŠtítE. 137; slychal sem, *ano řekaji* ŠtítOp. 2^a; nalezle v chrámu, *ano prodávaji voly a ovce* EvPr. 432, Jan 2, 14; nalezl, *ano prodávaji voly* Norimb. a BrNZák. tamt.

3. Shodné *an, ana* ...:

ktežto sem nalezl krále starého, *an má veliké množství žen* Mill. 103^a (Z.); poznán bude hospodin, *an súdy činí* ŽWittb. 9, 17 (G.); otcě svého juž starého, *an v Jezukrista věří*, nalezl Pass. 375; uzřel svatého Germana, *an s svým tovarištvem hlad a zimu trpí* t. 387; uzříte buoha..., *an divné divy činí* PassKl. 204^{a2}; jeho (krále); *an na zlatém stolci sedí*, nalezl t. 199^{a1}; jehožto (sluhu) svatý Benediktus, *an k němu jde, zazřev vecě* t. 69^{a1}; nalezneš jeho, *an se buohu modlí* t. 56^{b1}; neb sem anděla viděla, *an před tobú knihy otevřené drží* t. 51^{a1}; když jeho brzo zazřechu, *an tak čern a odrán* Pass. zl. Mus. 1^{a1}; u Pražě zěvně uzřechu svatého Václava, *an stoje město žehnává* DalC. 102^a; viděl sem hořubka, *an sedí na mé hlavě*

Otc. B. 131^a; uzřě jednoho mládcě, *an jemu chléb... přinese* t. 30^a; (Ježíš) slepého, *an volá, slyšal Štít. ř. 115^b₁*; uzří ořech, *an pěkný, utrhne* t. 86^a₁; jakož jste viděli Ihesusa Christa, *an do nebe jde* Zrc. A. 11^a; nalezl anděla, *an stojí přepásán* Brig. 47^a₂; uzřě syna člověčíeho, *an jde v oblacích* EvPr. 188, Luk. 21, 27; nalezl toho kacieře, *an obrazu meč v hrdlo vstrčil* JeronMus. 60^b; uzřet ho, *an pohrává s Rebekú ženú* Ben. Gen. 26, B; vidět jest ducha božíeho, *an sstupuje* tamt. Mat. 3, D (= 16); viděl ducha božího, *an sstupuje* Melantr. tamt.; nalezl jej múž(!), *an blůdi na poli* Mus.B 19^b₁; vida vosla domáciho, *an na slunci leží* Ezop 111^b; (kůzlátko) vidělo vlka, *an se k němu přibližuje* t. 111^b; (liška) člověka, *an v lese dříví majtí*, nalezši prosila ho... t. 114^a; jeho nalezl, *an tápá po moři* Baw. 213^a; vidíš-li koho, *an zle činí* HusHř. 241^a; že si uslyšal, *an mluví mistr Jakub* ChelěPař. 152^a; pakli by (kdo) nalezen byl, *an víno bře* SobPr. 92; když by byl kněz anebo mnich nalezen v světském rúše, *an se proměnil* t. 93; uzřel jest toho učedníka..., *an jde za ním* Norimb. Jan, 21, 20 a BrNZák. tamt.; toho když uzřel Ježíš, *an leží* Norimb. Jan 5, 6;

(opat) nalezl ji (Marii), *ana skončala* PassKl. 85^b₂; uzřeli svatú Nėtiši, *ana se v takémž rúšě překrásně stkvieše* t. 52^a₁; nalezl ji (dívku), *ana se buohu modlí* t. 72^b₁; nalezl ji, *ana umřeta* Otc. B 100^a; když bieše uzřet svatú Maří..., *ana přišla k Alžbětě* t. 188^a; uzřě vlčici, *ana běží k vodě* t. 150^a; nalezl ji, *ana se buohu modlí* Krist.B 5^b₂; nalezneš ji, *anať v malém domku bydlí* t.; již slyši hlas smrti, *ana volá* Štít. uč. 150^a₁; uhlédali jsú svú paní, *ana proti ním vyšla* Háj. 11^a (Z.); viděv ji, *ana pláče* EvPr. 436, Jan 11, 33, Ben., Norimb. BrNZák. tamt.; spatřil sem smrt..., *ana všechněch... napomínala* Komenský Lab. VII, 9 (203); —

vidúce slunce, *ano se proměnilo* Kruml. 60^b; naleznete dětát-ko..., *ano leží v jesličkách* EvPr. 191, Luk. 2, 12;

uzřel dvě lodí, *ane stojíta v téj vodě* Krist. 34^b (G.); uzřě svatého Petra a Pavla, *ana k němu jdeta* PassKl. 164^b₁; —

tyto pohany, *ani se juž k vierě křestanskéj obrátili*, nalezli Pass. 375; uzřěvše je, *ani zdrávi a veseli* PassKl. 52^a₂; byl by tehdy viděl množstvie židův i pohanův, *ani za nimi jdúce tepú je* 123^b₂; nalezl své apoštoly, *ani zesnuli* ML. 123^b (G.); když je uzřě stařec, *ani vyšli proti němu s postavniky* Otc.B 76^b; vidáme často pány,

ani pokornějšíe postavy než vládyky Štít. uč. 90^{a2}; viděl jest jiné dělníky... , ani stojé prázni (!) EvPr. 275, Mat. 20, 3; uzřel jiné, ani stojí Norimb. t. mt.; nalezl jiné, ani stojí t. Mat. 20, 6; vida syny své, ani se každý den hadrují Ezop 155^a; kteréž, ani něco dělají, najdete Háj. 116^b (Z.); uzřím... kováře jakési, ani každý ten pár lidí do hrozných pout spínají Komenský Lab. VIII, 3 (207); uhlédal jsem nejedny, ani se s zrcadly nosí t. VII, 8 (203); —

páni se tomu vzdívie... vidúc láji ženskú, *any volají jako bez smysla Šach. 299^{b2}.*

4. Neshodné *an*:

uzřel, *an hauf veliký bral se spolu Ben. 2. Reg. 13, 34; viděl hospodin, an se rozmnožuje zlost Br. (Geb.); uhlidal sem, an jedna baba pradli ukradla... rubáš FrantPr. 5^a; uzřel, an mnoho lidu jde Br. 2. Reg. 13, 34; že se mu zdálo, an ho dva andělé nahoru uvedli Ezop 135^a (Z.); vjide v stan, an všickni spie Comest. (Geb.); nalezl, an prodávají voly Ben. Jan 2, 14; v tom spatřím, an k nim všelijaké... poražené nosí Komenský Lab. XIV (244).*

5. Jiné *ano*, *an*:

žeť sem ty slychal, *anoť ději Šach. 308^{b2}; slyšie ďábelské hlasy, ano je volají jich vlastními jmény Mill. 32^a (Z.);*

viděli smy ženu, *an vzhledala HrubLobk. 77^b (G.);*

uzřev, *an již skončal, vecě PassKl. 56^{b1}; hlediž, an v zahradě krvavým potem se modlí RokycPost. 5^{b1}; pohled, an s velikým hlasem volaje i pustil duši t.; na to hledie, an (Kristus) skrze oblak bílý nebe prorazil Kruml. 73^a; to uzřev ten stařec a on k němu přišet Otc. B 44^a; veliký zástup lidí, když zvěděchu, on tu u Betaní, jidechu tam EvPr. 442, Jan 12, 9; nalezli, ana nebyla mnichem; ale děvčic PassKl. 105^{a1}; uzřev, ana (Dorota) na to nic netbá t. 62^{a1}; uznamenav, ana se u věře tvrdě drží t.; muž uzřě, ana prst probodený uvázala Šach. 300^{a1}; uzřevši, ana padla na zemi Baw. 208^b, když vsta s modlitvy, vrátiv se nalezé, ani hořem zesnuli Drk. 159^a;*

uhlédala, *an ten psejk... slzí Ezop 140^a; že si slyšal, an mluvi mistr Jakub ChelčPař. 182^a; viděla jest u vidění, an sv. Jan Křtitel před ní stojí Háj. 99^b; vidím, an každý ten strážný... do uší mu cos dmýchá Komenský Lab. X, 2 (219); uhlédal..., ana*

stojí u studnice dívka Háj. 102^b; vidím, ani jeden za druhým do pítek... se dávají Komenský Lab. XVIII (250);

vida, an mu skáčí a tancují (ryby) Ezop 115^a.

35. 1. Po stránce významové není toto *ano*, *an*... tak rozmanité jako v případech typu A. *Ano* v příkladech sub 1 (v § 34) má podle našeho jazykového citu nejčastěji význam spojky *že* nebo *jak*: *uzřev, že Ježíš proti němu jde*, nebo ..., *jak*... atpod. Jen v případech, kde má *ano* vedle sebe nominální větu, bylo by lze nahradit *ano* náladovým shodným *on*: *spatřil, ona mísa plná hadů* (Štelcar); *uzří, ono moře za ním* (Gesta) atpod.

V případech sub 2 (§ 34) se nabízí rovněž význam *že* nebo *jak*: *uzřel tele, jak tancují kolem něho Comest.*; *slýchal jsem, že říkají Štít*. V prvním dokladě bylo by možné viděti v *ano* absolutní relativum, takže *ano tancují okolo něho* by dnes znělo: *kolem něhož tancují*. Srovn. v § 31.

I v dokladech sub 3 (§ 34) se hlásí význam *že*, *jak* nebo *když*: *když, jakmile jej spatřili, že (je) tak černý a odraný* (Pass. zl. Mus.); *vidíš-li koho, že zle činí* (Hus); *uzříte boha, jak divně divy činí* (PassKl.); *uzřeli svatého Václava, jak žehná městu* (Dal.); *nalezl ji, když skončila (zemřela)* PassKl.; *nalezl ji, když se k bohu modlí (modlila)* Krist. Někde se hodí význam relativity *qui*: *kdež jsem nalezl starého krále, který má (měl) veliké množství žen* (Mill.); *uhlídali svou paní, která proti nim vyšla* (Háj.) atpod.

Tyto významy se hodí i do dokladů sub 4 a 5: *vešel do králova stanu, když všickni spali* (Comest.); *viděl hospodin, že se rozmnožuje zlost (zloba)* Br.; *že sem ty slýchal, jak říkají* (Šach.); *slýší ďábelské hlasy, které je volají*... (Mill.).

2. Je arci otázka, mělo-li *ano*, *an* tyto významy již v češtině staré. Z toho, co bylo řečeno o *ono*, *ano* v § 21^a, vyplývá, že i v případech uvedených v § 34 jde o původně deiktické *ano*, *an*; tedy na př. *uzřě, ano Jezukrist proti němu jde* znamenalo původně *uzřel, hle, Ježíš proti němu jde*. To je způsob vyjadřování dnes neobvyklý, ale v jazyce starším má obdobu ve větách s *nali* (*Ctirad uzřě, nali dívka pláče*) a užíval ho ještě Komenský; srovn. v § 19^a. O jeho vzniku platí tedy to, co bylo řečeno l. c. o větách s *nali*. Stručně lze vznik našich vět naznačiti takto. Říkalo se původně v přímém hovoru: *ano, Jezukrist proti němu jde* »hle, Ježíš jde

proti němu«. Tento deiktický způsob ponechán i ve vypravování o tom, co bylo řečeno v přímém hovoru, kde je deiktická interjekce nahrazena slovesem videndi atpod.: *uzře, ano Jezukrist proti němu jde*. Prostředním členem mezi těmito dvěma vývojovými fázemi jsou případy typu A, v nichž není sloveso smyslového počítku, nýbrž je věta s *ano* přímo připojena k jiné větě, uvádějící do situace: *vyjdu-liť na pole, anoť zbiti mečem*; srovn. § 21^{a3}. Jiný vypravovací typ je: *uzříš a já vstanu*, v němž je deiktické citoslovce vynecháno a to, co je předmětem deixe, připojeno k slovesu videndi paratacticky, spojkou *a*. Úplně shodné s případy majícími *ano* jsou doklady s *a*, týkající se 3. osoby: *uzřesta a židé kryjí toho miesta* PulkLit. 125^b (Zubatý 238 pozn. 1). A velmi podobné jsou příklady, kde je druhá věta připojena beze spojky *a*: (dialekt.) *vidí, sestra chodí po dvoře*.

Na původní upozorňovací ráz vět s *ano* ukazuje zřetelně ta okolnost, že mívají velmi často praesens, třebaš jde o vypravování o minulé události. To lze někdy v češtině nové podržeti, někdy však je třeba nahraditi je praeteritem: *uzřel, že jde k němu Ježíš — našel jsem krále, který měl veliké množství žen*.

Na otázku, mělo-li *ano* v případech typu *uzře, ano Jezukrist proti němu jde* a typu *uzříte buoha, an divné divy činí* i v starší době historické ještě původní význam deiktický či již nějaký jiný, sekundární, není snadné odpověděti. Hledíme-li k tomu, že se ještě Komenský vyjadřoval způsobem dosti blízkým větám s *ano* (*a nali*), nelze vylučovati možnost, že se v *ano* pociťoval i za doby historické aspoň z části původní význam deiktický. Na druhé straně však kladení enklitik hned za *ano* svědčí proti tomuto významu; na př.: *ano se o volenie... vadie* PassKl.; *ano se již všickni pryč stroji* Háj.; *ano se to děje* EvPr.; *ano se takové věci hlásají o něm* ChelčP.; *ano se čeština...* Blah. Za *ano* nebyla tedy pauza, nýbrž se připojovalo těsně k následující větě, splývalo s ní, takže mohlo býti nikoli samostatnou větou, nýbrž jen částí věty. Jakou, nelze s určitostí říci. Snad mělo význam náladového *ano, ono*, které my bychom nahradili shodným *on* (*a on*): *uzřel, ono, on Ježíš proti němu jde* atpod. Není v jazyce starém neshodné náladové *ano* nijak vzácné; srovn. v § 23¹. Snad již mělo dnešní význam *že, jak*. Byla by to obdoba s *ano* v případech typu A; srovn. v § 29^a. Ale je také

možné, že se cítilo za parataktickou slučovací spojku jako *a* v případech *uzříš a já vstanu* (§ 19s).

Nezřídka stávají enklitika až za slovem (členem) následujícím: *uzříte, ano ty věci se dějí* Chelč.; *ano Ježíš se k niej přiblíží* PassKl.; *ano kněz ji pozdvihá* ŠtítSáz. atpod. Tento slovosled nemusí být bezpečným svědectvím pro větnou a tedy deiktickou platnost našeho *ano*, protože se mohl držeti i tehdy, když se vyvinuly nové významy. To je v jazyce starším velmi časté. Je arcíř tento slovosled důkazem toho, že *ano* bývalo původně samostatnou větou.

Shodné *an, ana...* beze vši pochyby už nemělo původní význam deiktický; k tomu ukazuje právě to, že je mluvnicky shodné (viz sub 4). Snad to bylo náladové *an (on): uzříte boha, on divné divy činí* PassKl. Nám je toto pojetí dosti cizí, protože jsme zvyklí vyjadřovati se v takových případech hypotakticky: *..., že, jak činí divné divy*; v jazyce starším však je parataxe docela dobře možná, protože bývá v podobných případech (§ 29a, 3). Snad mělo *an, ana...* spojkový význam jako neshodné *ano* a někdy snad i význam relativní jako *an* v případech typu A (§ 31a). Podobá se velmi pravdě, že hypotaktické pojetí proniklo již v jazyce starém. Tak na př. čteme v Otc. B 91^b: když staře(!) uzřě, *an umřěť*. Rukopis E tu má *že* (Smetánka 208). Z toho sice nelze souditi, že pisář rukopisu B cítil *an* za *že*, avšak přece jen to svědčí o tom, že v takovýchto případech bylo možné nepochybné pojetí hypotaktické.

3. Latins. originál nám nepomáhá skoro nic v otázce, jaký význam mělo *ano, an* v jazyce starším. Ve většině případů stojí věta s *ano, an* za latins. shodné participium, nebo za akus. cum inf., takže se originálu nemůžeme dovolávat ani v otázce, bylo-li *ano, an* prostředkem parataktickým či hypotaktickým. Na př.:

uzřě onoho učenníka..., *an po něm jde* EvOl. 212^a, Jan 21, 20; *an jde* Norimb. a BrNZák. tamt. = *vidit sequentem*; když jej vidie, *an leží* EvPr. 282, Jan 5, 6 = *cum vidisset iacentem*; uzřě syna člověčíeho, *an jde v oblacích* EvPr. 188, Luk. 21, 27, *an jde v oblaci* Norimb. t. = *videbunt filium hominis venientem*; viděl..., *ani stojí prázní* EvPr. 275, Mat. 20, 3, *ani stojí* Norimb. t. = *vidit stantes otiosos*; viděv ji, *ana pláče* EvPr. 436, Jan 11, 33, Norimb. a BrNZák. t. = *vidit eam plorantem*; — když uzříte, *ano se to děje*

EvPr. 188, Luk. 21, 31, *ano se tyto věci dějí* Norimb. a Ben. tamt. = *cum videritis haec fieri*.

Dosti zřídka stojí *ano, an* za latins. hypotaktickou spojku; na př.: viděl hospodin, *an se rozmnožuje zlost* Br. Gen. 6, 5 = *quod multa malitia esset*.

4. Po stránce gramatické je zcela nepochybně původní neshodné *ano* v případech uvedených v § 34₁: *uzřě, ano Jezukrist proti němu jde* atd. Je to nejčastěji tam, kde stojí *ano* vedle podmětu následující věty (*ano Jezukrist...*, *ano ty věci...*), která tvořila s *ano* původně souvětí. Z něho vzniklo shodné *an, ana...* (§ 34₃) tak, že se *ano* shodlo s podmětem následující věty, obyčejně vyjádřeným plně jménem nebo zájmenem již ve větě předcházející: *nalezl otcě svého, an v Jezukrista věří* (Pass.); *nalezl ji, ana se buohu modlí* (PassKl.); *nalezli tyto pohany, ani se k vierě křeslanskéj obrátili* (Pass.). Toto pravidlo vypořadoval Zubatý 26 sl. (236 sl.). Neutrální tvar *ano* byl jazyku nepohodlný proto, že *ano* ztratilo deiktický význam, přestalo býti samostatnou větou interjekční a splynulo s následující větou, nominální nebo nejčastěji se slovesnou. Shodový tvar se nabízel hlavně tam, kde byl podmět věty s *ano* vyjádřen v předešlé větě. Snad tu působily relativní věty: *ty jsi, jen (= jenž) přijíti máš* Comest. 231^b; *ovcě, jež zahynula* ŽWittb. 118, 176; *všicci, ji ufají veň* t. 33, 28 atp., viz u Gebauera ve Slov. I, 629—630.

Staré neutrum zůstalo při změně *ano* v *an, ana...* jen tam, kde je podmět neutrální: vidúce *slunce, ano* se proměnilo Kraml. (§ 34₃); chápal se časem arcíř za shodné *ano*.

Typ se shodným *an, ana...* je nepůvodní, pozdější než typ s neshodným *ano* nejen proto, že původní deiktický význam příslušel jen neutru *ano*, nýbrž i proto, že podmět věty s *ano* býval přímo v ní, nikoli ve větě předcházející: říkalo se *ano, pohani veliký hod činie* a z toho vzniklo nejprve *uzřěv, ano pohani veliký hod činie* a pak teprve *uzřěv pohany, ano > ani veliký hod činie* (Zubatý 116). Je tomu právě tak, jako když deiktický výraz *podívej se, maminka jde* proměníme ve výraz vypravovací *spatřili jsme maminku, jak jde*. Proč se starší slovosled *uzřěv, ano pohani činie* změnil v novější *uzřěv pohany, ano > ani činie*, toho se lze s velikou podobností pravdě domýšleti. Jde o napodobení vět, jako: *uzřě pohany, otcě,*

dítě atpod., uzře otcí ležiec..., nalezl otcé umrla..., t. j. starých vět, v nichž mělo sloveso smyslového počítka předmět.

5. Poměr mezi *ano* a *an*, *ana...*, konstatovaný Zubatým, pozoruje se v jazyce starším velmi často, jak ukazují hojně příklady, jimiž jsem rozmnožil materiál Gebauerův a Zubatého. V případech typu *slýchal sem, ano řekají* ŠtitOp. (§ 34₂) jde o věty gramaticky bezpodměté, a kdyby byl podmět (*lidé*) vyjádřen, byl by bez pochyby ve větě s *ano*: *slýchal sem, ano lidé řekají*. Tak Zubatý 27. Jde tedy o typ shodný s typem *uzřě, ano Jezukrist jde*.

Onen poměr mezi *ano* a *an* se však nevyskytá vždy, jak poznamenává a dokládá Zubatý 27—28 a jak je zřejmé i z dokladů v § 34₁, s. Ale sotva lze mluvit o odchylkách anebo matení obou způsobů, jak činí Zubatý. Lze jen konstatovati, že jazyk k přesnému rozlišení *ano* a *an* podle postavení podmětu nedospěl. Tak v případech typu *žeť sem ty slýchal, anof dějí* (§ 34₃) zachovalo se původní *ano*, třebaže je podmět vyjádřen v předcházející větě (*ty*). Je to tedy přechodný typ mezi typem *uzřev, ano pohaní veliký hod činie* a typem *uzříte buoha, an divné divy činí*.

Na druhé straně vidíme, že shodné *an* proniklo i vedle podmětu plně vyjádřeného v druhé větě: *uhlédala, an ten psejk slzi; uhlédal, ana stojí dívka* atpod. (§ 34₃). Dále i ve větách s vůbec nevyjádřeným konkrétním (nikoli všeobecným) podmětem: *uzřev, an již skončal; nalezli, ana nebyla mnichem* atpod. (tamt.). Srovn.: *uzřela, ano* (košile) *ještě čista* GestaBř. 69^b || *ana* GestaMus.

V dokladě *viděli smy ženu, an vzhledala* (tamt.) jde beze vši pochyby o ustrnulé *an* místo shodného *ana*, mající obdobu v ustrnulém staročes. relativu *jenž* (Zubatý 28); srovn. nyní u Gebauera v HistMl. IV, § 219. O ustrnulé *an* může jíti i v dokladě *vida, an mu skáci a tancují (ryby)* — § 34₃ — a v příkladech typu *vjide, an všickni spie* (§ 34₄). V těchto druhých případech bývá jindy *ano* (vedle plně vyjádřeného podmětu nebo vedle všeobecného). Je proto možné předpokládati se Zubatým (28), že *an* vzniklo apokopou z *ano**. Srovn. na př.: *kyž by uzřel, an válka nastává* Br. Ex. 13, 17 (Geb.) || *ano války povstávají* Norimb. tamt. Tuto apokopu lze při

* I podle *ano* v případech typu A; na př.: *vyjdu-liť na pole, anof zbiš mečem...*, *anof přěpadlí hladem* Pror. (§ 21^{a1}).

spojkovém významu našeho *ano* docela dobře pochopiti; srovn. na př. *jako* > *jak*, *že* > *ž*.

V češtině nové je většinou shodné *an*, *ana*... nebo *a on*...; srovn. v § 36.

6. Pravidlo o *ano* || *an* jsme pozorovali také v případech typů A; srovn. v § 24₄ a 26₃. Je však již v češtině staré silně porušeno a v jazyce novém nelze o něm ani dobře mluvit. Toto porušení v starším jazyce záleží hlavně v tom, že se ve významě náladovém ujalo časem vedle plně vyjádřeného podmětu veskrze shodné *on*: *on lid hlupý poče se báti* (Baw.) atp., srovn. § 24₁. Jinde se však dosti dobře zachovává vedle podmětu *ano*: *ano když Mojžíš mlčieše*; *ano žaltář pravi* (§ 27₁); *ano to zjeví hříšníci činí* »nonne...« (§ 27₆); *ano slunce vycházelo* (§ 27₆); *ano všickni vidie, ano i ta věcla nebode*... (§ 28); *ano každý z ní nic nejměl* (§ 31₁); *ano-brž* (§ 31₃); potakací *ano* (§ 32); *ono* »to«, *ono*, *ano* »jednak«, *ano* »imo«, časové *ono* (§ 33). Tu se starý tvar neshodný zachoval beze vší pochyby proto, že *ano* nabylo jednak významu spojkového (»neboť, když...«) nebo adverbialního (»něm. ja, lat. imo, jednak...), v němž se nenabízela shoda s podmětem (*ano i kněží* »imo« atd.). A podle onoho pravidla stává *an*, *ana*, je-li podmět vyjádřen v předešlé větě: *kak by mohl tvój buóh mú deeru uzdraviti, an*...; *co z toho mládečka bude, an*... (§ 28₁); *utkal ďábla, an*...; *David napsán, an*... (§ 28₂); *přivezechu člověka, an* (§ 31₂); *nebt se nemá buóh*..., *an brž* (§ 31₃).

Srovn. ještě v § 39₂.

Novočes. (*a*) *on*, (*a*) *ona*... a *an*, *ana*...

36. 1. Podobné případy, jako jsou staročes. typu *uzře, ano Jezuirist proti němu jde* (§ 34), vyskytují se v živém jazyce dosti zřídka, mnohem řídkěji než v jazyce starém. Shledáváme v nich jen shodné *on*, *ona*... nebo, a to nejčastěji, *a on*, *a ona*... Uvozována jsou tato zájmena jen slovesy videndi. Na př.:

teď viďej, von na prostřed sedňici uvázanej KubínZáp. 59; *von se zas vohlíd, vona (čarodějnice) je blízko* t. 417; *puďivám se, vun tu strěček* Hors.;

koukne a na mou pravdu, vona krásná princezna tam u vokna

KubínZáp. 19; *vižet*, že sanoč je mrtva a ona kralofska cera ešče na žyvoče* Stavař 19.

2. V starším novočes. jazyce spisovném vyskytuje se nezřídka shodné *an, ana...*, a to nejen po slovesích videndi, nýbrž i jindy, v případech, jež náležejí k typu A; srovn. v § 314. Někteří auktoři si v tomto *an* libují, jiní ho užívají zřídka nebo vůbec ne. Dnes je velmi vzácné. Má různé významy: *neboť* (zřídka), *když, jak, že, poněvadž, který* (*jenž*). Na př.:

dejtež mi, prosím, což o něm má Palacký, přepsati, *anť pak rád*, což na to vynaložíte, *zaplatím* V. Zahradník (Zubatý II, 28) »neboť rád...«;

nepřípadnosti, *any se z nedojípky nahazují* Puchmajer Alman. III, 5 »které«;

vidíš-li poutníka, *an dlouhou lucínou spěchá ku cíli?* Mácha, Máj (4. zpěv) »který« nebo »jak«;

ku kropence (v kostele) přistoupila dívka v oděvu velmi nuzném, což bylo tím nápadnější, *an byl z látek někdy velmi stkvostných a elegantně přistřižen* Světlá SebrSp. IX, 23; pravila, že ho teď sice velmi málo vidí, *an se ve dvoře... skoro nic neukazuje* t. 204; vidouc, *ano jest její tajemství vyraženo* t. 138;

výplaty (na statku) nebylo, *an byl Aniččin manžel jediným synem* Pittnerová, Zeman 8; čemuž se podivil, *an vždy mušketyř práci nařizoval* t. SebrSp. III, 250; měli direktorovi tudíž velikou radost, *ana jim dcera baronka dopsala, že...* t. II, 73; *ana vrchnost dvory pronajala*, byli úředníci... propuštění t. II, 130; byl tmavý večer, *ana Pepina spěchala... do dědiny* t. III, 208; procítnul, *ano se již stmívalo* t. Zeman 182; na horách zřídka se ozimní žito seje, *any sněhy je vyleží* t. SebrSp. III, 6;

An se k ní (k rychtě) *po návrší blížil*, zaslechl tlukot kladiva Nováková SebrSp. XVIII, 131;

an četl, dála se v obličejí jeho změna za změnou Šmilovský SpVýpr. III, 7;

uhlídáš je (koroptyve), *any pobíhající sbírají svou potravu* Klostermann, Snímky lidí a věcí², 29;

* Snad se zdá, že je tu od původu *ona kralofska cera* »illa...«. V lidové mluvě vůbec není mimo některé archaismy *on(en)* ve významu *ille*; srovn. v § 382. Jde tu tedy o *ona* z *ono* »hle«.

spatřil jsem... vdovičku, *ana vystupuje z kajuty* Herites SebrSp. V, 14; pak, *ana dospěla Markétka*, neopominul nikdy... vzítí ji k tanci t. VII, 273;

i nyní, *an kráči od vesnice k osamělému zámku...*, vtírá se odporne to slovo Čech VybrSp. III, 258;

slabiku tuto, *ano následuje lye*, pisař snadno mohl přehlédnouti Kebrle v LF. XIV, 254.

3. Řidčeji, na př. u Klicpery, u Tyla, u Rubše a u Němcové, shledáváme neshodné *an, anto* (z *ant to*); na př.:

již bylo ověřeno i požeňáno..., *an já tu náhodou přes cestu kráčí*m Klicpera Sp. I, 206^a; vida jen zdaleka ještě, *an* (koně) *lek-nouce se rány, na jinou stranu obrátily* t. I, 103^b; učinili Vás — *an to tehdaž velká nouze byla*, praporečnickem t. I, 379^b; jak se mne můžete ptáti..., *anto víte*, že jsem... u zajeté ženy seděl? t. I, 410^a;

tento počínal již provazy okolo ní otáčeti a soudruhy zemělého prositi, aby mu ji do hrobu spustiti pomohli, *an ho nenadále tlustoukný houslista v počínání tom zadržel* Tyl SebrSp. I, 10^b; bolest srdce mého rozplyvá se v horkých slzách, *an toto piši* t. 160^b; »co měl, čo měl«, opakoval několikráte po sobě, *an se mu pamět...* *ztrácela* t. 11^a; bystrým okem pohlížel na mladíky zvláště Dolanský, *an se jako divé sršně po sednici točili* t. 14^a; nevšimatiť sobě, jak se právě těmto lidem tváře kaboní, čelo vráskuje..., ano jak se jim i žbánky vyprazdňují, *anto častým douškem zalivali hněv* t. 14^a;

vůbec ale bylo udání toto za lživé a utrhačné uznáno, *an se stará perníkárka živým Bohem dokládala, že...* Rubeš Sp. I, 106;

já plakala, ale ulehčilo se mi, *an jsem byla uspokojena*, že sama trpím Němcová Sp. V, 45.

Interjekce *ono, ano* a zájmeno *on*.

37. 1. Gebauer si vykládal (Slovn. I, 11—12 a Hist.Ml. IV, 69) staročes. případy s *ano* a s *an, ana...* tak, že v nich bývalo původně *a on, a ona...* »*et is...*«, t. j. a s osobním zájmenem *on, ona...* (gen. *jeho...*): uziřel dvě lodí, *aně stojita v téj vodě* (Krist.) = »uziřel dvě lodí *a ony stály* (vlastně *stojí*) *v té vodě*«. Ze slučovacího významu *et is* prý se vyvinul význam odporovací

»sed is« a dále z platnosti parataktické platnost hypotaktická »qui, jenž, který« (uzřel dvě lodi, které stály) a v ní nabylo *an* i spojkového významu »když, že« atp. V jazyce starším se prý to stalo jen u neutra *ano*, později také při ustrnulém *an*: mluvíeš hospodin s Mojžíšem, *ano všickni vidiechu* (Ol.) »když (to) všichni viděli«; viděli smy ženu, *an vzhledala* (HrubLobk.) »jak (která) vzhlížela«.

2. Zubatý však ukázal (II, 25 sl.*), že je po stránce gramatické původnější *ano* (*ono*) a že shodné *an*, *ana*... (*on*, *ona*...) vzniklo z *ano* (*ono*) — srovn. zde v § 24 a 35 —, a po stránce významové že nejde od původu o osobní zájmeno *ono*, *on*, *ona*..., nýbrž o interjekci *ano* (*ono*) »hle«, vzniklou v době, kdy *on*, *ona*... nebylo ještě zájmenem třetí osoby, nýbrž jen zájmenem ukazovacím, kdy tedy mělo význam našeho *onen*, *ona*, *ono*, lat. *ille*, něm. *jener* atd. Podle Zubatého je tedy neutrum *ono* (*a ono* > *ano*) od původu *illud*, a to s významem deiktickým »hle, podívej se«, jako na př. *to* (§42).

3. Výklad Zubatého je v podstatě docela jiný než Gebauerův a je beze vší pochyby správný. Při něm je jasné, proč se slovem *ono*, *ano* překládá latins. *ecce* (§ 21^{a1}), kdežto Gebauer se musil spokojiti s výkladem »překlad volný« (11). Z něho vyplývá po mluvnické stránce, proč je v jazyce starém tolik příkladů s *ano*, kde čekáme *an*, *ana*... (*onožl kuon jé*; *ano v srdci nekaká nechut*; *uzře, ano Jezukrist proti němu jde*, srovn. § 21^a, 23, 34) a proč je tomu tak nežádka i v jazyce novém (*a ono nik ho nemori, a vono kocor*, § 23^a). Vycházíme-li z předpokladů Gebauerových, pochopíme snad případy typu *když uzříte, ano ty věci se dějí* (Chelč.); tak totiž, že původní shodné *a ony* > *any* nabylo významu relativního »quae« — podobně *an*... významu »qui« — a časem spojkového »že«, v němž se mohl vyvinouti neshodný tvar *ano*. Ale sotva pochopíme neshodné *ano* tam, kde nemá význam hypotaktické spojky: *vono často lidi viděli neco, ono pohanka je pořezna věc*. Gebauerův výklad nevystihuje správně skutečný stav. Z dokladů, jež byly uváděny v § 21^a sl., vyplývá zřetelně, že je *ano* (*ono*) starší než *an*, *ana*... (*on*, *ona*). To se shoduje s tím, co vykládá Zubatý, a odporuje Gebauerovu předpokladu, že je starší *an*, *ana*... Srovn. ještě v § 38^a, 4 a 40^a a 41.

* Budu jej citovati dále jen Zubatý (Z.).

Přijmeme-li Gebauerův výklad, sotva si dovedeme představit, jak z původního významu osobního zájmena vznikly ony přerozmanité významy, o nichž byla řeč v § 23 sl. a 26 sl. Jak vznikl na př. náladový význam (*ono prší!*), potakací (*ano, byl jsem tam*), stupňovací (*nejen nemůže, ano ani nechce*) a j.? Všechny tyto významy jsou naopak jasné, vycházíme-li se Zubatým z původního významu deiktického, zejména když, jak jsme viděli, tento původní význam proniká dosti zřetelně vedle všech významů sekundárních. Právě po této stránce významové je výklad Zubatého neobyčejně důležitý: je klíčem k vysvětlení tolika různých významových kategorií a jejich jemných odstínů, že jej lze nazvat s plným právem epochální. Tím spíše, že takovou rozmanitost shledáváme i při jiných interjekčních zájmenného původu, o nichž bude řeč v § 42 sl. a 60 sl.

4. Shodné *an* i neshodné *ano* souvisí s osobním zájmenem, ale jinak, než myslí Gebauer. O tom v § 40—41.

38. 1. Ke Gebauerovu výkladu se z části vrátil Straka v článku III. Souhlasí se Zubatým, že věty typu *uzře, ano Jezukrist proti němu jde* (§ 34₁) mají deiktické *ano*. Domnívá se však, že v případech typu *uzříte buoha, an divné divy činí (nalezl ji, ana skončila atp.)*, t. j. se shodným *an, ana...* (§ 34₃), jde od původu o *an, ana...* (*a on, a ona*), nikoli — jak vykládá Zubatý — o *an...* ze staršího *ano*. V tom se shoduje s Gebauerem, jenže nevidí v *on* původní osobní zájmeno, nýbrž ukazovací zájmeno *ille, jener*. Tak si vykládá Straka dále případy, jako *on lid hlupý poče se báti, vona je ta zem hrozně pěkná* (§ 24_{1, 2}), kde je *on, ona...* vedle podmětu plně vyjádřeného jménem.

2. Straka předpokládá, že v těch případech, kde je podle něho od původu shodné *on* nebo *an*, mělo toto zájmeno význam anaforický jako zájmeno *ten*, t. j. ukazovalo k něčemu známému, o čem byla řeč. *On* prý původně ukazovalo k něčemu vzdálenějšímu, *ten* k něčemu blízkému, ale časem se tento rozdíl mezi *ten* a *on* otřel a vlivem různých momentů tím snadněji nabývalo zájmeno *on* převahy v platnosti anaforické vůbec (2).

Tento hlavní předpoklad Strakův však není správný, protože zájmeno *on* nebo *an* nemá v těch případech, jež S. uvádí, anaforický význam. To je význam, který vycitujeme z případů se zájmenem *ten*, vyskytujících se po celou dobu historickou; na př.: *byl*

jednou jeden král a ten král (nebo jen a ten) měl tři syny; jeden král měl céru a ta každéj večír tři sta páru střevicu rostancovala Kubín Záp. 48; *bieše některaké město...*, jenž od hovad jedovatých mnoho přiekaz mějše; mezi jinými hovady bieše *drak* velmi ukrutný...; (měšťané) radili se..., kterak by mohli své město od jedovatých hovad a zvláště *od toho draka* vysvuoboditi...; a tak *to město* bylo svobodné GestaBř. 82^b; atpod. Je to oslabený význam čistě ukazovací, o který jde na př., řeknu-li *tento stůl je dubový, tato kniha je má*. Lišíme tedy tento čistě deiktický význam od anaforického i tvarem (*tento, tenhle — ten*). Také zájmeno *on, ona...* mívalo a má význam anaforický; když na př. hledáme nějakou knihu a za chvíli si vzpomenu, že jsem ji někomu půjčil, a řeknu: *onu knihu má X Y*. Nebo: *onen výrok Palackého* byli jsme před Rakouskem...«. Tu má maskul. tvar *onen* místo staršího *on*. Příliš časté však toto anaforické *onen, ona...* není a v lidové mluvě tuším vůbec zaniklo. Ani na vyjádření čistě deixe (**ille**) není *onen...* nijak zvláště časté a v lidové mluvě se drží jen tu a tam v některých rčeních; srovn. v § 40¹. Pravidlem je *on, ona...* v novém jazyce zájmenem osobním.

V jazyce starším bylo *on, ona...* ve významu *ille* častější — srovn. u Gebauera v HistMl. IV, § 209 —, a bylo by mohlo mívati hojně také význam anaforický. V těch dokladech však, které uvádí S. (1—2), jak jsem již připomněl, o anaforický význam nejde. Na př.: potom... vypusti ji (holubici) opět, *ana se nevrátí k němu* (Comest. 18^a). Lze tu snad připustiti čistě ukazovací význam *illa* (v lat. orig. *at illa*), ale spíše snad jde o význam osobního zájmena (*a ona...*), jak ukazuje *ji* v předešlé větě*. Sotva si lze představit, že by auctor Comestora ukazoval na něco nejprve zájmenem osobním a pak ukazovacím do dálky (*ille*). Při tom je velmi podobno pravdě, že se tento druhý význam vyvinul z významu deiktického, tedy z *ano* (§ 40). Nelze však tu dobře mluvit o významu anaforickém. Podobné jsou i tyto doklady: polšbi *ji* i zplaka; tu *ona* pospiechajíc vzkáza to otcí Comest. 36^b₁; všekojoj' to v *jeho* (božím) převědění, v *jeho* způsobu, *an* i počet vie piesku Štít. ř. 212^b₂.

* V latins. originále je ukazovací *illa* jasné proto, že se před tím holubice plně jmenuje: *dimisit columbam*.

V dokladě z Mat. 105^b: *řku onomu: jdi, an jde*, může mít *an* význam *a onen*, jak ukazuje předcházející *onomu*. Avšak v podobném dokladě, *řku službě svému: učíš to, an učiní* (t.), sotva jde o *ille*, protože není příčiny, proč by zde bylo užito tohoto zájmena místo *ten* nebo osobního *on*.

Zcela nepochybně nemá *on* anaforický význam v případech typu *on lid hlupý poče se báti, vona je ta zem hrozně pěkná* (srovn. sub 1). Nelze přece srovnávat druhý doklad na př. se známým místem z Prodané nevěsty *znám jednu dívku, ta má dukáty*, kde *ta* má zřetelný význam anaforický. Vždyť ve mnohých případech stává *on*, ač se o jméně, k němuž se vztahuje, vůbec nemluvílo. Tak na př. u Hájka 32^a (Zubatý 32): »Roku toho kníže polský Přemysl, jinak Lésko, umřel bez dědicův. *A oni Poláci* volili jsú sobě za kníže mládence jednoho«. Tu nemůže býti o anaforickém významě ani řeči. Někdy je ve větách s *on* anaforický význam, ale ten je vyjádřen zájmenem *ten* stojícím vedle *on*: *vona je ta zem hrozně pěkná; oni ti mužští* za nic nestojí; *on ten chlapík* néni tuze do práce; atpod.

3. Ta okolnost, že ani *on* ani *an* nemá v oněch dokladech anaforický význam, stačí úplně na důkaz toho, že Straka popřev výklad Zubatého nahradil jej výkladem nepřesvědčivým. Protože však jde o otázku velmi důležitou, dotknu se ještě některých momentů, zejména mluvnické stránky.

Straka vidí v případech typu *on lid hlupý poče se báti*, o nichž byla řeč, od původu *on, ona...*, nikoli jako Zubatý deiktické *ono*, jež ztratilo plný význam původní a gramaticky se změnilo ve shodné *on* (§ 24). Ale v jazyce starším i v některých dialektech se vyskytá neshodné *ono* (*ono je tá matka taková žltá* atp., § 23). Lze si tuším představit, že se — jak vykládá Zubatý — původní *ono matka* změnilo v *ona matka*, ale sotva bychom pochopili opačný vývoj, *ona matka* v *ono matka*, jež by bylo potřebí předpokládati, kdyby byl správný výklad Strakův. —

Podle Straky je *an, ana...* v případech typu *uzříte buoha, an divné divy čini* (*nalezl ji, ana skončala*) od původu (= *a on...*) a nevzniklo z *ano* (*a ono*), jak vyložil Zubatý. Je prý tu paralelní vývoj s případy typu *uzříš a já třetí den vstanu* (srovn. u Gebauera ve Slovn. I, 3). V obojích případech prý jde o parataktické spojo-

vání, kde má nový jazyk zpravidla hypotaxi (uzříte boha, že nebo jak činí divy; uzříš, že nebo jak já vstanu atp.). Není nejmenší pochyby o tom, že tu jde o stejné parataktické typy, ale je otázka, jsou-li oba původní, oba stejně staré, jak myslí Straka. Užel důležitý rozdíl mezi nimi; ten totiž, že je ve větách s *a já* (a podobně s *a ty, a my, a vy*) podmět druhé věty zpravidla vyjádřen jen v ní (*uzříš a já vstanu*), kdežto ve větách s *an* je tu skoro veskrze zamlčen a plně vyjádřen ve větě předcházející. O větách s *an*, *uzříte buoha, an divné divy činí* atpod., byla po této stránce řeč v § 34 a 35a. Věty s *a* tohoto druhu uvádí Gebauer ve Slovn. I, 3: *bych tě spatřila, a ty se ve zdraví vracuješ* Troj.; naležše *ny a my spíme* ML. Je zajímavé, že i tehdy, když je zájmeno v první větě (jako předmět), je znova vyjádřeno ve větě s *a*. Ve větách s *an* to není; je buď *uzříte, ano boh...* anebo *uzříte boha, an...* Typ *uzříš a já vstanu* je beze vší pochyby starobylý. Říkalo se původně v přímém hovoru *já vstanu* nebo *vstanu* a pak v souvětí *uzříš a já vstanu*. Teprve časem, ale celkem zřídka, se začalo říkati také *uzřím tě a ty vstaneš*, asi podle případů, jako *vizu tě ležiec* a j. Podle toho se smíme domnívati, že i typ *uzříte buoha, an...* je nepůvodní. A skutečně shledáváme velmi hojné věty, kde je podmět vyjádřen až ve větě druhé. Tu však není shodné *an, ana...*, nýbrž neshodné *ano: uzřě, ano Jezukrist proti němu jde; vida, ano se takové věci hlásají o něm*; atp., srovn. v § 34i. To pak svědčí o tom, že věty s *an* nevznikly paralelně vedle vět s *ano*, nýbrž z vět s *ano*, tedy později, jak vyložil Zubatý (§ 35a*).

* Zubatý II, 117 má za „za pravdě podobné“, že se věty s *a já* atd. „vyvinuly teprv napodobením vět s *an*, teprv potom, když staré *ano* se bylo vlivem vět s osobním zájmenem *on* změnilo v *an, ana, ano*. Z toho by vyplývalo, že se nelze dovolávati vět s *a já* pro výklad, že je *an...* ze staršího *ano*. Ale slova Zubatého si nelze vykládati tak, že typ s *a já* je úplně, celý pozdní. To by bylo nesprávné, protože podle pravidelného typu *uzříte boha, an divné divy činí* nemohl vzniknouti nejčastější typ *uzříš a já vstanu*, s podmětem až v druhé větě, anebo řídký typ *uzříš mě a já vstanu*. Jen napodobením mohl povstati typ *uzříš mě a vstanu*, který tuším není doložen a byl-li vůbec, tedy byl velmi vzácný.

Typ s *a já* je beze vší pochyby v postatě starobylý, protože se shoduje s větami typu *vidím, (že) bratr jde*, o nichž bude řeč výše v následujícím odstavci. Nové v něm může býti jen zájmeno *já, ty* a snad i spojka *a*; t. j. místo

K výsledku, že je původnější typ *uzříte, ano bůh jde*, nikoli *uzříte boha, an jde*, došel Zubatý jinou cestou; srovn. v § 354. Je i třetí svědectví pro to, totiž parataktické věty typu *vidím, bratr jde*, jež shledáváme v dnešních nářečích; na př.: tak viděl hned, *zlej čloujek tady žádněj nepřebejvá* Kubín Záp. 15; a teď vidí, *seďí tam na hrázi čloujek* t. 37; najednou koukaj, *před nima stály dvě krásne princezny* t. 13 a tak často zde; tu vízi: *uhliř spot, roba jeho ležeža* Loriš 83 atpod. Bylo by se lze dovolávati i staročes. vět se *že*: *uzře, že veliký lid jde k němu* EvPr. Jan 6, 5; *uzřě, že sedlská dievka na potocě stáše* DalC. 78^b a j. Tu je pravidlem vyjádřen podmět až v druhé větě a nenalzáme v nich slovosled *vidím bratra, jde* nebo *uzřě dievku, stáše na potocě*. O původnosti typu *uzříte, ano bůh divné divy čini* svědčí konečně i věty s *nali*, *uzřě* (*nali dievka pláče* atp., § 182).

4. S větami *on lid hlupý poče se báti* jsou významem shodné věty neutrální *ono prší, ono to dobře nejde* (§ 22). Straka o nich nemluví. Je-li podle něho deiktické *ono, ano* jen ve větách *uzřě, ano Jezukrist jde*, je tedy *ono* v *ono prší* atd. od původu ukazovací zájmeno *illud*, jako je ve větách typu *uzříte boha, an divné divy čini?* To je arcit příliš málo podobno pravdě a nabízí se výklad Zubatého, že jde od původu o deiktické *ono*. Významová shoda s větami *on lid hlupý poče se báti* svědčí pak, že i tyto věty měly původně neshodné *ono*, z něhož se teprve časem vyvinulo shodné *on*. A skutečně je *ono* doloženo (viz sub 3). I rozborem významové stránky, nejen gramatické, přicházíme k výsledku, že Strakův výklad těchto vět není správný. —

Zájmeno *an, ana*... mají podle Straky (2) od původu i věty typu *řkúc ta slova vstúpi za sě (Maria do nebes), an tam jeje syn hněvá se* (Spor). V podobných větách však nalzáme nejčastěji *ano*:

staršího *uzříš, vstanu* se začalo časem říkati *uzříš a já vstanu*. Ale nemohlo se tak státi napodobením vět s *an, ana*..., protože ty mají zpravidla podobu *uzříte boha, an*..., nýbrž vět s *ano*, kde je podmět ve větě druhé: *uzřě, ano Jezukrist proti němu jde*. Napodobení bylo možné proto, že se v *ano* cítilo a *ono* a že časem *ono* nemělo význam deiktické interjekce, nýbrž nějaký jiný, snad ne nepodobný zájmenu osobnímu. Spojka *a* ostatně může býti od původu právě tak jako ve větách s *ano*. Jde o parataktické spojení dvou vět, které se časem začaly vyjadřovati hypotakticky. Bylo možné spojení beze spojky i spojkou, jako je tomu dodnes: *člověk míní, pámbůh mění* — *příši a čtu*.

světšší k sobě krásně mluvie, jako by spolu pokoj měli, *ano v srdci nepokoj hrozný* (Štit.); těžké bojovati, vždy se žádostem protiviti, *anoť pýcha chce pokoru přemoci* (t.); skončal, *ano okolo něho se buohu modlé* (PassKl.); ti, ještě sami běží, *ano jich buoh neposílá* (Chelč.) atp., srovn. v § 231 a 28. O některých případech s *on, an*, zdánlivě shodným od původu, ve skutečnosti z *ono, ano*, viz ještě § 41.

5. Podle Straky má zájmeno *an, ana...* anaforický význam jako zájmeno *ten*. Viděli jsme však sub 2, že má docela jiný význam než anaforický. Straka cítí dobře, že se *an* odlišuje významem od *ten*, ale formuluje tento rozdíl tak se zřením k případům typu *on lid hlúpý poče se bátí*, že »*ten* nadbytečně stávalo po substantivu výslovně jmenovaném, *on* předjímalo podmět věty« (2). Nezáleží na tom, je-li tato formulace správná — o anticipaci podmětu viz v § 245 —, není však správné mínění Strakovo, že jde jen o dva odstíny téhož významu, totiž anaforického. Tu platí to, co již bylo řečeno, že v případech *on lid hlúpý...* nejde vůbec o význam anaforický, jaký má *ten* ve větách *byl jednou jeden král a ten král měl tři syny*. Onou formulací rozdílu mezi *ten* a *on* nelze tedy sloučiti obojí případy v jednu významovou kategorii a nemohou tedy býti případy s *ten* oporou pro výklad, že je *an* od původu, nikoli z *ano*; zejména když tento výklad naráží také na jiné obtíže, o nichž byla řeč sub 3 a 4.

39. 1. Straka má proti výkladu Zubatého o *an, ana...* (*on...*) z deiktického *ano* (*ono*) ještě jednu námitku. Zubatý se totiž domnívá (117, 237), že se shodné *an, ana...* vyvinulo z interjekce *ano* vlivem zájmena osobního *on, ona, ono*. Tento nominativ (všech čísel) osobního zájmena je beze vší pochyby nepůvodní. V starých dobách bylo ve funkci zájmena třetí osoby původní demonstrativum *jь*, avšak mimo nominativ (tedy v gen. *jego* atd.); v nom. se podmět osobním zájmenem nevyjadřoval. Teprve časem se vyvíjí i nominativ; a to od zájmena prvotně zase ukazovacího, jenže jiného, totiž *on, ona...* »ille« (Zubatý 117 pozn.). Kdy nominativy *on, ona* atd. ztratily význam *ille* a nabyly významu zájmena osobního, »podrobně nedovedeme ovšem říci« (Z. 237), avšak tehdy, kdy vznikalo z *ano* shodné *an, ana...*, měly již podle Zubatého význam osobního zájmena.

A tu Straka namítá, že »do sklonku stol. XV. nenalezl naprosto bezpečného dokladu zájmena *on* v platnosti osobní« (7), ať se již v nejstarších souvislých památkách vyskytá

shodné *an*, *ana* atd. Tato námitka je na pohled velmi závažná, ale ve skutečnosti nijak neotřásá výkladem Zubatého, že *an*... vzniklo z *ano*.

2. Podle mého mínění nezáleží na tom, má-li Straka pravdu, či nemá, protože není potřebí se Zubatým předpokládati, že se stará interjekce *ono* (*ano*) změnila ve shodné *on* (*an*) vlivem osobního zájmena *on*. Vidíme dobře na případech typu *uzříte, ano bůh divné divy činí*, že se změnil v typ *uzříte boha, an divné divy činí* bez jakéhokoli vnějšího popudu, z příčin tkvících v těchto větách samých. Naše *ano* zachovávalo původní tvar, dokud se držel jeho původní deiktický význam »hle«. Zachovávalo jej i tehdy, když tento původní význam ztratilo a nabylo nějakého významu nového, a to všude tam, kde se držel starý pořádek slov, totiž *uzříte, ano bůh divné divy činí*. Nemůžeme s určitostí říci, jaký sekundární význam nebo jaké sekundární významy toto *ano* mělo, ale ať to byl význam *že, když, jak* nebo *a* či význam náladový (§ 35₂, s), vždy lze chápati, že neutrální tvar *ano* jazyku nevadil. Stal se mu však nepohodlný, když se začalo říkati *uzříte boha, ano...*; tu se nabízela gramatická kongruence, *uzříte boha, an...*, a proto ji jazyk zpravidla provedl (§ 35₄, s). Je tedy jisto, že je její první příčina změna staršího slovosledu *uzříte, ano bůh...* v novější slovosled *uzříte boha, an...* (§ 35₄). Tato změna však nemohla býti způsobena vlivem osobního zájmena *on*, *ona*, *ono*. Podle některých dokladů typu *uzříte boha, ano...* (§ 35₃) lze míti zato, že se nějakou dobu drželo *ano* i při změněném pořádku a že teprve časem ovládlo shodné *an*. Tu možná působilo nové pojetí bývalé interjekce *ano*, totiž pojetí relativní podle vět *bůh, jenž...* (§ 35₁). Ale ať tomu bylo jakkoli, zůstává nepochybné, že k tomuto novému pojetí dal podnět nový pořádek *uzříte boha, an...*, t. j. že se toto nové pojetí mohlo vyvinouti až tehdy, když se změnil starý slovosled v nový.

I v ostatních případech s původním *ono*, *ano*, t. j. bez sloves smyslových počátků, bývá shodné *an*, *ana*... hlavně tam, kde je podmět druhé věty vyjádřen už ve větě první (§ 35₆): kak by mohl *tvůj buóh* mú dceru uzdraviti, *an tebe...* zprostiti nemóže (PassKl.); kak *tento* móž spasen býti, *an jest velmi poskvrnen* (t.) atpod., avšak: proč brzo neotpovieš, *ano tebe veš svět čaká?* (t.); srovn. v § 28. Nejčastější odchylka od toho pravidla je v případech typu

on lid hloupý poče se báti, t. j. s náladovým *on* vedle podmětu plně vyjádřeného, kde bychom podle typu *uzříte, ano bôh divné divy činí* čekali *ono lid* (§ 356). Ale pozorujeme, že se tu stále, i v některých novočes. dialektech, drží neshodné *ono, ano* (§ 23). Ani tu není potřeba se domnívati, že se *ono ľud* změnilo v *on ľud* vlivem osobního zájmena *on*. Lze dobře chápati, že neutrum *ono* bylo jazyku nepohodlné, protože odporovalo běžným normám. A ptáme-li se, proč v typě »*uzříte, ano bôh divné divy činí*« *ano* zůstalo, je na snadě odpověď, že tu nabylo *ano* významu spojkového, v němž neshodné *ano* nevadilo.

Vidíme tedy, že shodné *on, an* vznikalo za různých podmínek, ale že není potřeba předpokládati pro jeho vznik vliv osobního zájmena *on*.

40. Protože není nutné předpokládati pro změnu *ano* v *an* vliv osobního zájmena *on*, nebylo by potřeba obírat se Strakovou thesí, že do konce 15. stol. nenalezl bezpečný doklad osobního zájmena *on*. Výklad Zubatého o *an* z *ano* zůstává v platnosti, ať je ona these správná či nikoli. Ale přece se chci této otázky dotknouti, protože je důležitá a protože podle mého mínění vývoj osobního zájmena *on, ona*... souvisí s deiktickým *ono, ano* a se shodným *on, an* z něho vzniklým.

1. Připomněl jsem již v § 391, že čeština původně nominativ zájmena třetí osoby neměla, že vystačovala s ostatními pády zájmena *jb, jego, jemu* atd., a že se ve funkci nominativu teprve časem ujalo zájmeno *on, ona*..., od původu ukazovací (*ille). Tak si vysvětlíme tu zajímavou okolnost, že zájmeno třetí osoby má tvary dvojího původu. Významu osobního zájmena nabylo *on* setřením původního významu ukazovacího *ille*; tedy na př. *on tam byl* znamenalo původně *onen tam byl*. V nom. (ak.) sing. mask. si jazyk rozlišil oba významy: původní ukazovací význam se vyjadřuje tvarem *onen* (< *onъ-nъ*, srovn. *тъ-nъ, съ-nъ, ѣ-nъ*), v jazyce starším i *onen-no*, kdežto v osobním významě se zachoval starý tvar *on*. V jazyce starším se vyskytá ještě *on* ve významě *ille*; na př.: *on král, ten i on* (= *ten i onen*). Na druhé straně pak bývá význam *ille* odlišován přívěskem *-no* i v jiných tvarech: *ona-no, onoho-no, oni-no* atd. Srovn. u Gebauera v Hist.Ml. IV, § 209.

V lidové mluvě se drží ukazovací zájmeno *onen, ona*... jen ve zbytecích; na př.: *už je na onim* »umřel« Mor.-laš. Nebo ve výrazech zřejmě knižního původu: *za vonoho času, dyž*... Kubín Záp. 208. Hledí sem asi záp.-slovens. *oný* »koho nechci nebo nevím jmenovati«: *šiel sem k onému, z oného* Bartoš D. I, 242 (z Brodského). Je tu arciť nové sklonění složené. Zdá se mi, že se tento význam vyvinul z anaforického: *šiel sem k onému* = původně: šel jsem k onomu, o němž byla řeč, ježž mám na mysli, ježž znáte, ježž není třeba jmenovati; pak i: ten, koho nechci jmenovati nebo nedovedu blíže určit. Místo *onen, ona* se užívá zájmena *ten* s přívěsky *tam a hen*, tedy *tam-ten, ten-tam, hen-ten*; srovn. u Gebauera HistML IV, 240.

2. Že se časem vyvinul i nominativ zájmena osobního, lze si vysvětliti tak, že se časem začala pocítovati potřeba nominativu a že tu působily prastaré nominativy zájmen první a druhé osoby (*já*...), jak vykládá Zubatý II, 117 pozn. Ale přece bychom rádi viděli ještě nějakou okolnost důležitou pro vznik nominativu zájmena třetí osoby, bez něhož jazyk dlouho stačil, okolnost tkvící v zájmeně *on, ona*... samém. Domnívám se, že tento moment je a že je to zánik deiktického významu citoslovce *ono, ano* a zejména shodného *on, an* z něho povstalého. Konkrétně lze říci, že se původní význam interjekce *ono, ano* a shodného *on, an* velmi často do té míry otřel, že tato zájmena nabyla významu velmi blízkého významu osobnímu a že se tak podporovalo rozšíření a zobeecnění osobního významu, vzniklého z oněch dvou příčin připomenutých Zubatým.

3. Již při rozboru příkladů, kde Straka vidí anaforické *an* (§ 38_a), jsem konkrétně ukázal, že shodné *an, ana*... má význam, jenž je podle našeho jazykového cítění velmi blízký významu zájmena osobního; na př.: vypusti ji (holubici) opět, *ana se nevrátí k němu* (Comest.) = novočes. *a ona se nevrátila*. Tento význam proniká ve mnohých případech, jimiž jsem dokládal různé sekundární významy, vzniklé z původního významu deiktického, jako význam náladový, spojkový a relativní. Na př.: volám, *an mi neotpovie* Hrad. »*a on* mi neodpoví« (§ 24_a); mněli, že spí, *a on byl bez duše* FrantPr. (t.); poznán bude hospodin, *an súdy činí* ŽWittb. »*a on* činí soudy«; uzřě vlčici, *ana běží k vodě* Otc. »*a ona*...«;

nalez své apoštoly, *ani zesnuli* ML. »a oni usnuli« (§ 34₃). Srovn. ještě v § 41₂.

V těchto a pod. případech jde o původní *ano, ono*, jež se teprve časem změnilo ve shodné *on, an* a nabylo významu blízkého osobního. Nelze se arciť domnívati s Gebauerem, že je tu význam osobního zájmena od původu a že je i tvar shodný (*on, an*) starší než neshodný (*ono, ano*). O tom byla řeč v § 37. A nemusíme si ani všímati případů s neshodným *ano, ono* nebo s *an, on*, kde je původ z osobního zájmena *an, on* zcela nepodoben pravdě; na př.: *ono prší, ono to děvče postonává* (§ 22); *ano ji pak teprv práce i napadne* Štit., *vono to byl velkej kus papíru* (§ 23); *on lid hloupý poče se báti, vona je ta zem hrozne pěkná* (§ 24); *ano žaltář pravi* Štit. (§ 27); *ano jeho boh zove* PassKl. (§ 28); *uzře, ano Jezukrist proti němu jde* Pass. (§ 34₁); atpod.

Nezřídka se vyjadřujeme starým způsobem i my, ledaže nahrazujeme *an...* plným *a on...*: volám jej *a on mi neodpovídá*; vypustil holubici *a ona (ale ona) se nevrátila*; domnívali se, že spí, *a on byl bez duše* (= mrtev). Nebo: tehdy viniechu jej, *an vždy mlčieše* Drk. (§ 24₂) = novočes.: ... *a on (ale on) mlčel*; — ktož by na to byl uveden do vinnice, aby to dělal, coj potřebné vínu, *an pak jal by se pléšek opráveti* Štit. (t.) = novočes. ... *a on by se začal obirati s pampeliškami*; — *přijde (k apoštolům), ani zesnuli* Drk. (t.) = novočes. ... *a oni usnuli*.

Tu arciť jde podle našeho jazykového citění o nepochybný význam osobní. Hledíme-li k tomu, že zde původně bylo deiktické *ano (ono)*, máme v těchto případech jasný důkaz, že se nominativ osobního zájmena vyvinul z deiktické interjekce *ano, ono*, a to tehdy, když byla nahrazena shodným *an, on*. Jinými slovy, že je význam osobního zájmena silně vybledlý interjekční význam deiktický. Je však otázka, kdy se tento sekundární význam začal pocitovati. Odpověď je velmi nesnadná, protože jde o přechod z jednoho významu do druhého a protože se nemůžeme úplně vžítí do způsobu myšlení a vyjadřování svých předků. Je přece známo, že v podobných případech často ani dnes nelze říci s určitostí, jde-li o významový odstín ten či onen. Ostatně není nijak zvláště důležité, abychom přesně věděli, kdy se význam osobní začal pocitovati, t. j. kdy zanikly jiné různé odstíny vzniklé z původního

významu deiktického a zůstal jen ten, jemuž říkáme osobní. Srovn. v § 41.

4. Zubatý se domnívá, že osobní zájmeno *on, ona...* bylo již plně rozvito, když se začalo citoslovce *ano, ono* měniti ve shodné *an, on* (§ 39²). Je však podle toho, co jsem připomněl l. c. i zde výše, velmi podobno pravdě, že byl v té době nom. osobního zájmena *on...* jen v začátcích vývoje, že nebyl ani zdaleka tak hojný jako dnes a že k jeho rozšíření přispělo právě shodné *an, on* vzniklé z *ano, ono*, když se časem začalo chápati ve významu osobním nebo jemu blízkém; srovn. ještě v § 41². Pošínuji tedy vznik nominativu osobního zájmena *on*, pokud jde o jeho plné rozvítí v dnešním rozsahu, do doby pozdější než Zubatý a přidávám nový pramen jeho rozšíření.

41. 1. Podle Straky (str. 7) nejsou do sklonku 15. stol. bezpečné doklady osobního *on*. Vyvinulo se tedy později, a to z významu *ille*, otřeného v anaforický; při tom pomáhala obdoba typu *s a já (uzrítš, a já vstanu)*. Ukázal jsem již, že v Strakových dokladech anaforické *on* není (§ 38²) a že vůbec nejde o *on, an* shodné od původu, nýbrž o *on, an* z deiktického *ono, ano* (§ 38³, 4). Bylo by tedy možné připustiti vznik osobního významu z anaforického až v pozdější době. Principiálně je to možné; tak si bez pochyby představuje vznik osobního *on* Zubatý: *ona jde* = původně »jene geht« a pak »sie geht«. Šlo by o případy, kde stávalo *on, ona...* beze jména. Ale je rozdíl mezi oběma výklady: Zubatý předpokládá vznik osobního *on* z *on* »*ille*« pro doby starší, Straka až pro dobu pozdní. Demonstrativní *on (onen)* »*ille*« však časem z jazyka mizí (§ 40¹), takže sotva lze vyvozovati neobyčejně hojný osobní význam jen z významu časem zanikajícího. Lze proto jen připustiti, že se osobní význam vyvinul z ukazovacího v pozdější době jen zřídka.

Pak je však potřebí předpokládati ještě jiné prameny osobního významu. Zcela nepochybně se vyvinul osobní význam z deiktického *ono, ano*, jak jsem ukázal v § 40², 3. Druhý pramen je demonstrativní *on* »*ille*« v starších dobách, předpokládaný Zubatým. Řekl jsem již (§ 40⁴), že za mnohem vydatnější zdroj osobního významu pokládám deiktické *ono, ano*, vlastně shodné *on, an* z něho vzniklé.

2. Ze Strakovy domněnky nelze tedy přijmouti výklad o způsobu, jak vznikl osobní význam zájmena *on, ona* atd. Zbývá však

ještě stránka chronologická. Kdyby bylo správné Strakovo tvrzení, že do konce 15. stol. nelze osobní význam zájmena *on* bezpečně doložit, byl by nesprávný předpoklad Zubatého, mnou modifikovaný, že již v starší době, před vznikem *an*, *on* z *ano*, *ono*, bylo osobní zájmeno *on*. A můj výklad, že osobní zájmeno *on* vzniklo především z *on*, *an* za *ono*, *ano*, bylo by třeba doplnit chronologicky tak, že se tak stalo hlavně až v době od sklonku stol. 15. počínajíc.

Sotva má Straka plně pravdu, ale není od ní příliš daleko. Výše — v § 40³ — jsem připomněl, že osobní význam lze vkládati do leckterého staročes. dokladu s *on*, *an*, ale všudy proniká ještě původ z *ono*, *ano*. Je to zřejmé zejména po stránce gramatické z té okolnosti, že se vedle *on*, *an* vyskytá nezřídka *ono*, *ano*. Není potřeba hromadit doklady, protože o tom byla řeč v § 37, 38^{3,4} a 40^{2,3} a na místech tam připomínaných. Ukáží to tedy jen na několika příkladech, kde se nám zdá osobní význam zájmena *on*, *an* skoro nepochybný.

Hujer uvádí v LF. LV, 277 tento doklad z Pass. 392: *naleznu-li to, a ty k Alexandrovi přišel anebo on k tobě*. A praví: »jaký může mít *on* význam jiný než paralelní k předcházejícímu *ty*, tedy význam zájmena osobního?« Lze tento význam beze všeho připustiti, ale velmi se podobá pravdě, že vznikl ze shodného *on* za starší *ono*. Původní podoba by byla tato: *naleznu-li... , ono (Alexander) přišel k tobě*; srovn.: *nalezl, ano žena jeho umřela* Mill. atpod. (§ 34¹). Protože je podmět *Alexander* vyjádřen v předešlé větě (*a ty k Alexandrovi přišel*), vzniklo z *ono* shodné *on*: *on k tobě (přišel)*; srovn. v 34^s a 35⁴. Ve větě s *ty* nemohlo arciž býti *ono*, protože se o 1. a o 2. osobě *ono* nekladlo (§ 21e), nýbrž se věta s *ty* přiřadovála k slovesu smyslového počítku paratakticky, spojkou *a*: *nalezl a ty přišel*; srovn. *uzříš a já vstanu* atp. (§ 19³). Když se časem zeslabil deiktický význam shodného *on*, začalo se v něm cítiti osobní zájmeno; k tomu napomáhalo oppositum *ty*. Je dobře možné, že se tak cítilo už v jazyce starém, ale je tuším nepochybné, že je to od původu deiktické *ono*. Srovn. ještě dále doklad z ArchČ.

Nebo Straka uvádí (III, 7) z Mat. 373^b tento doklad: *ješće on mluvíeše, tehdy* Judáš... přijíde* »adhuc eo loquente«. Zdá se nám,

* Tak v Holubově vydání, u S. *tehda*.

že jde o osobní zájmeno *on* a že je tak snad cítil i auktor Mat. Ale nezřídka se vazba ablativu absolutního rozvádí větou s *ano*: *ano všickni vidiechu* atp. (§ 30₂). Z toho vyplývá, že *on* v Mat. vzniklo z *ono* (*ono mluvíše*), že to zase není osobní zájmeno od původu.

V DivKlem. 189^a se čte: teprv bych tomu uvěřil, *že by on muoj pravý buoh byl*. I zde je nám *on* zájmenem nepochybně osobním a snad se tak cítilo už v staré době. Místo *on* bychom mohli říci také *to*, původně deiktické (§ 48): *že by to byl můj pravý bůh*. Jindy to možné není; nelze říci na př.: *on* (totiž *bratr, otec...*) *není doma* a vedle toho: *to není doma*. Z toho je viděti, že *on* v dokladě z DivKlem. není od původu osobní zájmeno *on*, nýbrž citoslovce *ono*, jež jsem uvedl z Baw. (§ 33₁): poče se tázati, *kteřaký by ono jinoch byl*, a jež rovněž lze nahraditi neutrem *to*: *jaký by to byl jinoch*.

V Otc. B 44^a čteme: *to uzřev ten stařec a on k němu přišel*. Podle případů typu *uzřiš a já vstanu* se zdá, že jde o osobní zájmeno *on* od původu. Podle jiných dokladů, kde je *ano*, je víc než podobno pravdě, že se *a on* vyvinulo z *a ono, ano*, t. j. že jde o paralelu k případům typu *Ctírad uzře, nalí dievka pláče*.

Straka má (III, 4) tento doklad z ArchČ. I, 239: *a já sem řekl...; a on jest na mně otázku udělal...* Naše pojetí zájmena *on* jako osobního má oporu, jak se zdá, v paralelním *a já*. Ale místo *a já* bývá deiktické *teď* »ecce«: *a teď sem tobě řekl*, aby pozval přátel, *a ty pak pozval jsi mých nepřátel* GestaBř. 102^b. Z toho vyplývá, že i *a on* je od původu výraz deiktický *a ono, ano*, neboť v 3. osobě bývá právě *ono, ano*, kdežto v 1. a v 2. *toť, teď, seď, ovo, aj* (§ 216). Svědčí pro to i ta okolnost, že v 3. osobě stává výraz nepochybně deiktický, totiž *aj ano, aj toť*: *aj ano nemá tvář Jezukrista chválí a ty pak miesto boha potvory následuješ* Otc. B 149^b; *aj toť mnie všiení*, bych byl lepší, *a já pak... držím...* tamt. 163^b. Srovn. v § 43₂, 64.

Původ z *ono, ano* v těchto a j. případech však ještě neznamená, že se *on* necítilo za zájmeno osobní. Je však to těžko dokazovati, ale také popírati. Proto je sotva správné Strakovo tvrzení, že do sklonku 15. století vůbec nebylo *on* ve významu čistě osobním. Nepochybně je jen to, že v oněch případech nejde o osobní *on* od původu.

3. Jsou však příklady, kde není dobře možné předpokládati vznik zájmena *on* přímo z deiktického *ono*, *ano*: (bůh) *nenie zlý*, *nenie dobrý*, by jiné byla dobrota jeho *nežli on* Štít. Bud. 87; když se tu ďábla buožíš, tehda jest znamenie, ež jest *on* mocnější než *ty* PassKl. 147^a. Tu jde o zájmeno osobní *on* staršího původu, jež se podle Zubatého vyvinulo vedle starého gen. atd. *jeho* z potřeby mítí také nominativ a analogii podle zájmen 1. a 2. osoby *já*, *ty* (*my*, *vy*). To je beze vší pochyby správné. Nedomnívám se však se Zubatým, že osobní *on* bylo plně vyvinuto, než se začalo deiktické *ono*, *ano* měniti ve shodné *on*, *an*, nýbrž že se právě z tohoto *on*, *an* nejčastěji vyvinulo osobní *on* tím, že úplně zanikl jeho původní deiktický význam. Z těch případů, kde osobní *on* vzniklo z *ono*, *ano*, šířilo se pak *on* i tam, kde původně deiktické *ono*, *ano* nemohlo stávatí, a jen menší měrou vzniklo *on* ke gen. atd. *jeho* a podle *já*, *ty*. Tím pošinoují vznik osobního *on* z největší části do mladší doby než Zubatý (§ 40a), ale nemohu plně souhlasiti se Strakou, že by do sklonku 15. stol. osobní *on* vůbec nebylo.

to, *to-ti*, *to-že*.

42. 1. Deiktický význam se hojně shledává v historické češtině, jak upozornil Zubatý II, 336 sl., u zájmenného neutra *to* a u jeho různých podob, jako: *to-to* nebo *toto*; *to-ti*, *toť*, *totot*; dialekt. *tot*, *toť-ka*, *toť-kaj*; *tože*, *tož*, *tožť*, *totiž*; laš. *oto*. Tyto různé podoby jsou mimo poslední úplně jasné: *to-to* je reduplikované *to*, jako na př. *aj-aj*, *no-no*; *to-ti*, *to-ť* má enklitický dativ *-ti*, *-ť* (srovn. *nali-ti*, *nali-ť*, *ano-t*); k *toť-ka(j)* srovn. *sem-ka*, *-kaj*, *dnes-ka* atpod.; *toť* vzniklo depalatalisací z *toť* buď v pausové poloze anebo podle spojení typu *toťten* > *toten* (srovn. *vrátte* > *vrate*, *pusťte* > *puste*...); *to-že*, *-ž* má enklitické *-že*, *-ž* (srovn. *nali-ž*); *tožť* = *to-ž-ť* (srovn. *ono-ž-ť*). Laš. *oto* vzniklo podle Zubatého II, 338 z *ato* (< *a to*) vlivem *ono*, *ovo*; vedle *ano* < *a ono* bylo *ono* a proto k *ato* přitvořeno *oto**. Podle Bernekera SIEtW. I, 260 je *oto* z *e-to* podle *ono*; *e-to* je prý spojení neutra *-to* s demonstrativní partikulí *e-* známou z rus. *э-мом* atp. Ať vzniklo *oto* jakkoli, je nepochybné, že jde při něm o deiktické *to*.

* Z. tak vykládá pols. *oto*, neboť laš. *oto* nepřipomíná; ale jde o slova totožná, takže lze onen výklad aplikovati i na laš. *oto*.

Jiná je otázka, je-li *oto* polonismus, slovo přešlé do laštiny z polštiny, či slovo domácí, třebaš jinde v čes. jazyce není. Mám za velmi podobnou pravdě možnost druhou, protože jde v podstatě o deiktické *to* v čes. jazyce velmi hojné.

2. Po stránce významové se *to, toti...* liší od *ono (ano)* jen tím, že upozorňuje na něco blízkého. Proto bývá nezřídka při 1. a při 2. osobě: *toť, štu »hle, posílám«, toť, počneš »hle, počneš«* atpod.

Jako *ono, ano* ztratilo často *to, toti* původní význam deiktický a měnilo se i ve shodné *ten, ta...* V tomto vývoji se však po nejedné stránce odlišuje od *ono, ano*: nenabylo snad vůbec spojkového významu (§ 44a a 47s); vyskytá se hojněji než *ono, ano* v adverbialním významě časovém a místním; zůstalo častěji v neshodné podobě atd.

43. 1. Plnou větnou platnost má naše interjekce v historické době dosti zřídka. Tak v novočes. případech typu *(no) toto!*, *(no) tohle!*, vyjadřujících podiv, překvapení a majících takový větný význam jako slovesné věty *to je divné, to je nemožné* atpod. Původní deiktický význam je zde zastiňován významem citovým, náladovým, ale přece proniká do značné míry; cítíme dobře, že mají ony případy také význam *»(no) podívej se* nebo *podívejte se, podívejme se (na to)!*

Plnou větnou platnost si zachovalo *toť, toto* atp. ve významu potakacím vzniklém z deiktického; srovn. v § 46.

2. Původní deiktický význam má naše interjekce v jazyce starém, ale při tom již většinou ztratila větnou platnost. Deiktický význam je patrný z toho, že se jí překládá latins. *ecce(en)*, že na paralelních místech mívají některé památky jiné nepochybné prostředky deiktické, jako *aj zří, aj viz, anoť zří, hleďte, hle, vizte, aj, ej, (se)ova*, a že se *to, toti* spojuje nezřídka s interjekcí *aj* nebo *hlédaj, hle, viz**. Na př.:

a minuch a *toti jeho nebieše* ŽWittb. 36, 36; *toť...* ŽPod. t. || i šel sem a *aj zří, nebieše* ŽKl. tamt. »et ecce non erat«;

a *toť vedě buoh pomáhá mně* ŽPod. 53, 6 || *aj zří...* ŽKlem. t. »ecce enim...«;

* Srovn. v § 173.

toti člověk ŽWittb. 51, 9; *toť člověk* ŽPod. t. || *aj zři, člověk* ŽKl. t., *aj člověk* ŽKap. t. »ecce homo«;

toť Alžběta, tvá rodička EvZimn. 4, Luk. 1, 36 || *anot zři, Alžběta* EvBen. 54; *a aj Alžběta* EvOl. 208^b, Ben. Luk. t., *a hle, Alžběta...* Melantr. Luk. t. »et ecce Elisabeth«;

toť já posli anděla svého EvZimn. 4, Mat. 11, 10 || *aj já posla* EvBen. 53; *seova šli* EvSeitst. 138^a; *ej já posielám* EvPr. 188 »ecce ego mitto...«;

toť otec tvój i já bolejšce jsme tebe hledali EvZimn. 11, Luk. 2, 48 || *aj já a otec tvój...* EvOl. 214^a; *seova otec tvój a jáz...* EvSeitst. 141^a »ecce pater tuus«;

nebo toť... zahynú ŽPod. 72, 27 || *nebo aj zři* ŽKlem. t.;

toť tvój král přide tobě tichý EvZimn. 1, Mat. 21, 5 || *ej král tvój* EvPr. 187; *ova král tvój* EvBen. 51 »ecce rex tuus...«;

toť počneš v životě EvZimn. 4, Luk. 1, 131 || *aj počneš* EvOl. 207^b; *aj zři, počneš* EvBen. 53 »ecce concipies«;

toť jáz posli vám proroky EvZimn. 8, Mat. 23, 34 || *hleďte, já k vám posielám proroky* EvPr. 192 »ecce ego mitto...«;

toť již uzdraven jsi EvZimn. 22, Jan 5, 14 || *hle zdrav(!) učiněn jsi* Norimb. t.; *aj zdrav jsi učiněn* BrNZák. »ecce sanus factus es«; —

totot Ezau, bratr tvuoj, hrozi Norimb. Gen. 24, 42 || *hle...* Br. tamt.; *viz...* ComestC. 36^a₁;

aj toť máti má EvOl. 224^b, Mat. 12, 49; *aj toť matka má* Ben. Mat. t.; *toť máťe má* EvZimn. 20 || *hle toť matka má* Norimb. a Melantr. Mat. t. »ecce mater mea«;

aj toť děvka boží EvOl. 208^b, Luk. 1, 38; *toť ruoba hospodinova* EvZimn. 4 || *aj služebnice buožie* EvBen. 54 »ecce ancilla domini«;

aj toť miesto, kdež položili jeho EvOl. 266^a, Mar. 16, 6 || *aj zři miesto* EvZimn. 52; *vizte miesto...* EvPr. 444 »ecce locus«; *toť sem* »ecce praesto« Otc. B. 177^a || *aj toť...* Otc. AE (Smetán. 384); *toť otec tvój půjde se mnú* »ecce...« Otc. C 202^a (t.); *aj toť jest již lakota k tobě přišla* Otc. B 76^b »ecce...«; *toť máťe má i bratřie moji* EvZimn. 20, Mat. 12, 49, *toť má máťe a bratřie* Mat. 209, *aj toť máti má a bratři moji* EvOl. 224^b »ecce mater mea...«; *toť tvá máťe i tvá bratřie stojé vně* EvZimn. 20, Mat. 12, 47 *toť*

matě tvá... Mat. 209^b || hlédaj viz to, matka tvá... EvPr. 280 »ecce mater tua et fratres...«.

Podobných dokladů je v jazyce starším velmi mnoho; na př.: *aj toľ ztraci svá syny milá...; aj toľ mladí moji synové* dobrovolně na smrt jdúc svú mladost tratie PassKlem. 50^b₁; *ženo, aj toľ syn tvój* t. 81^a₁; *aj toľ naši svatí řemeslníci* věčný život andělský davše jedínú lodí a siet sobě obdrželi i koupili Mat. 54^a; *i toľ hlas a pravé* EvVíd. 1^b (Mat. 3, 17) »et ecce vox«; *nebo toľ... zahynú* ŽPod. 72, 27 »quia ecce«. Jiné doklady viz u Zubatého II, 238, 336, u Straky I, 6—7 a u Gebauera ve Slovn. I sub *aj*.

3. Jak viděti, vyskýtá se *to* nejčastěji s enklitickým dativem *-ti* nebo *-l*. Samo *to* je vzácné; srovn. shora (*hlédaj viz to* v EvPr., ač je možné, že je to skutečné demonstrativum*. Nebo: *a to* rozličného protivenstvie plamen ten svět ožiehá Mat. 151^b »ecce tribulationum flamma...« (Straka I, 8); neb již *to druhé* mě oklamal ComestC. 35^b₂ »supplantavit me *en altera vice*« (t. 8 pozn.)|| přelstil mne *toto* již po druhé EvOl. 117^a. Srovn. v § 45^r. Dále se vyskýtá *to* ve významech vzniklých z deiktického (§ 44 sl.), takže není potřebí se domnívati se Zubatým II, 337 pozn. 1, že je *aj to* v Pror. (Is. 55, 6) »chyba za *aj toľ*«. Jisto je arcíř, že bylo časem deiktické *to* řídké právě tak jako zdvojené *toto*.

4. *Toti, toľ* je od původu samostatná věta interjekční, která tvořila parataktické souvětí s následující větou nominální nebo slovesnou: *toti, člověk* = hle (podívej se), člověk (tam je člověk atpod.); *toti, jeho nebieše* = hle, nebylo ho. Srovn. při *ono, ano* (§ 21^a₅). Proto za *toti, toľ* původně nestávala enklitika náležící do druhé věty. Ne ojedinele je však za ním shledáváme: *aj toľ sem* vzal Pror. Is. 51, 22; *aj toľ se dni přibližují* t. 7, 32 atp. (Zubatý 337 pozn. 1). Nebo: *toľ sem, otče, lvici přivedl* »ecce« Otc. B 54^a; *toto se blíží svátek* t. 84^a. Z toho Zubatý l. c. vyvozuje, že *toľ* »patrně již nemělo plné samostatnosti větové«. Je to právě tak, jako když řekneme *hle vlak!*, t. j. bez větné přestávky mezi *hle* a *vlak*. Po zániku pauzy splynulo *toti...* s následující větou a proto se mohla klásti hned za ním enklitika. Je arcíř těžko říci, ztratila-li tu naše interjekce větnou platnost veskrze či jen někdy.

* Smysl by byl tento: *hle to* nebo *viz to, (že) matka tvá...* Překladatel by byl užil parataktického souvětí typu *vizu to, jdeš* (§ 19^l).

5. Deiktické *to* je také v *ten-to, ta-to... = ten-hle* (Zubatý 337) a v dialektickém *toť-ten*. Původního významu deiktického nejsme si plně vědomi, ale přece jen proniká z té okolnosti, že užíváme zájmena *tento* jen v čisté deixi na něco blízkého. Nesložené *ten* je nám dnes hlavně zájmenem anaforickým (§ 38₂), v jazyce starším však bývá i ve významu »tento« (Gebauer HistMl. IV, § 208₆). Srovn. v § 58₁.

Náladové *to*.

44. Jako *ono* ztrácelo i *to* původní deiktický význam a nabývalo různých významů, jež jsou v podstatě buď jen oslabený význam deiktický nebo v nichž pronikají vedle tohoto odstínu silnější jiné odstíny, na př. časový a místní. V t. zv. náladovém významě počiňujeme původní význam deiktický dosti zřetelně, často tak, že nelze oba významy dosti dobře rozlišovati. S oslabením nebo se ztrátou deiktického významu šla paralelně i ztráta větné platnosti, jak je viděti ze zániku pausy a často z kladení enklitik hned za *to*: *to jsem se lekl!*; *toto se blíží svátek...*; *toť sa to mělo stať* atp.; viz následující doklady.

1. Velmi blízký je deiktickému významu náladový odstín v případech typu *to přší!*, vyjadřujících podiv, překvapení z intensity děje (= mnoho, hustě, silně přší); srovn. Zubatý II, 339 a § 22₁. Podobně říkáme: *to jsme se najedli!* (Zubatý); *to jsme se nasmáli!* (t.); *to jsem se lekl!*; *to jsem si dal!*; *to máš trápení!*; *to je toho!*; *to jsem se dnes nadřel!* Čapkové, Zahrad. rok 41; *to by bylo mlsku, to by si toho voblízla!* Kubín Záp. 64. Takové a pod. případy se vyskytají v celém dnešním jazyce a není proto potřebí podrobně je dokládati. Všimneme si jen příkladů, které nejsou tak zřetelné jako tyto.

Tak u Malovaného I, 361 čteme: *debech já se ťi decky podať, toť te be sis potem dováďeť!* Jde zde o týž významový odstín jako na př. ve větě *to by sis pochutnal!*, jenže je tu neobvyklé *toť*. Srovn. ještě v § 59.

Ríkáme *to je krása!*; *to je něco!*; *to je hodný člověk!*; *to je mi dobře!*; *to bylo nářku, to bylo radosti!* atpod. = *to je veliká krása, to je velmi krásné; to je něco velikého, ohromného; to je velmi hodný člověk; to bylo mnoho nářku, radosti!* Ve smyslu ironickém

pak vyjadřují takové věty malou míru děje, vlastnosti: *to je jeden muzikant!* = to je špatný muzikant*; *to je toho!* = je toho málo, to je nic atpod. Srovn. i v staré č.: *neb toť jest teprve tomu blaze, ktož...* ŠtítE. 22 »to je tomu blaze, velmi blaze...«. Srovn. ještě v § 54a.

Někdy bývá *to až za je* nebo *za zájmenem a je: je to krása!*; *je to bída!*; *je to trápení!*; *je to lakomec!*; *jaká je to krása!*; *jaká to krása!* atpod. Podobně stává *to* jinde než na začátku i ve větách s jinými slovesy: *mám já to trápení!* (|| *to mám trápení*); *má on to neštěstí!* atpod. Dále v případech nominální povahy: *podivná to radost!*, slyšeti první skřiváncí píseň Mrštík Pohád. 189.

To je něco! znamená nejčastěji »to je něco pěkného, příjemného«. Tu jde nikoli o intenzitu děje, jevu (vlastnosti), nýbrž našeho dojmu z něho, o význam krásy, příjemnosti. Podobně říkáme: *to je pivo!*, *to je víno!*, *to je práce!* (= to je dobré pivo atpod.). Srovn. i v češtině staré: domácí pak... k tomu zlému ponukali sem i tam jezdiece; a nad to když hnali stádo (= lid), někteří z té roty kropáčem pokropovali ta hovada z kladby propuštějice; *toť té milé cierkve rád a láska!* KorMan. 10^b (ironic.: to je ten krásný, chválený rád...). V nářečí císařovs. se v tom neb v onom odstínu užívá spojení *to za* s akus.: ach jej, *to belo za tele* »to bylo velmi pěkné tele«; *to só za trnke veleki, pěkni* »to jsou veliké a pěkné trnky«; *to je za ščestí*, toli se nařečaja dostať osmdesát grécaru; *to je za chlapa*, že nemože aňi mňeřeču *uzvihnot*... || *to je hodné člověk*... Malovaný I, 364**.

Jindy proniká významový odstín překvapení, radosti; na př.: *to je návštěva!*; *ale, ale, to sou k nám hosti!* Kubín Záp. 294. Nebo odstín překvapení samého, údivu, posměchu, rozhořčení: *to je vidět*, jak je s hospodyní spřežen Baar SebrSp. XIII³, 72; (selka) hubuje moc, co si to ten táta vzal za žerouta. *Toď by na něj hnedle nestaciľ mlejn* Kubín Záp. 43; *to nejde!* Us.; *to ty o tom ani neviš?* Us.; *pane, to ono se debužtruje*, když to jini odeďrou Rais SebrSp. XVIII⁵, 72; *nu, jsme to ženské!* Baar SebrSp.

* O významovém odstínu, který vyplývá z *jeden*, viz u Zubatého v NŘ. II, 78. Zubatý uvádí typ *ty jeden ničemo, ty žábo jedna!* S ním souvisí i typ *to je jeden darebák!*

** Je to analogon ke známému spojení tázacímu *co za: co je to za chlapika?* (tamt.)

XIII³, 104. V druhém dokladě je vedle náladového *to i ono*; srovn. v § 22i. Tu vycitujeme někdy význam »dokonce« (dokonce by ani mlýn nestačil!). Srovn. i: co pak as z toho mieti budú oni i sami i jich potomci? *Toť kroniky ještě se o tom spisují!* KorMan. 10^b; a zdali podkopanie nenie zle?...; *i toti podkopanie také jest často dobré* Gesta Bř. 121^a »imo perforacio...« (Straka II, 87); fčil to (čarodějnice) už něni, ale prf to bylo; *to ai v Jaseňici* byly takové ženské Kašik 118. V tomto dokladě má *to* možná časový význam »tenkrát«: tenkrát i v Jaseňici... (§ 47₂). Když se něčemu divíme nebo něčeho hrozíme, říkávame: *to tak!* = dokonce (je tomu) tak, ještě ke všemu toto atpod. Ve všech uváděných a pod. příkladech proniká tu silněji, tu slaběji původní význam deiktický a lze jej skoro všudy bez násilí vložit. Na př. *to prší!* »podívejte, (jak) prší!«; *to je strom!* »podívejte se na ten strom, jak je krásný«; *toť kroniky ještě se spisují* »hle, (i) kroniky se spisují«; *to nejde!* »jen se podívej(te), není to možné« atpod. O příbuznosti významu »dokonce« s »hle« srovn. v § 33s. V dokladě z Baara »*to je vidět, jak je s hospodyní spřežen*« je původní deiktický význam vyjádřen kromě *to* i větou infinitivní *je vidět*. Původní podoba byla: *to »hle«, jak je spřežen!* Srovn. sub 4.

Ve větách *to je krása!*, *to nejde!* se zdá *to* podmětem, ale není to podmět od původu; v docela podobných větách, jako *to jsme se nasmáli!*, nemůže býti ani dnes řeč o podmětě. Srovn. v § 48s.

Původní deiktický význam proniká dobře v *to se podívejme!* Že by bylo *to* předmětem, sotva lze tvrditi. Je to původně interjekce »hle, podívejme se«, jež byla vyjádřena zřetelně finitním slovesem *podívejme se*. Když *to* ztratilo svůj význam, splynulo s finit. slovesem a reflexivum *se* se k němu přiklonilo; původní slovosled byl: *to, podívejme se!* Spojení dvou výrazů s týmž významem není o nic divnější než *aj zří, aj toť* atpod.; srovn. *i hledme* (§ 63).

Náladové *to* ztratilo většinou původní větnou platnost a stalo se částí následující věty: *to prší!*, *to je něco!* Svědčí o tom ta okolnost, že za ním není pauza a že hned za ním stávají enklitika náležející původně do druhé věty: *to jsme se najedli!*, *to by sis dal!*, *toť by* na něj nestačil mlejn atd.

2. Náladový význam mívá také *ono*. Původně byl mezi *to* a

ono ten rozdíl, že *to* ukazovalo na něco blízkého, *ono* na něco vzdáleného, ale většinou se setřel (§ 216). Co se týče pozdějšího významu náladového, liší se nezřídka obě interjekce tak, že *ono* vyjadřuje zklamání, překvapení, na př. *ono prší!* (§ 221), *to* pak intenzitu děje, na př. *to prší!* V některých dialektech však bývá *to*, *toto*, kde jiné mívají *ono*: lidé by sa chystali set a *toto nechce pršet* Bartoš Slov. 442, zlns. (Zubatý 337) »a *ono nechce pršet*«. Nebo: *toto zas bude pršet štrnáct dní*, jak je tak svět zatažené Malovaný I, 362 »*ono zas bude pršet...*, když je svět...*; *dyš to pořát... prší*« Kašik 121 »když *ono* pořát prší«. Také *začím vono to nepršelo* (Vydra 92) ukazuje, že v starších dobách mohlo *to* vyjadřovati také zklamání; vznikloť *vono to nepršelo* kontaminací *to nepršelo a ono nepršelo* v stejném významě. Srovn. v § 551.

Někdy lze nahraditi *to* neutrem *ono* nebo shodným *on* i v jiných nářečích: *toť by na něj nestačil mlejn* (sub 1) = *on* by naň nestačil mlýn; *toť kroniky se o tom spisují* = *ony* se o tom spisují i *kroniky*; *i toti podkopanie jest dobré* = *ono (ano)* podkopanie...

Paralelní *ono*, *on* s *toť* podpírá výklad, že shodné *on* vzniklo z *ono* (§ 244).

3. Zubatý 337 upozorňuje, že »Hájek rád užívá *toť* asi jako „a tu“ o časové posloupnosti u vypravování«. Uvádí dva doklady: *toť dva muži jdú... a toť Hovora... ukáže se*. Jsou to případy důležité a proto je doložím hojněji:

oni... tu Košála... čekali. Toť král s svými se z lesa vytočí 25^a; *Čechové... počali utékat* i *Lipníci je... bili. Toť Čechové z tajných záloh vyskočivše Lipníky od hradu zastihli* 35^b; *počali se... s Němci bít. Toť Kadán vyskočiv... 40^b*; *lid... také se upokojil... Toť pastýř na branného volá... aby most spustil* 101^a; *Lotarius a Soběslav vešli sú spolu do jedné komory... Toť nevím vetchostí-li toho díla... podlaha spodni toho paláce se oborila* 174^a.

Mohli-li bychom za *toť* položit *tu*, a *tu*, je to svědectví, že jde od původu o význam deiktický, neboť i *tu* mělo tento význam; položili bychom tedy za *toť* jiné slovo téhož náladového významu. Právě tak se užívá i interjekce *ono*, *ano* nebo shodného *on*, *an* (§ 276). Ostatně lze deiktický význam do oněch příkladů bez násilí

* Malovaný interpretuje *toto* jako »podle toho«.

vložit: *toť král se vytočí* »hle, král se vytočil« atpod. Je proto možné, že se v starším jazyce ještě pocítoval. Ne-li, je těžko říci, jak bylo tomuto *toť* rozuměno.

O původním deiktickém významě našeho *toť* svědčí i praesens, kde jde o vypravování minulé události: *oni... čekali. Toť král se vytočí* atpod. Z toho plyne, že se užívalo *toť* původně jako upozornění v přímém hovoru: *toť, pastýř volá!* a že se praesens ponechávalo, i když se začalo užívatí těchto vět ve vypravování: *lid se upokojil; toť pastýř volá* atd. Je to právě tak jako s *nali* a *ono*, *ano*; srovn. § 19₁ a 21as.

4. Velmi zajímavý je tento doklad z Otc. B 180^a, jež uvádí Straka I, 8—9: é rozpoměň sě každý *a toť uzří, že* za maťu rolící* a těchto domuóv anebo za mála zřata dobude věčného bydľa. Straka interpretuje podle originálu (at statim intelliget) *a ihned uzří. Toť* mívá arcitř časový význam (§ 47₂), ale sotva je tu slovem *toť* přeloženo latins. *statim*. Překladatel se tu vyjádřil českým způsobem, vystihujícím smysl latins. předlohy; způsobem původně deiktickým, majícím v té době bez pochyby jen nějaký význam náladový, který nelze přesně vystihnouti; srovn. v § 45_{1,2}. Původní podoba v přímé deixi byla tato: *toť* (»hle«), *za maťu rolící... dobude!* Ve vypravování vyjádřena deixe finitním slovesem *uzří*, ale *toť* ponecháno. Je tomu právě tak jako při *nali* *aj* a *ono* (*ano*); srovn. § 19₁. Avšak odchylně od případů s *nali* a *ono* zůstalo *toť* ve větě s *uzří* a nestalo se spojkou mezi tímto slovesem a následující větou. Podle způsobu při oněch dvou interjekcích by naše místo znělo: *a uzří, toť za maťu rolící dobude...*; srovn.: *Ctiráď uzřě, nali dievka pláče; uzřě, ano Jezukrist proti němu jde*. Při spojení *toť uzří* bylo potřebí přidati novou spojku, *že: toť uzří, že...* Srovn. sub 1 i novočes. *to je vidět, jak...*

Prostředním článkem ve vývoji interjekce *toť* jsou případy dokládané sub 3, kde není sloveso videndi: *lid se upokojil; toť pastýř volá*. Tu snad *toť* nabylo významu »uzřel, uzřeli...« (§ 19₆), ale časem jistě významu náladového nebo »tu« a j. Je tedy vývojová linie tato: *toť, pastýř volá!* (= přímá deixe) > *lid se upokojil; toť pastýř volá* (= vypravování) > ..., *toť uzřeli, že pastýř volá* (= vy-

* Straka má chybně *za málo rolíce*.

pravování se slovesem videndi). Tak se vyvíjelo *nali* a *ono, ano*; na př.: *nali, dievka pláče!* > *Ctírad se povleče, nali dievka pláče* > *Ctírad se povleče a uzře, nali dievka pláče*.

45. Náladový význam, často dosti zeslabený, jež lze různě interpretovati, vyskytá se po celou dobu historickou dosti hojně.

1. Význam *vždyť* proniká na př. v těchto dokladech: *toť vsickni ti... řekli sú Otc. B 76^b* »omnes enim...« (Straka I, 9); *toto se blíži svátek...* a já k svým sudencům nemám držadl t. 84^a »quoniam...« (t.); *a toti šípové tvoji minuli jsú* ŽWittb. 76, 18 »etenim...« Svědčí o něm latins. *enim, etenim* a paralelní místa s *neboti, anebo: neboti šípové...* ŽPod. 76, 16; *anebo...* ŽKlem. a Kap. t. V druhém dokladě z Otc. B se zdá *toť* hypotaktickou spojkou *protože* za *quoniam*. Nehledíc k tomu, že latins. hypotaxe není bezpečným svědectvím pro čes. hypotaxi (§ 29^s, s, 30^s), je více než podobno pravdě, že *toť* není doslovný překlad, nýbrž že má adverbialní význam *vždyť*. Proto, že *toť* spojkového významu vůbec nenabylo; srovn. v § 44^s. Významový vývoj *hle!* > *vždyť* má paralelu při *ono* (§ 27).

Význam *vždyť* je bez pochyby i v tomto dokladě; běda mně!; *toť zloději vylomivše truhlu tuój prsteň vyňali* GestaBř. 36^b (Straka I, 9). Není nemožné, že tu má *toť* plný význam deiktický: *hle* (podívej se), *zloději...*

Snad sem náleží i novočes. případy typu *to neplač, to nemusíš plakat*, jež uvádí Zubatý II, 348. Říkáme tak, když někoho chlácholíme, těšíme; smysl je asi: *vždyť to nestojí za pláč*. V nářečí hors. se tu skutečně říká *deť* (< *vždyť*): *deť (deť) neplač; deť (deť) nemusíš hneť plakat*. Hodí se sem i význam »proto«, jež předpokládá Zubatý. Srovn. i: *to on se tak zapálit!, to on tak skoro odešel!* (= proto...) Bartoš Slovn. 442 (z mor. slovenštiny). Původní deiktický význam je patrný z toho, že říkáme i: *aha, proto on odešel!*

2. I význam *tu*, o němž byla řeč v § 44^s, je hojný; na př.:

buoh zpósobil, aby člověk jedl a pil ku potřebě...; *to pak lakotu člověk více jeda neb pie, než slušie, ukrátí sobě života* Štit. uč. 101^b₁; až jej okydnú pohaněním a zlým slovem, *tož tepruv uzří své srdce, kterak jest...* ChelčP. 239^a; když se toho... vyhledávalo, rozstoupili se zase, aby každý o tom přemýšloval, sobě poručíc. *Tožt po malé chvíli nenadále jeden vyskočí volaje* Komenský Lab. XI, 10 (234); mezi tím když se k bráně rozchodu vracíme..., *toť vůd-*

cové moji... tuze mne namlouvati začnou t. VIII, 7 (210); když se někdo s něčím motal a namáhal, jiný přijda pletl se mu v to: *tož svády, rvačky a pračky* t. VII, 5 (202);

byl jeden chudej otec, mňel sedum dětich, a to víte, *to bejvá nouze dost* Kubín Klads. I, 21; dyj se neco podebere..., tak se to maso tó masti vytahne ven...; *a to je nělepci švestku rozlópnot...* Veselský 19; pak ji na to dali červy...; *to pré byla jag blázen* t. 19; leďi už šle z práce, *toť on nás zavolal g obědu* Malovaný I, 48; a složa oheň, *toš si sedli okolo něho* Kašik 101; a přišel za ňima jakýsi, ogarec a *tož im oheň roskutoval a rozhazoval* t.; fčil moz mřú tag a náhle liďi; *to pravjá*: raňi zlý větr; to je zlé; *to enem člověkovi zabude mdlo* a vyškobrtí sa a *tož po nekom je hnet* t. 127.

V dokladě *a to víte, to bejvá nouze dost* je původní deiktický význam přibližně vyjádřen vloženým slovesem *víte*; *to bejvá nouze dost* samo mělo původně smysl »hle, bývá nouze dost«. Jde tedy o takový případ jako *to je vidět*, jak je s hospodyní spřežen (§ 444), jenž nás vede zřetelně k původnímu deiktickému významu našeho *to, toť, tož*.

Význam »tu« má i laš. *oto: oto moš tři žtate vlasý* Loriš 87. Jde však o jiný odstín než v předešlých případech, totiž o význam nabízečí jako *na knihu* (§ 71) a v *tu (máš)*, o němž viz v § 67s. Shledáváme jej v jazyce starším při *toť: aj toť kostky* (psáno *kofity*) nové *jmáte* DivVít. 13. Sloveso *miti* je v obou příkladech nepůvodní; bylo přidáno podle pozdějšího nabízečího smyslu interjekce *toť*. Jméno stojící za *toť* bylo od původu nominální větou, takže původní podoba byla *toť, kostky!* »hle, kostky«; srovn. typ *toť, člověk* nebo *toť člověk* (§ 43z, 481), s ním geneticky totožný. Když vznikla slovesná věta s *miti*, byl nominativ nahrazen akusativem předmětu: *toť syn* > *toť j máš syna*; možná, že už v nominální podobě vznikl akus. (*toť syna*) anebo se starý nominativ shodný s akusativem začal chápati za akus. (*toť kostky*); srovn. *na knihu* (§ 91). Jiná změna původní podoby — staročeská — je přidání spony jako v jiných případech: *toť syn* > *toť je syn*; na př.: *aj toť jest Jan místo mne syn* Hrad. 60^a (61^a) »tu máš Jana místo mne (za) syna«*. Ke vzniku nabízečího

* Zubatý (II, 337 pozn.) pokládá toto místo za »ne zcela jasné«; snad přý znamená »tu«. Slovec *tu* má velmi rozmanité významy (*zde, tehdy...«); možná že myslil Z. na význam nabízečí, jenž se mi zdá nepochybný.

Původní podoba byla: *to, ti syn...* »hle, tobě syn«; *ti* mělo plný význam Srovn. *na, ti kniha* (§ 71 pozn.).

významu z deiktického srovn. *tu máš* (l. c.) a *na* (*na, knihu*) vedle *na-li* »hle« (§ 171).

Jiný odstín významový, jež vyjadřujeme adverbium *tu*, má to v případech tohoto typu: *X má tu a tu nemoc; a to není pomoc?* Us.; *a to nejní vocuť pro vás vysvobození?* Kubín Záp. 20. V prvním dokladě lze *to* interpretovati také jako zřetelné časové, t. j. »tehdy, tenkrát« (§ 472), anebo jako »v tom případě«. V obou příkladech proniká i význam »copak«: *copak není pomoc?*; *copak není vysvobození?* Tento tázací = náladový ráz ukazuje zřetelně na původní význam deiktický.

3. Někdy se hodí význam *tu* i *tak* nebo jen *tak*:

když *tu* (novic) do roka přebude..., *tož jej k bratří přivíní* Otc. B 115^b; kdyžto se scháziechu do kostela, *tož některého pútníka nalezna i vedieše jej s sebu do pelešé* t. 121^b; až se (Ježíš) splní, *tož pryč jide* DěťJež. 1^a (ČČM. 1888);

jag neprindeš, tož uvidíš Gregor I, 8; potkat nás ťi chlapi, co zme ich fčerá videli, *toš spánembohem* t. 6; a eli ešče žyju, *to vino piju*, a eli už umřeli, *to ocy zavřeli* Stavař 39; *tož na ňe skazovali zbójníci, že si na tý peňize přijdú. Tož oni pravili, aby enem přišli. Toš ťi pěkně přišli* Kašik 100; *dež je pěkně, tu je raduzđelat* (= radost dělat) Hors.; *debe to beťo v zémně, to be se s tém masem ešče moht držet* Malovaný I, 362.

V pohádkových závěrečných klausulích bývá skutečně *tak*: a von jesli neumřel, *tak žije posovou dobu* Kubín Záp. 37; a jesli ešče žijou, *tak neumřeli* t. 77. V Otc. C je místo *tož jej k bratří přivíní* rovněž *tak* (*tepruv...*) a *takž* (*některého pútníka...*) místo *tož...* (Smetánka 257 a 268). Říkáme: když bude přšet, *to nepřijdu* anebo *tak, tu nepřijdu*; když nechceš, *to tě nemohu nutit || tak...*

To, tož je někdy tak bezbarvé, že je lze bez porušení smyslu vynechati: *jag neprindeš, uvidíš; eli žyju, vino piju* atpod.

4. Takové bezbarvé *tož* se vyskytá velmi hojně v nářečí mor.-slovens., často na začátku vypravování:

Moi maměnka dycky nám to vykládali; *ale toš sa to mělo stať* — počkajte, *jag byh vám to řekla — toš to byli moiho starička stariček. Toš oni byli s Kuncic...* *Tož na ňe skazovali zbójníci, že si na tý peňize přijdú* Kašik 100; *tož býł jeden hoch a véd tři koňe na pašu* t. 101; *tož býł jeden sedlak a ten velice pil* t. 108; no

nič sa mu nestalo, ale potlučený býl; *toš potom*, jak přišel dómu, *toš pravil pánovi*, co lebo jak; *a tož od něho odešel*, dyž mu nechtěl přidat t. 110; A ešče vám povím, jak sa jeden dostál do pekla na službu. *To býl jeden* — menovál sa Janek — a ten... t. 115*.

Hledí sem někdy i laš. *oto*: (děvče žaluje ve škole:) Pane rechrur! — No co? — *Oto mě kopto!* (t. j. jiné děvče) Bartoš D. I, 163; odked šte? — *oto z blizka* t. 175. V tomto druhém dokladě je možná místní význam »tu, zde«.

Zdá se, že není *tož* neznámo ani v Čechách, aspoň jihozápadních. Tak čtu u Baara v SebrSp. XIII³, 221: *Tož* at jí (obět) přinese on, farář Černý, on je sluha Páně.

Také tu a tam v starším jazyce se vyskytá bezbarvé *to*, *toř*; na př.: *a toř jsem já hřiešný a neduóstojný Antoni tuto pověst... vyložil* Otc. B 141^b || *to...* Otc. C (Smetánka 311). Spíše se však zdá, že jde o nějaký význam konkrétní, buď původní deiktický nebo *a tak*, jak předpokládá Straka I, 9.

Bezbarvost našeho *tož*... je patrná z toho, že je lze bez porušení smyslu vynechat: *oni byli s Kuncíc* atd.

5. Poněkud jiné bezbarvé *to* je v těchto případech, vyskytujících se v celém dnešním jazyce a snad i v starém:

slušie znamenati..., žej' böh vystřehl nás, ež sme ve mnohých hřiešiech svých nezahynuli, ale vyvedl nás z nich, odpustil nám je...; *to on svú dobrotú dal nám poznati sé a želeti* Štít. uč. 105^b;

to sem uš přeci starej, ale pamňetňikem toho nejsem a dnes uš žádnej Kubín Záp. 37; i vy husy hloupí, *to já bych si přála samotního prince!* tamt. 65; taki pré je dobri (při »nátce«) namastit sádlem a nakóřit; *to se dá do starího hrnca žížavi uhli...* Veselský 16; já držim na jezefci sádlo (při namoženině); *to du tle g hájnimu a pěkňe namazat...* t. 22; modrá neštovica je vot krvě sama sebó; *to se uđelá rana...*, pak to pukne... t. 18; roba býla do rana mrtfa; *to ju ten oběšenec uđtavil* Stavař 66.

Dostaneme asi za čtrnáct dnů mladého (kaplana)... *To se*

* Je rozšířeno mínění, že se *tož* (*tož*) vyskytá po celé Moravě. Vím z vlastní zkušenosti, že je v části hanáckého nářečí vzácné, ba někde skoro neznámo (na př. v nářečí hors.), a že je tomu tak i v nářečí českomorav. (na záp. Moravě). V nářečí hors. se užívá v oněch případech *tak*.

přijdu naň podívat Baar SebrSp. XIII³, 73; Pane, já vám zaplatím, co chcete, když mi prozradíte, jakými prostředky se udělá tak dokonalý... trávnik. *To se musí dobře a hluboce připravit půda* Čapkové, Zahrad. rok 152. Říká se: *to jsem blázen; to já bych si to zařídil jinak než ty; to bych si já nedal poroučet* a pod.

Je nesnadné přesně vystihnouti smysl tohoto *to*, protože je běžné a nevyjadřujeme se jinak. Někde by se hodil význam *tu*. Dobře však pochopíme tento způsob vyjadřování, vyjdeme-li z původního významu deiktického: *hle (podívejte se), já bych si přála samého prince!*; *hle, musí se dobře a hluboce připravit půda; hle, jsem už stár, ale...*; *hle, jsem (z toho) blázen* = nerozumím tomu atpod. Mluvící osoba upozorňuje druhou na to, jak se to neb ono děje, dělá; na to, co sama v takovém případě činí nebo co by učinila; upozorňuje na zvláštnost děje, případu. Tento deiktický význam se v jazyce starším bez pochyby ještě plně pociťoval. Lze tedy onen doklad ze Štít. uč. interpretovati takto: *hle, on svou dobrotou dal se nám poznati*. Otření původního významu je zřejmé i z toho, že lze takové *to* vynechat: *udělá se rana...*; *já bych si to zařídil jinak* atpod.

Stejně *to* je i v případech tohoto typu:

ke kumopak jede duchtur?; *tu k Nuvutném* Hors.; Komu ty, má miřá, košulenu šiješ? *To tobě, synecku* BartošSlovn. 442 (ze Sušila). Takové věty jsou hojné a možné tuším ve všech nářečích. Zase jde od původu o deiktické *to*: ke komu jde doktor?; *hle, k Novotným!*

6. Rovněž vysvětlovací význam spojení *a to, a tož*, někdy samého *to, tož, totiž* vznikl z deiktického *a hle*:

jednu jej dne nauči jísti, *a tož v nešporní hodinu* Otc. B 38^a || v jiných rukopisích *a to, to* (Smetánka 90); pět olivových jahódek mějěše za pokrm na vsáký den, *a tož chodě před svú peleši* t. 86^a; ano mnozí rádi by české knihy zatratili, *a tož jen dobré* ŠtítE. 3; takové panny všem se žádají slíbíti, *tož jen k tělesnému oku* t. 61; ze sta jeden se nevrátil, | *a to každý život stratil* AlxV. 543; ande jedno piesek zplývá, | *a to ot slunečné spály* t. 2177; *toš* (psáno *Toss*) *nedostatek* scilicet defectus Boh. 337; seznej se sám, číms provinil a kak si se sám již zapomanul, *a tož daleko nad sebu sám, žes...* Tkdal. 18^a.

Sem náleží také vysvětlovací *to-ti-ž*: potestates, *totiž mocní* ŠtitSáz. 92^b; všechny lajky, *totiž vešken lid obecný* »scilicet« Brig. 178 atpod. (Gebauer Slovn. I, 200—201); novočes. *totiž*. Podle výkladu Gebauerova (LF. VII, 295—296, HistMl. I, 524 a Slovn. I, 200—201) je to kontaminace výrazů *to čúš* (<*to čuješ*) a *toti* »nunc«. Ale je to beze vší pochyby stará interjekce *toti-ž*, totožná s *to*, *toti*, *toť*, *tožť*, která nabyla vysvětlovacího významu jako *to*, *tož* a jako slovesný výraz *to-čúš*, *točíš*. Hlásková podobnost slov *točíš* a *totiž* (foneticky často *totiš*) bez pochyby způsobila, že časem *točíš* zaniklo*.

Na deiktický původ vysvětlovacího (*a*)*to* ukazuje zřejmě *neb již to druhé mě oklamal* v Comest. (§ 43s), které znamená *hle*, *po druhé*, ale kde nám vyhovuje dnešní *a to podruhé*. Takovýmto posunutím původního deiktického významu vzniklo *a to* atd. i jinde, a *to* již v češtině staré.

7. Jiný typ bezbarvého *to* (*toť*, *oto*) jsou tyto případy:

tož bude *to* pršet? Malovaný I, 352; kdy *to* befo?; viš *v to zémně*, jak zme vozele *to* dřivi t.; debe *to* befo v zémně, *to* be se s tím masem ešče mohť držet, ale *v to liťe* *to* hned zavoňi t.; cos kupovať *po to néprv?*; on je *po chuze celé toť Antoňin* t. 361; — oňi jeli *to* do Uher Folprecht 46; oňi išli *to* do Břeclavy t.; mysleľa sem, že jedú už dom, ale *oňi to* jeli teprv tam t.; my sme *to* byľy tak velice známé t.; — luďe, jako *oto u nas* se každého pozdravuje, pozdravili Čep 11.

Toto *to* se liší ode všech přecházejících *to*, *toť*, *tož*... tím, že nestojí na začátku věty, vedle níž bylo původně samostatnou větou. Postavení na začátku věty ukazuje zřetelně na původní deiktickou platnost: *to jsme se najedli!* = *to (hle)*, *najedli jsme se!*; *to neplač!* = *to*, *neplač!*; rádi by české knihy ztratili, *a tož jen dobré* = ... *a tož, jen dobré* atpod. Z tohoto deiktického významu musíme vycházeti také při *to* stojícím uvnitř věty. Tak na př. *on je po chuze celé toť Antoňin* znamenalo původně »hle, on je po chůzi...«. Tento původní deiktický význam se zeslabil, ale přece cítíme, že se mluvící osoba obrací k druhé a upozorňuje ji. V případě »*kdy to befo?*; *viš v to zémně*« je deiktický význam přibližně

* Jak vzniklo *to-čúš*, je jiná otázka. Srovn. Berneker EtSIW. I, 162 (sub *čuti*, *čujo*), a Brückner v Zeitschr. für sl. Phil. I, 266.

vyjádřen finitním slovesem *viš*. Takové deiktické *viš* (*vzpomeň si atp.*) může nahradit *to* i jindy: *cos kupoval, viš, ponejprv?*; *lidé, jako, víte, u nás se každý pozdravuje, pozdravili*. Srovn. »*to je vidět, jak je s hospodyní sprženo*« a »*a to víte, to bejvá nouze dost*« (sub 2). V dokladě *tož bude to pršet?* jsou dva deiktické výrazy, *to* a *tož*. Původní podoba byla: *to(ž), bude pršet?* »podívej se, bude pršet?« Když se časem *tož* stalo bezbarvým slovem, přidáno nové *to*.

Podobně je tomu v případě »*myslela sem, že jedú už dom, ale oni to jeli teprv tam*«. Máme-li na mysli věty typu *myslil jsem, že bude pršet, ale ono nepršelo* (§ 221), je nepochybné, že *oni* vzniklo z *ono*: *ale ono jeli... > ale oni jeli*. Jde tu tedy o původní význam deiktický. Když se vyvinulo shodné *oni* a ztratilo význam deiktický, přidána nová interjekce *to* na vyjádření náladového významu, který časem vybledl: *to, oni jeli...! > oni to jeli...!*

Zřetelně proniká původní deiktický význam ve větě *my sme to byly tak velice známé*. Starší její podoba byla: *to sme byly (tak velice) známé!*; jde o náladovou větu, jako je na př. *to jsme se najedli!* (§ 441). Časem se v takových větách ujímá *my, my jsme se najedli!* (§ 591), ale zde zůstalo i staré *to*.

Někde se zdá, že má *to* časový význam *tenkrát, tehdy: viš v to zémně; cos to kupoval po to néprv?* Pociťuje-li se, je to pojetí nepůvodní; srovn. v § 47a.

Postavení *to* uvnitř věty vzniklo někde beze vší pochyby posínutím s prvního místa; na př.: *to, oni jeli do Uher > oni jeli do do Uher...* To se provedlo, když *to* ztratilo plný deiktický význam a když jeho nový, bezbarvý význam nezádal postavení na prvním místě ve větě. Jde o přizpůsobení nejčastějšímu pořádku slov, při němž jednoslabičná slova nestávají na začátku slova, není-li k tomu zvláštní příčina: *nejde to, dám to bratrovi, on to ví atpod*. Podobně vzniklo *ale v to léte...* z *ale to* (= *hle*), *v léte!* (spojka *ale* stojí arciž i před *to*); *to* se tak stalo jakoby atributem k substantivu (= *v tom létě atpod*). Nebo: *to!, cos kupoval po-néprv? > cos k. po-to-néprv?* Někde je *to* snad od původu uvnitř věty: *oni jeli to do Uher < oni jeli, to, do Uher!* Toto postavení není o nic divnější než v staročes. *neb již to druhé mě oklamal* (§ 43a); *toto to druhé* se úplně shoduje s oním hanác. *po to néprv*, jenže nemá předložku *po*. Srovn. ještě v § 56a.

Potakací (odmítavé) *to*.

46. 1. Bylo již v jazyce starším, zpravidla v podobě *toti*. Zubatý uvedl II, 337 pozn. z Gest dva doklady: líbí-li se tobě, abych tě za ženu pojel...?; *i toti, pane GestaBř.* 107^a (GestaKl. 269); *i toti, podkopanie také jest dobré* t. 121^a. V tomto druhém dokladě však asi nejde o zamítavé *toti* («ne»), nýbrž spíše, jak soudí Straka, o *toti* ve významu »dokonce«; srovn. v § 44i.

Straka má II, 24 několik jiných dokladů z Gest a z Otc. B; na př.: a zdali máš ženu?; a on dí: *i toti, pane GestaKl.* 315; nemůžeš zabit býti?; on vecě: *mohu a toti mohu* Otc. 156^b; kdyžto prosiech, aby mi (modla) odpustila, jest-li co tiem povýšena aneb sveličila-li se je tiem?; jemuž Pemen opat vecě: *toti nic* (= ne) t. 96^a.

Potakací *to* bylo v jazyce starším celkem dosti řídké a časem snad vůbec zaniklo. Je aspoň charakteristické, že je nemá Veleslavín v *Silva quadrilinguis*.

2. V dnešním jazyce je potakací *to, tof...* časté, ale nikoli v té míře jako *ano*. Straka je dokládá (II, 25) pro severových. Čechy (z Ter. Novákové a z Raise); na př.: Také z Čech? — *Tof, tof*, přisvědčoval Jilek (T. Nováková); a ty nelituješ, že, Ančka, žes mne pojala ve stavu vdouským...? — *Tof neé!* (t.); Mají tu lidé Pondělíčka rádi?... *I tof mají...* (Rais). Dále upozorňuje na Bartošovy doklady (ve Slovn. 447): sú-li ty hrušky zraťé?; *tof že sú*; — ste ze Skornič?; *tož*. Podle hláskové stránky jde o doklady z moravs. slovenštiny. Konečně uvádí Straka slovens. doklad z Kukučina: *tof* — vybubnovat to dám v dedine, či čo! Srovn. i na př.: *ej, to, to*, velkomožní páni, dobrí páni Gregor-Tajovský Sp. V, 54 »ano, ano, velkomožní páni jsou dobří páni«.

Pro užívání ve východ. Čechách jsou doklady z dialektických textů; na př.: dyž byste byl tak dobrej, tak mňe rozvažte a lehnete do toho vý; *tof že vás rychtářem uđelaj* Kubín Záp. 299; a poznali byste ho?; *i ba to, že poznali* t. 57*; i neujeř, žádní vodníci ne-

* Interjekce *to* má za sebou spojku *že* uvozující vedlejší větu. To je sotva původní. Jak svědčí výše uvedené *to-ž* »ano«, může jíti zde o původní *to-že* (srovn. *nu-že* aj.), jehož *-že* se časem začalo chápati za spojku, když se citoslovci *to* přikládal význam »rozumí se, uvidíte atp.«: *ba to-že, poznali* »ba ano, poznali« > *ba to, že...* »rozumí se, že poznali«. Tak lze vykládati také

jsou; *to sou!* t. 454; pŕtte se mnou ěedeĉku ňeco sŕnst; *i to puĉu, i to puĉu* t. 75.

Potakací *to* se vyskytá ve mnohých nárěcích i ve spisovných jazycích, ale jen v jistých pŕípadech; na pŕ.: mohl bys pŕijít zítŕa? — *to ano* nebo *to ne* (*ne*) nebo *to pŕijĉu, to nepŕijĉu*; nejsou pŕy tam ŕádné ryby — *to jsou*; uŕ pŕy se vrátil z cest — *i toto* (= *ne*). Srovn. na pŕ.: Sám nezabil ani kuŕe. *Toto!* Baar SebrSp. XIII, 8; (schody) mne chvilku zadrŕely, ale tohle (kvĕtiny) mne pŕitáhlo. *To vĕřím* Mahen Dobrodr. 15; pořáĉ! ŕaŕuje, ŕe ho chlapci bijó, ale abe im daŕ pokuj, *toto* Malovaný I, 155; chceš necu hiníhu?; *tu hanu (tu ja)* Hors.; muhl bes tam hít zĕtra?; *tu bech muhl* tamt. Náleŕí sem i hojnĕ rozŕíŕené *to se ví* »ano«, pŕvodnĕ: *to!*, *vi se*. Vyskytá se i *to viš, to vĕte, to vĕme*: pŕjĉeš tam? — *to viš*; f kumpaniji je *to* dycky veselejší; *to vĕme* Kubín Záp. 170.

Uŕívá se tedy našeho neutra jednak jen pŕi záporu, pŕi odmitání, jednak pŕi potakání ve spojení s jinými potakacími slovy (*ano*, něm. *ja*) nebo se slovesnou vĕtou.

Místní, časové a spojkové *to*.

47. 1. Ve významĕ místním, »*zde, tu, tady*« pŕipomíná *to* Zubatý 337. Z novĕha jazyka je nedokládá a v staroĉes. dokladĕ *toľ plachtiĉka v kútĕ leŕí* (Baw.), v němŕ asi vidí místní význam »*tu*«, jde bez pochyby o pŕvodní význam deiktický »*hle*« nebo o vybledlý význam »*tu*« (viz sub 2). Neznám ze staršího jazyka ani dosti pravĕpodobné doklady pro místní význam našeho citoslovce. Je arcíť nepochybnĕ, ŕe se právĕ v takových dokladech, jako je shora uvedený z Baw., časem místní význam vyvinul. Srovn. na pŕ. jeŕtĕ: *toľ sem* Otc. B 177^a »*ecce praesto*«; my *zde* arcíť cítíme význam *zde, tu*.

Dnes se vyskytá *to* s místním významem, pokud vím, jen místy v nárěčí hanĉ. a v mor.-šlovens.; na pŕ.: *toľ stuj* Malovaný I, 361; *toľ mŕe to postav* t.; kde je *tu*? — *tuľ* Hors.; kde ste bele?;

toľ ŕe sú a *toľ ŕe vás rychtáŕem uĉelaj*; ŕe tedy jde od pŕvodu o *toľŕe* »ano, jistĕ«, jeŕ se zmĕnilo v *toľ, ŕe* »rozumí se, uvidíte, ŕe...«. Srovn. v § 622. Anebo citoslovce znĕlo *to, toľ*, a kdyŕ se mu zaĉalo rozumĕti v onom smysle, kladla se za nĕ skuteĉná spojka *ŕe* na oznaĉení hypotaxe: *toľ, sú* »ano, jsou« > »rozumí se, (ŕe) jsou« > *toľ, ŕe sú* (nebo bez pausy pŕed *ŕe*).

jenom toť Neoral (ze Zábřezska; u Straky I, 12 pozn.); kde je to? — *toť* BartošSlovn. 447; *najbliž je toť tá rolka* hen k tým trnkom Kašik 122; *šak toť*, jak sa to povídá u Ščepánů, toš tam strašilo t. 103; *toť stoj* Folprecht 45; *toťkaj* = *tady* t. V prvním dokladě z Kaš. jde možná o *toť-tá* = *tahle, tato*; srovn. v § 43a.

2. V časovém významě »*onehdy, nedávno, nyní, tenkrát*« se užívá naší interjekce rovněž v nářečí hanác., mor.-slovens. a v střed. slovenštině: *toť štrnáct dní sem tam beť* Malovaný I, 361 »*onehdy, čtrnáct dní* = před čtrnácti dny* *jsem tam byl*«; *nebel sem tam jak toť* Neoral, Straka I, 12 pozn.; *toť už je moc lidí na světě* »*nyní*« Bartoš Slovn. 447 (ze Zábřezska); *toť sem ho viděť, toť kerýsi deň u nás býť* t. (z mor.-slovenš.); *šak toťka sa jeden napil...* a tož ho chytlo a tag ho zdruzgalo Kašik 126; *toť, toťkaj* = nedávno, onehdy t. 63; *toť štrnáct dní je to*** Folprecht 45; — tí dobyjú (= dobudou) mesto! Majú už do 300 jutár poľa... *Toť kúpili v susedstve starý domec* Gregor-Tajovský Sp. V, 101.

I v jiných nářečích mívá *to* časový význam »*tenkrát, tehdy*«, ale jen v případech, jako: *to jsem byl ještě chlapec*, když se to stalo Us.; je tomu již tůze dáno, *to ešte chođil pán Kristus po světě* Kubin Záp. 189.

Je také *to* s významem »*tu*« v hojných dokladech typu *mňel sedum dělich a to bejvá nouze dost* (§ 44a a 45a). Časový význam však zde není tak zřetelný jako v případech uváděných shora. Je to viděti dobře z toho, že se místo významu *tu* hodí nezřídka význam *tak*; srovn. v § 45a. Jde tedy o zeslabený deiktický význam, který se plně nevyvinul ve význam časový; viz ještě v § 67a.

V jazyce starším nejsou bezpečné doklady pro časový význam; srovn. doklad z Otc. B v § 44a. Podobný je tento: svatý Theon musí promluvit; *tož jediné toto slovo vecě* Otc. A ad B 31a »*et tunc*« (Smetánka 657). Snad je zde význam *tehdy*, ale není vyloučeno, že jde o bezbarvý význam *tu*, jaký mívá *tož* i jindy (§ 45a), nebo *i* (*i řekl*), jak myslí Smetánka. Není třeba předpokládati, že je *tož* doslovný překlad latins. *tunc*; překladatel se mohl vyjádřiti podle smyslu, slovem od původu deiktickým.

* Srovn. v II.

** Koncové *-t* tohoto i místního *tot* vzniklo depalatalisací jako na př. hanác. *pod, pot, z pod, nebo* hojně rozšířené *dost* < *dost* < *dosti*.

3. Spojkový význam se nabízí velmi zřídka. Tak na př. v Mat. 259^a se čte: co dějí židové k tomu, *toť je (Kristus) syny nazývá a pohanstvo psy?* Hodí se sem význam *když* nebo *že*. I *ano* mívá tento význam; na př.: proč brzo neotpovíš, *ano tebe veš svět... čeká?* PassKlem. (§ 281, a). Je arcíť dobře možné, že se tu v staré době cítil ještě původní význam deiktický*.

Případy typu *to je kniha, to pláče dítě, kdo to byl?*
a *jaký to šum?*

48. 1. Říká se v celém dnešním jazyce: *to je kniha, to je pes, to jsem já* atd., nebo: *je to kniha, je to pes* atd. Jsou takové věty již v jazyce starším: ba věru, *že to syn boží biesé* DivVít. 31; *to je Kristus* EvVid. 18^b, Jan 7, 41; *toto jest jistě prorok* t., Jan 7, 40; *toto jest syn muoj zmilelý* EvBen. 85, Mat. 17, 5; *to je syn mojí zmilelý* t. 64, Mat. 3, 17 = *toť jest syn muoj milý* EvOl. 215^a, *totol jest syn muoj milý* Ben.; *toť sú ty tři rady* GestaBí. 72^b; *toť sú kuchari lékařovi*; ti... Šach. 306^b; a tak často; srovn. ještě v § 58. Takovéto věty mohou mívati i tázací ráz: *to je kniha?, to jsi ty?...* nebo: *je to kniha?* atpod.

Po stránce gramatické je *to* podmět. Smysl takových vět lze vyjádřiti tak, jak vykládá Zubatý 339 pozn. věty poněkud jiné povahy: »*to* staví za podmět nějaký smyslový pocit nebo jinou méně jasnou představu, a podává způsobem přísudkovým výklad ostatní větou«. Tedy na př. *to je kniha* = »to, co vidíš (a nač se ptáš), je kniha«. Nebo: národ ovšem je docela něco jiného, než o čem mluví čítanky. *Národ, to jsme my* Mahen Dobrodr. 63 = »národ, o něm byla řeč, jsme my«. To je arcíť jen vystižení dnešního pojetí, jež bychom mohli nazvati identifikující, ale je otázka, jde-li o pojetí původní, chápalo-li se naše *to* vždy tak. Tu je důležitá především známá okolnost, že se sponové sloveso neshoduje s podmětem *to*, nýbrž s doplňkem: *to byla kniha* atd., nikoli: *to bylo kniha*; *toť sú ty tři rady*, nikoli: *toť jest...* Na jiném místě (109) praví Z. v poznámce, »že psychologická důležitost tohoto jména je

* Straka I, 9 uvádí řadu dokladů, ale významy *vždyť, tudíž* a j., jež v nich Straka hledá, nejsou v pravém smyslu spojkové, nýbrž adverbialní; byla o nich řeč v § 44 sl.

patrna již z toho, že spona v takových větách se shoduje s ním, ne se středním podmětem mluvnickým«. Ale poukaz na psychologickou důležitost praedikativního jména (to je *knih*a...) není ještě výkladem onoho zvláštního gramatického jevu. K němu dospějeme asi takovou cestou, na jakou nás vede typ *chlapec chodí bos*. Podle našeho pojetí je doplněk *bos* bližší určení slovesa, neboť se ptáme: jak chodí chlapec? Významem je tedy *bos* adverbialní určení, jako na př. *rychle* ve větě *chlapec chodí rychle*. Tvarem se však *bos* shoduje s podmětem *chlapec*. Soudíme proto z toho, že je *bos* od původu bližší určení podmětu, tedy vlastně atribut. Srovn. k tomu znamenitou studii Zubatého ve SbornFil. III, 120 sl. A podobně lze říci: *to* v případech typu *to byla knih*a, *to jsou knih*y není od původu podmět. Předmět *to* býti nemůže, jiná část věty rovněž ne, takže zbývá výklad, že *to* původně vůbec nebylo částí oněch vět, nenáleželo do nich. Ony věty zněly *byla knih*a, *jsou knih*y nebo nominálně *knih*a, *knih*y. Není nesnadné určit, co *to* bylo: samostatná věta interjekční, o níž byla řeč v § 43. Tedy na př.: *to, knih*a »podívej se, kniha!«. Když se nominální věta změnila v slovesnou, shodla se spona se jménem: *byla knih*a, *jsou knih*y. A teprve časem přibyl podmět *to*, když totiž *to* splýnulo s touto větou.

V nominální podobě jsou tyto věty hojné v jazyce starším: *toti člověk* ŽWittb., *tot člověk* ŽPod.; *tot máte má* EvZimn. Srovn. v § 43a, 58, v II § 61 a zde dále. A jejich deiktický význam je zřejmý z toho, že se jimi překládá latins. *ecce: toti člověk* »ecce homo« atp., srovn. v § 43a. Dále z toho, že v týchž nebo podobných případech bývají jiná slovece deiktická: *toti člověk* ŽWittb., *tot člověk* ŽPod. || *aj zři, člověk* ŽKl., *aj člověk* ŽKap. atpod. (srovn. I. c.), *aj teď já sem* Gesta (§ 68). Nebo: první člověk panoval všem hovadóm; *aj moc*, jenž jest štít otców GestaBř. 5a. Jde o výklad, o smysl fakta, že první člověk panoval hovadům; *aj moc* znamená tedy *hle moc*. My bychom řekli *to je (ta) moc, jež...*, t. j. místo deiktického způsobu bychom užili identifického; je tedy viděti, že se tento nový způsob vyvinul ze staršího deiktického. Podobné je místo tamt.: první člověk stvořen jest v milosti a v lásce boží a bližního; *aj štít dobroty ducha svatého* »to je (ten) štít dobroty...«. Komenský se s oblibou vyjadřuje deikticky, sekundární interjekcí

hle: a *vida to*: *hle, hle, neřád*, zkríkl sem Labyr. XIX (257); *hle, trouby*, skrže něž... t. XVIII (252) atpod. My bychom řekli: *to je neřád (nepořádek, zlořád)*; *to jsou trouby*... Ale mohli bychom se ještě dnes vyjádřit deikticky. Znamé biblické místo *ejhle beránek boží, jenž snímá hříchy světa* by znělo nearchaisticky *to je beránek boží*... O původní deiktické povaze našeho *to* svědčí i ta okolnost, že tam, kde bychom ho dnes užili, bývá v jazyce starším deiktické *nali*: *jměla jsem jeho sedmnácte let v svém domu i neznalať jsem jeho, nalit byl můj předrahý syn* PassKlem. (§ 181) »a byl to můj předrahý syn«. A vyplývá to z případů, kde bývá *ono* v témž významě jako *to*: *my sme si povdali, co nám na ty véca chodí, a vono kocór* »a *to kocour*« (§ 232). Srovn. ještě v § 552. Konečně nás k původnímu deiktickému významu našeho *to* vedou i některé novočes. případy. U Čecha VybrSp. IX, 239 čteme: *Hled'*, jak tam roztahuje lehounký obláček lokty po cudné luně... *Toť obraz člověka*. Je tuším zřejmé, že má *toť* týž význam jako *hled'*.

Časem se deiktický význam našeho *to* setřel, zanikla jeho větná platnost a stalo se částí následující nominální nebo slovesné (sponové) věty, podmětem. Tím vznikla ona zvláštnost, že je dnes *to* podmětem, ale spona se shoduje s doplňkovým jménem. Splynutím dvou vět vznikla tedy jedna věta, která se odlišuje od většiny vět po stránce gramatické shody*. A zeslabením deiktického významu si vyložíme, že *to* může stávatí uvnitř věty, že je enklitické: *je to kniha* atd.**.

2. Máme ještě jedno *to*, jež je gramaticky nezřetelné a o němž je těžko říci, jakou částí větnou je, posuzujeme-li je se zřením k nejčastějším větným typům. Jde o případy, jako:

co se tam stalo? — *to pláče dítě* Us.; co je to za šum? — *to prší* t.; X nepřišel — *to se jistě bál deště* t.; roba byla do rana mrtva; *to ju ten oběšenec udlavit* Stavař 66; *kdo to byl?*; *co to je?*; *co si to ten člověk myslí?*; *co jen to že mne udělala!* Mrštík Pohád. 296; *čí je to chlapec?*; *co je to za člověka?*; *kade to tade pudu do Přerova?* Malovaný I, 362; *kdy to přijedeš?* atpod. Takové věty jsou

* Podobný typ jsou věty, jako *čas jsou peníze*; viz o nich v II.

** Oslabením původního významu a nekongruencí si vyložíme, že se *to* v starším jazyce někdy vynechává: *pane, žena má jest* GestaBř. 107^a »je to má žena«. Dnes klademe *to* pravidlem.

běžné v celém dnešním jazyce, takže není potřebí podrobně je dokládati. Vyskytují se i v podobě nominální (neslovesné). Slyším-li nějaký hluk a nevím-li, jak vznikl, ptám se; *co to?* (= *co to je?*) Nebo přeslechnu-li, co mi někdo říká, ptám se rovněž: *co to?* (= *co jsi to povídal?*). Podobně se ptáme: *kdo to?* (= *kdo to je?*). Vypravuje-li někdo něco a přeslechnu-li časové určení, zeptám se: *kdy to?* (= *kdy to bylo, kdy se to stalo?*). Podobně slyšíme otázky: *kde to?*; *jak to?*

Některé z těchto případů jsou velmi blízké těm, o nichž byla řeč sub 1, totiž *kdo to byl?*, *co to je?* a pod. Změníme-li jejich pořádek slov, *to je kdo?* a *to je co?*, máme věty úplně shodné s větami typu *to je kniha*, nehledíc arciť k jejich tázací formě. A není pochyby o tom, že jsou obojí věty stejného původu. V starší nominální podobě zněly první věty takto; *to, kdo?*, *to, co?* a znamenaly: *hle (podívej se), kdo (je)?*, *hle, co (je)?*, jako *to je kniha* znělo původně *to, kniha* a znamenalo *hle, kniha*. Když ztratilo *to* zřetelný deiktický význam a splynulo s následující větou nominální nebo slovesnou, dostalo se až za tázací zájmeno, jež bývá zpravidla na prvním místě ve větě: *kdo to?*, *co to?* nebo: *kdo to je*, *co to je?* Někdy stává *to* až za sponou: *kdo je to?*, *co je to?* To je jen výsledek zákona o enklitikách, neboť spona *je* se cítí za slabší enklitikon než *to*. Na to ukazuje ta okolnost, že *byl* atd. stává vždy za *to*: *kdo to byl?*; neříkáme: *kdo byl to?* Jednoslabičné *byl* se totiž cítí za silnější enklitikon než *je*, bez pochyby proto, že má vedle sebe dvouslabičné tvary *byla*, *byli* a j.*. Srovn. ještě sub 4.

A také ostatní věty uvedené shora jsou v podstatě totožné s typem *to je kniha*. Zubatý je stejně interpretuje (l. c.): *to prší* = »to, co slyším nebo v dáli vidím, je dešť«. Cítíme však, že tento výklad není tak vhodný jako v prvním případě. Nechápeme dobře, proč neříkáme *to je dešť*, když je náš myšlenkový pochod tento: to, co slyším, je dešť. Není ani dobře možné říci, že je dnes *to* podmětem;

* Zákon o postavení enklitik za prvním slovem nebo členem větným neplatí jen o enklitikách v užším smysle, t. j. o t. zv. slovech nepřítzvučných (*se, si, mu, ho...*), nýbrž o všech jednoslabičných slovech, pokud je zvláštní příčina nadržní na jiném místě; říkáme zpravidla na př.: *půjdu dnes do divadla*, nikoli: *p. do d. dnes*; *bylo už pozdě*, nik.: *bylo pozdě už*; *já vám řeknu*, nik. *já řeknu vám* atd.

vůbec je nesnadné zařaditi naše *to* do některé kategorie větných členů. Ale nezáleží na tomto dnešním pojetí, jako na něm nezáleží při typě *to je kniha*. Jde od původu o deiktické *to*; na př. *to pláče dítě* znamenalo původně: *hle, dítě pláče!*, nebo *čí je to chlapec?* znamenalo: »podívej se (na toho chlapce)!, čí je?«; atpod. Časem *to* ztratilo zřetelný deiktický význam a stalo se částí následující věty. Tímto splynutím dvou vět si vysvětlíme, proč je těžko říci, jakou částí věty je naše *to*. V tázacích větách se *to* pošinulo až za zájmeno — sr. shora —, a kde byla i jiná enklitika, až za ně: *co si to ten člověk myslí?*; *čí je to chlapec?*

Vedle vět typu *to pláče dítě* (*to zpívá sestra* a j.) se vyskytují i věty se slovosledem *to dítě pláče* (*to sestra zpívá...*). *To* je v nich stejného původu jako v typě *to pláče dítě*, ale podmět *dítě...* je před slovesem, protože je důležitější než sloveso. Řekneme-li *to pláče dítě*, je důležitější děj sám, tedy sloveso, a na podmětě nijak zvláště nezáleží; konstatujeme, co se děje. Když říkáme *to dítě pláče*, chceme vytknouti, že pláče dítě, nikoli dospělý člověk atpod. Zubatý l. c. vystihuje smysl těchto vět tak, že určují, »kterému podmětu patří její přísudek«. Rozdíl mezi oběma typy se tedy netýče jejich vzniku, nýbrž jen slovosledu. Právě tak jsou geneticky úplně stejné na př. věty *otec mi psal, abych přijel domů* a *psal mi otec...*

Naše *to* je často tak významem bezbarvé, že je můžeme vynechati: *co se tam stalo?* — (*to*) *dítě pláče*; *co je to tam za šum?* — (*to*) *prší*; *co si (to) ten člověk myslí?*

Věty s *to*, o němž je řeč, vyskytají se i v jazyce starším*, ale dosti zřídka; na př.: *cie jsú toto chyšé pusté?* Hrad. 130^a; *děte, vizte, cie je toto dievka* Pass. 319; *pověz mi, které jsú to mudrosti, kteréž mi prodati chceš?* GestaBř. 126^b. Vedle nich shledáváme i případy s *ono*; sr. v § 33i. Jsou tyto věty vlastně časté, má v nich však *to* nezřídka ještě deiktický význam; na př. *toť ženich jde*, vynděte proti němu Mat. 359^b (novočes. *to ženich jde*); srovn.: *aj, ženich jde...* (= *hle, ženich jde*) Bibl. J. Mat. 25, 6. O postavení neutra *to, toto* platí, co bylo řečeno výše o typě *kdo to byl?*

* Gebauer (HistMl. IV, § 20811) mluví o expletivním *to*; vidí je však i v případech jiné povahy; srovn. § 49.

3. Vyložil jsem sub 1, že *to* v případech typu *to je kniha* není od původu podmět, třebaže je tak dnes někdy chápeme. Jiným svědectvím toho je typ *to je kniha!*, o němž byla řeč v § 44. Hledíme-li jen k slovům, oba typy se úplně shodují; liší se však významem: *to je kniha* = »to, co vidíš (o čem je řeč atd.), je kniha« — *to je kniha!* = »to je veliká, krásná kniha«. V typě druhém lze sotva vystačiti s výkladem, že je *to* podmět, protože nám jde o něco docela jiného než o identifikaci jednoho smyslového dojmu s druhým (*to = je kniha*). A přece je nepochybné, že jsou oba tyto větné typy stejného původu, že vznikly z *to, kniha* = hle, kniha! Významový rozdíl mezi nimi vznikl tím, že se původní deiktický význam v typě *to je kniha* zeslabil větší měrou než v typě *to je kniha!*, v němž cítíme ještě dosti zřetelně deiktickou, upozorňovací povahu: podívej se, podívejte se na tu knihu! Proto se nám nevtírá pojetí *to* jako podmětu. Jinými slovy: typ *to je kniha!* je bližší původnímu významu než typ *to je kniha*. Z toho pak vyplývá, že i tento druhý typ je od původu deiktický, že v něm není od původu *to* podmětem.

S významovým rozdílem mezi oběma typy je spojen rozdíl i po stránce přízvukové, expiratorní i melodické. Ve větách, jako *to je kniha!*, se vyslovuje *to* s větší expiratorní silou než v *to je kniha*. Po stránce melodické pak vyslovujeme *to je kniha* zcela normálně jako věty *on je doma*, *my jsme rádi* a j.; t. j. *to* má vyšší tón než *je*, *kni-* o něco vyšší tón než *to*, *-ha* pak nižší tón než *je*. Lze tuto melodii znázorniti takto: ————— Vyšší tón slabiky *kni-* než *to* a nižší tón slabiky *-ha* než *je* má příčinu v postavení před ukončenou pausou (tečkou). Ve větě *to je kniha!* má *je* a *kniha* touž intonaci jako v předešlém případě, ale *to* má vyšší tón než *kni-* = ————— Stručně lze označiti výslovnost v typě *to je kniha!* za náladovou.

4. Náladově vyslovujeme i jiné případy; na př.: dovolená bez konce: *jaké to blaho pro kantora!* Mahen Dobrodr. 29; *jaký to rámus!* Němcová Sp. V, 45; *jaký to vznešený žert!* Klicpera Sp. I, 34; *jaký to krásný obraz!* Us.; *kylího đasa to tu řve!* Kubín Záp. 2, atpod.

V těchto případech vyjadřujeme podivení, překvapení, ale počítujeme *to* za identifikující: *jaký to krásný obraz!* = »to, co vidíš,

je velmi krásný obraz«. Je to tedy přechodný typ mezi typem *to je obraz!* »to je krásný obraz« a *to je obraz* = »to, co vidíš, je obraz«.

V jazyce starším bývá tu *to* (*toť*) před zájmenem a deixe vyjádřena někdy i finitním slovesem: *znamenaj* (»podívej se, pozoruj, všimni si«), *aj toť kolik zlých věcí* mrzké smilstvo přivodí JeronMus. 55^a. My bychom řekli: *podívej se...*, *kolik to zlých věcí...*! nebo jen *kolik to zlých věcí...*! Z toho vyplývá, že je *to* od původu deiktický; proto stávalo na prvním místě. Teprve když ztratilo tento význam, dostalo se za zájmeno *kolik*, *jaký* a *j.*, jak jsme viděli výše sub 2.

Nebo: *aj viz, co let já sem na púšti!* Otc. B 65^b. Zde je výraz zřetelně deiktický. Podobně je v tomto dokladě: *aj, kteráká jest vděčnost tobě měla býti, když...*! Gesta Bř. 125^a. Dnes bychom řekli: *kolik to let jsem já na poušti!* a *jaká to měla býti vděčnost...*! Nebo: *pohleď, jací tu neskonali skladové moudrosti!* Komenský Lab. X, 4 (220) »jací to (jací to tu) neskonali skladové!«. Zase pozorujeme, že tu jde o původní význam deiktický a že naše pojetí *neutra to* není původní. A je důležité, že někdy toto pojetí ani není možné: *to v kolik to let jsem já na poušti!* nebo *v co já jsem se to namluvil!* a v pod. případech nelze vykládati za identifikující.

V jazyce starším bývají také interjekce citové: *ó kakáj nepravost*, nikdiež cíle žádání neuložiti Štít. uč. 101^{a2}. Řekli-li bychom dnes *jaká to nepravost!*, je patrné, že *to* není od původu identifikující, nýbrž deiktické, jež nabylo významu náladového, citového. O ten význam jde v starším jazyce a proto je vyjádřen citovou interjekcí *ó*.

A konečně vidíme, že se ještě dnes vyjadřuje v těch případech, kde stává *to*, způsobem nepochybně deiktickým; na př.: *hle, jaký kadlub neřesti...*! Mahen Dobrodr. 66; *hle, jaká slavná toť drzosti...*! t. 66—67; *hle, jaká krása!* Čech VybrSp. IX, 238.

5. Vedle *toť* bývá v starším jazyce *aj toť*: *aj toť máti má* EvOl. atpod., srovn. § 43². Nám se zdá, že to znamená: *aj* (= *hle*), *to* (*je*) *má matka*, ale původní význam byl *ejhle, má matka*. Obojí význam připouští při *aj toť* Zubatý II, 337 pozn. Spojení *aj* s *toť* je právě takové jako *aj zři* nebo *anoť zři*, t. j. obě slova měla původně jednotný význam »*ecce*«, nikoli »*hle, to*«, a teprve později »*ecce*«, jak myslí Gebauer ve Slovn. I, 6. K tomu ukazují doklady,

kde je na paralelních místech *aj toľ* a *aj zři*, *anoť zři*, *aj*, *hle* za lat. *ecce*; srovn. l. c. Interjekce *aj* zachovává deiktický význam velmi dlouho a ještě dnes má interjekční význam deiktickému velmi blízký (§ 64), ale *toľ* nabylo časem významu, o němž byla řeč sub 1 (*to je člověk*), takže bychom *aj toľ* mohli interpretovati, jak shora uvedeno, jako *ejhle, to (je má matka)*. Je však otázka, nabylo-li *to* onoho nového významu už v staré době, kdy se hojně spojovalo s *aj*. Víme z kapitoly o *ano, ono*, že je velmi nesnadné řešiti otázky významových změn po stránce chronologické a že na nich nijak zvláště nezáleží. To však lze tuším s právem předpokládati, že se původní jednotný význam *ecce* držel u *aj toľ* dosti dlouho, jak právě ukazují ony paralely*.

Typ *bolí to*.

49. 1. Jde o věty s *to* vyjadřujícím neurčitý podmět; podmět, jímž je »jenes durch ein einziges wort nicht ausdrückbare etwas, welches seine gewalt in der erzählten tatsache äussert; vielfach ist dieses *to* in der erzählung selbst durch den übrigen kontext gegeben«. Tak Zubatý v studii o těchto větách (KZ. XL, 516), jež nazývá »es-Sätze«**. Jsou to věty, jako: *bolí to*; *zabílo to dva lidi*; *láká mne to*; *táhne mne to tam* atp. (Z. 514 sl.).

Vedle toho se vyskytují případy, kde tento neurčitý podmět není vyjádřen: staročes. *zabílo dva černé křestany* (Z. 514 z Kabátníka); *ieho při tom zabílo* (Z. 515 z Hoška) atpod.

Se zřením k podobným případům s *to* anebo s *něco* — srovn. dále — je patrné, že jde o věty jen formálně (gramaticky) bezpodměté, psychologicky však podmětové (Z. 513). Nelze je tedy srovnávat s větami typu *prší*, jež jsou bezpodměté formálně i psychologicky. Neříkáme *to prší* ve významu »es regnet«; a užíváme-li tu neutra *to*, má zvláštní význam: co to tam je? — *to prší || to prší!* »silně prší« (§ 48₂ a 44₁).

Na druhé straně stává někdy *něco, cosi* místo *to* a vyjadřuje

* O dokladě *aj toľ jest Jan mnesto mne syn* z Hrad., který je Zubatému »ne zcela jasný«, viz v § 452.

** Začíná se tato studie na str. 513.

zřetelně neurčitost podmětu (Z. 518 pozn.): *něco (cosi) mne táhne, abych...; něco naň spadlo a zabilo jej* atpod.

O rozšíření vět s *to* a bez něho praví Z. (514—515), že se věty s *to* vyskytují zpravidla v Čechách (a tedy i ve spisovné češtině) mimo nářečí čes.-mor., odkud uvádí typ bez *to*, že se na Moravě vyskytují věty bez *to* a že v starším jazyce asi *to* nebyvalo.

S mým *thematem* souvisí sice jen výklad, jak neurčité *to* vzniklo (§ 50), ale není proň bez významu ani rozsah vět s *to* ani jejich povaha. Připojuji proto několik poznámek k tomu, co řekl Zubatý.

2. Věty s *to* a bez něho nejsou všechny stejné; lze lišiti aspoň dva druhy. V jedněch (= typ A) jde opravdu o neurčitý, nejasný podmět, často jakousi přírodní sílu; na př.: *ve mně to hrklo; pořád mne to tam táhlo*; dialektic. *stromy lámalo* atpod. V druhých (= typ B) je podmětem něco konkrétnějšího, co bývá někdy přesně vyjádřeno; na př.: *tak co dělá bolavá noha? — ale pořád to bolí* Us.; v.-slovens. *buťa veľka povoz* (= povodeň), *zobralo veľo chyže* (srovn. dále) atpod. Mluvící osoba se nejprve vyjádří konkrétně, ale pak ona sama nebo někdy druhý přejde do neurčitého *to*. Podobné jsou případy, kde se *to* vztahuje k tomu, co bylo řečeno, k obsahu celé předcházející věty. Říkáváme: *dělali jsme všechno možné, a (ale) nepomohlo to; zavolali dva doktory, ale bylo to už zbytečné; chtěl bych se podívat k moři, ale nejde to*. Nebo: *chtěl g živimu boku volat a nešlo to zas* Kubín Záp. 187; *růženec sem měla, ale to nepomohlo* Kašík 70.

3. Ze staršího jazyka sem náleží *žže* nebo *sejže* (< *sežže*), *žhlo* (*žehlo*), *žžieše* (*žžise*) »pálí, je zle, pátilo« atpod.; srovn. u Zubatého ve VěstnČAkad. XVIII, 168—169. Podle Zubatého jde většinou o skutečně bezpodměté věty typu *prší* a jen někdy o větu formálně bezpodmětou. Zdá se mi, že jde vždy o tento druhý typ; srovn. na př.: *horúčí uhel jemu na rámě upadl, a kakž koli žhlo jej tak velmi, až smrad těch, jenž okolo stojéchu, došel bieše, však ten jistý mládenec proto vždy ramenem svým nehnul* GestaBř. 16^b »ačkoli jej to pátilo...«. Jiný doklad našeho typu znám z FrantPr. 12: *kdy přijede do krčmy, vobcháží okolo kuchyně, ješto ho svědi v břiše*. Gebauer (HistMl. IV, 239) má doklad ze ŽerKat. 106: *naději ku*

pánu Bohu mám, že ho (pána) ráčí od ní (nemoci) brzy sprostiti, *poňevadž se s nim zase polepšuje* *... se to polepšuje* *.

Věty typu B se tuším vyskytají v celém jazyce s *to*, takže jde především o typ A (*zabilo jej || zabilo jej to*). Podle Zubatého se zdá tento typ bez *to* v novočes. jazyce spisovném ve většině nářečí v Čechách dosti vzácný, ale není tomu tuším tak. Patří sem na př. *straší tam (strašilo tam)*. Není to skutečně bezpodmětá věta jako *prší*, neboť v mor. slovenštině, kde jsou jinak věty bez *to* hojné — srovn. dále —, bývá *to*: neboščík Francek vykládával... , *že to tam jaksí strašilo* Kašík 147. Dále o tom svědčí možnost užívati *straší to* o něčem konkrétnějším, tedy jako typu B; na př.: tak co, už nemáš strach, že budeš přesazen?; *ale pořád to straší*. Skutečně bezpodmětě *prší* není v takové souvislosti vůbec možné. Jiné příklady vět bez *to*: *ve mně hrklo; selhalo mu* Us.; v Papšce vždycky *hrklo*, když se mu nemohla vyhnout Šimáček SebrSp. IX⁹, 216; *hrklo* v něm jako ve starejch pendlofkách Kubín Záp. 80; chlapići se čiřili (s jídlem a s pitím), *aš jim za ušima lupalo* t. 2; (Jóža) tiskl si ohryzek, *jako by ho tam dusilo* Rais SebrSp. IX⁷, 86; ten svůj úsměv měl ještě kolem úst..., *ale v hlavě se mu pletlo* t. VIII, 154; *tuze jej pudilo*, aby v neděli běžel do větrovského kostela t. IX⁹, 443. Je to jen v některých případech a v jiných bývá *to* pravidlem: *trvalo to dlouho, zabilo ho to*... Vedle *hrklo* bývá i *hrklo to*: *v hodinách hrklo to znova* Neruda SebrSp. I/IV⁷, 10. Za Raisovo *jako by ho dusilo a v hlavě se mu pletlo* bychom řekli... *to dusilo a ... se mu to pletlo*. Snad jde u Raise o vliv východočes. nářečí, kde není *to* tak časté jako v nářečí středočes. (a ve spis. mluvě).

V nářečí českomoravs. nejsou věty bez *to* vzácné, ale častější s *to* (*něco, cosi*); na př.: *to sem šel s Cikhaje tady s nejakým a teď křičelo v lesi*; *my sme utekli pryč a vono to za náma křičelo* Hošek Uk. 77; na Cikhaji... *strašilo; tam dycky přišlo... a takovej rámus to dělalo* t. 67; *dyš k tem Landom šli večir, tak f tom lesi sekalo* Hošek Polens. 107; *tu přišlo něco k voknu a křičelo t.; a teď cosí najednou pytel... mňe chramstlo* t. Uk. 17.

V hanác. nářečí jsou místní věty bez *to* dosti řídké. Zubatý připomíná (515) podle Bartoše věty *stromy lámalo, staveňi bořilo*

* Mluví o expletivním *to*, jež prý se v češtině nové klade »přebytečně« (trvalo to šest neděl atp.).

a pod. ze sev. Moravy. Dosti hojně jsou ve východní části hanác. nářečí, ale vedle vět s *to*. Tak na př. v nářečí císařovs.: liho jak z hrnca a *hned... mandele převracovalo* Malovaný I, 35; hořele hore..., *vhodilo to dál a tak pohorivalo* t.; *fčera zabilo ve fabrice človeka* t.; *chvilu beło ticho a zas... uđetalo na te okna ťuk, ťuk* t.; tož dełal sem, že spim, *ale peřenu tak odhazovalo strachem* t.

A hojně jsou věty bez *to* dále na východě našeho jazykového území, v nářečí mor.-slovens., laš. a v nářečích slovenských; ale i tu bývá *to*. Na př.:

była velikúcná voda, *podmývalo břehy; potůklo, stromy pováľalo, všecko zbito* Bartoš D. I, 178; *tatulku zabilo v horách Vlk Kramp.* 101; *jag něni dobré vajce, tož v něm špláše* Kašík 124; *tady jednému chlapca zabilo* t.; *tam dlůhý čas strašilo...*; *bůřilo, třískalo všeckým* a ráno nebylo nič porušené t. 102; —

laš. *raňilo ho* (= ranila ho mrtvice) Bartoš Slovn. 352; *teho už mořyło* Stavař 21; *tak ju boraka* (= nebožáka) *pomamilo* Čep 16; *vandrovny byl zpoza peca vytohnuty na izbu na dložku a tak s něm třískalo, o zem chybalo* t. 27; —

(slovens.) Kto to slýchal predpoludním driemať. Človeče, *teba porazi!* Timrava ChudRod. 29 »tebe to porazí, tebe raní mrtvice«; keď Evka za sukňu ju potiahla a zvolala: *Apoliena...*, *nespil, nuž ju trhlo* a na štvrt hodiny bola prebratá Gregorová PokorL'ud. 10; *von mu naháňa* Or. (Zázrivá) »žene jej to ven (na záchod)«; keď ich (peněz) *zakopaŕ, povedaŕ, žeby tje peňjaze nedalo nikomu* t.; *tje peňjaze s tej zeme vyhodilo a kohútiky vzalo* t.; *čo tu nového?* — *koňa v noci zadržilo* t.; *z jednej chyže vyšlo a do dverí si stalo a nepovedalo mu nič*; ale vojak ho volaŕ..., *ale to něšo k němu...*; *a to mu povedalo... t.*; *buła veľka povoz; zobralo veľo chyže* Czambel 321; *zŕy duch ho podštuchovaŕ, cahayo ho krajsc* t. 252 »táhlo ho to krást«.

Jsou i doklady ze starších slovens. textů: *sišěl zašust v Rybom...*; *dobyťka zašustilo padesat*; *domoŕ na skazu vyšlo osem, které všetky roztrhala a zasypalo...* SlovensLetop. I. 254 (z r. 1751); *jedneho času povetrica sa strhla veliká...* a *doneslo nas aš do domu...* SlovensPohl. XVIII, 691 (z r. 1675)*.

* Transkripcie těchto textů je velmi nesnadná, protože jsou tu mnohé nepochybné bohemismy. Je tedy na př. čísti *doňeslo* či *doneslo* atpod.?

4. Ještě jedné věci si chci všimnouti. V ruštině jsou es-věty typu *ветром относит голос* »větrem (to) odnáší hlas«. Pedersen viděl v instrumentále *ветром* prastarý tvar vyjadřující činitele (agens) děje: *ветром относит голос* = vítr odnáší hlas. Zubatý l. c. 519 sice uznává, že se tento instrumentál v historické době pocituje za podmět, ale vykládá, že je to od původu buď skutečný instr. nástroje anebo že vznikl napodobením pasivních (reflexivních) konstrukcí, kde vyjadřuje agens (žák byl pochválen *učitelem*). Poznnamenává pak k tomu: »es ist eben zu einem gewissen masse verdächtig, dass diese redeweise nur russisch ist«.

Takové věty s instrumentálem jsou však i na území čes jazyka. V hanác. nářečí císař. se říká: *mete sníhem* Malovaný I, 34 »mete (se) sníh«; *jak začalo fukat dolním větrem* t. »jak (to) začalo foukat dolním větrem, jak začal foukati dolní vítr«. U Kašíka 69 se čte: *dře, zaměta sníhem*. Tu mají instrumentály význam podmětu: *mete sníh* atd. V některých případech je zřetelně viděti, že jde o skutečný instr. nástroje, jak vykládá Zubatý; na př.: *sklep zaneslo glánem* Kašík 69 »zaneslo (to) sklep bahnem«. Bylo by však možné i zde viděti instrumentál podmětu: *glán zanesl sklep*. Tak tedy pojetí podmětového instrumentálu vzniklo z významu instrumentálu nástrojového. A vyskytují se případy, kde toto nové pojetí je nemožné; na př.: *tým činem točilo* Kašík t.; podobně říkáme *házelu jím to atp.* Zde cítíme instrumentál za předmět.

U Bartoše D. I, 179 čteme: *pršelo ty veliké kropě; pršelo žáby*. Tu je místo instrumentálu akusativ. I ten vznikl snad napodobením akusativu předmětného. Ale je dobře možné, že jde o nominativ. Naše *prší* není od původu skutečná věta bezpodmětá; říkávalo se *děšc jde, padá*: (Tataři si berou na cestu) malý stánek, pod nímžto postojí, když děšc jde Mill. 44; jiné doklady u Gebauera ve Slovn. I, 232. A také *děšc prší*: když dlúho dešť neprší Kab. 19^a; když dešť prší 19^b; jiné doklady l. c. Mohlo se tedy říkati i *pršely žáby* atpod. Vynecháním slova *děšc* se *prší* začalo chápati jako neutrální bezpodmětá věta a tak vzniklo praeteritum *pršelo* za starší *pršel* (*děšc*). Podle toho se starší *pršely žáby* změnilo v *pršelo žáby*.

50. 1. Není pochyby o tom, že dnes chápeme *to* ve větách typu *bolí to* jako neurčitý podmět (= ta rána, nemoc atpod.). Svědčí o tom zejména ta okolnost, že za *to* bývá *něco, cosi*; srovn. § 49:

Zajímavý je i tento příklad: Přepadlo mne *něco jako nemoc*. *Chytlo mne to za prsa, po pravé straně, a mrštělo to mnou na postel* Čech VybrSp. IX, 103.

Od různých druhů *to*, o nichž byla dosud řeč, liší se naše *to*, že je »vždy enklitické a nestojí nikdy na začátku věty, na rozdíl od něm. *es*, frc. *ça*, které mívá podobný význam« (Zubatý II, 369 pozn.). Příklání se velmi často k příslušnému slovesu: *bolí to, nejde to, dělá to hluk* atp. Někdy k jiným slovům: *stále mne to tam táhne; vono to za náma křičelo; takovej rámus to dělalo* atp. (§ 491, 2). Zřídka ke spojce *a*: *zas taková tento (= bouřka) ... a to trvalo na poledne* druhé den Kubín Záp. 20.

Z toho by bylo lze vyvozovati, že je toto neutrum jiného původu než ostatní *to*, tedy nikoli od původu deiktická interjekce, nýbrž skutečné demonstrativum. Tak asi soudí Zubatý, který praví (l. c.) o našem *to* a o těch *to*, o nichž jsem vykládal v § 48, že »patrně mají nestejný původ«. Ale enklise nemůže býti důkazem jiného původu. Viděli jsme v § 441, že náladové *to* bývá rovněž enklitické: *to je krása! || je to krása!* Podobně je enklitické *to* v případech typu *kdo to byl?*, jež jsou v podstatě totožné s typem *to je člověk* (§ 482). V obou případech jde o původně deiktické *to*. Enklise našeho typu *bolí to* neznamena nic dále ani proto, že někdy bývá *to* na začátku věty; na př. v otázce: *to bolelo, co?*; *to asi bolí?* Ale i jindy; tak na připomenutou otázku bychom odpověděli: *to bolí*. Podobně říkáme; *to už nebolí; to už půjde; to zas přejde* atd. V *to bolí* je *to* arcíť proklitické (₁ *to* ¹ *bolí*), má slabší expiraci než první slabika následujícího slova, jako bývají i jiná jednoslabičná slova: ₁ *už* ¹ *půjdu*, ₁ *můj* ¹ *přítel* atpod.*

2. Lze se s právem domnívati, že také *to* v typě *bolí to* je od původu deiktické *to*, které jsme poznali ve mnohých jiných případech. Otřením tohoto významu si vysvětlíme, že se *to* stalo většinou enklitické — nemusilo státi na začátku věty, když přestalo býti upozorněním (§ 45r) —, že se časem začalo chápati za všeobecný, neurčitý podmět a že se často vynechává (*zabílo člověka* a j.). Viděli jsme, že se i jiná bezbarvá *to* vynechávají: *co si to ten člověk*

* Srovn. mé »Příspěvky k nauce o čes. přízvuku« (Spisy filos. fakulty Masarykovy un. č. 7, Brno 1924), § 5 sl.

myslí? || *co si ten člověk myslí?*; *co to je?* || *co je?* (§ 48₂); *čtě to štěstí, že spal* || *ještě štěstí...* atpod. (§ 45₃, 4, 5).

Předpokládám tedy, že *bolí to* znamenalo původně *hle, bolí!* a že souvisí geneticky s typem *to bolí!*, o němž byla řeč v § 44₁ a jenž vyjadřuje velikou míru děje (*to bolí!* = velmi to bolí). I *to* tohoto náladového typu bylo by lze někdy vykládati za podmět (*to bolí!*, *to prší!* atpod.), ale často je to nemožné; na př. ve větách *to jsem se najedl!*, *to jsme se nasmáli!* Není-li tedy *to* podmětem zde, nemůže být od původu podmětem ani v typě *bolí to, nejde to*, protože jsou tyto dva typy velmi blízce příbuzné. Právě tak, jako typ *to je kniha* »to, co vidím, oč jde, je kniha« a *to je kniha!* »to je krásná kniha!«; jde vlastně jen o dva varianty jednoho typu, o variant nenáladový a náladový (§ 48₃), od původu o týž typ, jenž se vzdálil od původního deiktického významu dílem více, dílem méně. Jsou tedy také věty *bolí to* a *to bolí!* jen varianty jednoho staršího typu, varianty vzniklé ze stejného základu. Různé pojetí původně deiktického *to* má příčinu v nestejném stupni setření tohoto významu: v *to bolí!* se deiktický význam oslabil méně, jen ve význam náladový, v *bolí to* zanikl úplně nebo skoro úplně. A různé pojetí způsobilo i různé postavení *to* ve větě; srovn. výše.

Deiktický význam lze bez násilí předpokládati ve všech případech s podmětovým *to*; na př.: *dělali jsme všechno možné a nepomohlo to* »a hle (podívejte se), nepomohlo to«.

3. Proti výkladu, že *to* není od původu podmět, nýbrž deiktická interjekce, bylo by možné uváděti případy jednak typu *to to bolí!* a jednak typu *ono to nejde*. První z těchto typů není nijak zvláště častý, ale není ani vzácný, na př.: *to to fouká!*; *to to prašelo!*; *to mi to dalo!*; milej zlatej, *to já to nemůžu tag daleko dokázat* Kubín Záp. 21. Jde v něm o náladový význam, o vyjádření intensity děje: *to to bolí!* »velice to bolí«; je zde ještě jedno *to* jež má beze vší pochyby funkci neurčitého podmětu jako v nenáladovém typě *bolí to*. Ale náladový význam vyjadřujeme častěji typem *to bolí!*, s jedním *to*. Typ *to to bolí!* vznikl kontaminací typu náladového *to bolí!* a nenáladového *bolí to*; vznikl až časem, t. j. když se již byl ustálil nenáladový typ *bolí to*. Tato kontaminace byla, možná proto, že obě *to* vznikla z téhož základu, totiž z deiktického

to, a že i typ *bolí to* mívá náladový odstín; na př.: nedotýkej se toho, *bolí to!*; milý příteli, *nejde to!*

V typě *ono to nejde* je náladový význam vyjádřen neutrem *ono*; srovn. *ono prší!* atpod. (§ 221). Toto spojení *ono s to* je dosti časté: *vono to neškodí něco skusit; však ono to půjde* atp. (l. c.). Jako v předešlém případě vzniklo *ono to* až časem, když zobecněl typ *nejde to*; tak, že k hotovému nenáladovému typu *bolí to* přidáno náladové *ono*, když toho bylo potřebí. Podmětové *to* se zde přiklání k *ono*, nikoli ke slovesu, ale to je jen následek jiného složení větného. Možná, že jde přímo o kontaminaci náladového typu *to nejde!* a *ono nejde!* K tomu ukazuje zatím *vono to nepršelo* (Vydra 92), kde nelze ani *to* ani *ono* pokládati za podmět. Na původní deiktický význam našeho *to* ukazuje i ta okolnost, že bývá někdy na prvním místě ve větě: *pane, to ono se debužiruje* (Rais, § 221). Tu je pak *ono* jakoby podmětem.

Podobný případ jako *to to... a ono to... (to ono...)* je *tož to: toš to byli mojího staříčka staříček* (§ 45₃) = původně: *to(ž), (byli) ... staříček* = »hle, ...« srovn. *toť člověk* »ecce homo«. Časem to nabylo významu podmětového jako v *to je kniha*. V jiných případech se *to(ž)* stalo bezbarvým slovcem: *tož na ně skazovali zbójníci* (§ 45₄). A podle nich se začalo říkati také *toš to byli... staříček*.

4. Předpokládám-li genetickou souvislost typu *bolí to s to bolí!* a vykládám-li *to, bolí!*, za původní »hle, bolí!«, je to totéž, jako když vykládám za původně deiktické bezbarvé *to, tož...* v případech typu *toš oni byli s Kuncíc* (§ 45₁), *to on sví dobrotu dal nám poznati se* (§ 45₂) a j.; a jako když vyvozují *to* v typě *to je kniha* ze staršího *to, (je) kniha* »hle, kniha« (§ 48).

Stíráním původního deiktického významu vznikaly velmi rozmanité významy sekundární, deiktickému významu dosti blízké anebo od něho velmi vzdálené. Dovedl-li si jazyk adaptovati deiktické *to, toť* v místním významě »zde« a v časovém »onehdy, nedávno«, nemůže ani překvapiti, že v případech typu *bolí to* přidělil původní interjekci *to* význam, funkci podmětu. Stalo se tak jen tam, kde je to možné; nelze tedy mluvit o podmětě ve větách *toš oni byli s Kuncíc, to jsme se nasmáli!* a j. Právě tak nenabylo *to* místního významu na př. ve větě *to on tak skoro odešel!* (§ 45₁). A funkce podmětu v *bolí to* není o nic divnější než v případech typu *to je*

člověk. Různé složení obojích případů způsobilo, že se tyto podmínky nechápou stejně, že v *bolí to* cítíme t. zv. neurčitý podměť (= něm. *es*, franc. *ça*), v *to je člověk* pak *to* za identifikující (*to, co vidíš, je člověk«).

5. Při výkladě, že je *to* v *bolí to* od původu deiktické, pochopíme, proč se v nejstarším jazyce vůbec nevyskytá. Proto, že v něm mívalo *to*, *toť*... ještě velmi často původní deiktický význam anebo významy jemu velmi blízké, t. j. proto, že se funkce podmětu vyvinula až později, když otírání deiktického významu silně pokročilo. Sekundární významy vznikají teprve časem, někdy velmi pozdě, i při jiných interjekcích.

Je-li *to* v *bolí to* od původu deiktické, ohlížíme se po starých dokladech, kde by bylo *to* ještě ve významě deiktickém nebo jemu blízkém a kde má podle našeho pojetí podmětový význam. Asi tak, jako když vykládáme *to* v *to je kniha* za původně deiktickou interjekci, musíme ukázati, že mívalo význam *ecce*. Takové doklady starší skutečně jsou, totiž s *ono*; na př.: na jednu nemocnou ženu první i druhý kříž položil, *ano nic nepomohlo* PassKlem. (§ 22s); člověk jsa mlád chodí, *ano jemu nic neškodí* Hrad. (t.). Dnes bychom řekli: *a nic to nepomohlo; a nic mu to neškodí*. Máme-li na mysli velmi podobný význam interjekci *ono* a *to* a také jejich podobný vývoj, lze se s právem domnívati, že takovéto případy s *ono* jsou paralelní s našimi větami s *to*. Jak víme, je *ono* od původu interjekce; na ni ukazuje mimo jiné ta okolnost, že lze *ano* interpretovati dobře jako náladové (*a ono nic nepomohlo*). Je tedy viděti, jak pojetí *to* jako podmětu nelze oddělovati od významu náladového a tím ani ne od deiktického, jenž nepochybně vznikl z deiktického, t. j., že je naše *to* od původu deiktické.

51. Typ nemá to rozum.

Jde o věty, kde se *to* vztahuje na konkrétní, individuální podměť, a to nejen neutrální. Upozornil na ně Zubatý v KZ. XL, 517—518 při výkladě o neurčitém *to* (§ 49, 50). Uvádí z Raise tyto dva doklady: od rána do noci *žádný nic nedělá, jen to pořád kuchtí a zobe; nemá to rozum* (jde o dceru mluvící osoby). Nebo: *hnetko ti mrtví taky...*, *všecko to ustává* Kubín Záp. 173; *iěko ta chasa — nic to nechce dělat* Hruška SlovnChods. 100; *zatracené chlapík* (= chlapec), *jen be tu zháňelu* Hors.; *takové chlap, stavi se*

to jak skřechek Malovaný I, 362; takové to dělá křek, ti chlapani tamt.; tá sláma sem také nepatří, *dyť to může chytnutí Kašik 120.* Takové věty jsou běžné v celém jazyce a není potřebí je podrobně dokládati.

Podle Zubatého (l. c.) jde o totéž podmětové *to* jako v případech *bolí to*. Chápeme je arcíť dnes za podmět, ale je otázka, zda je to podmět od původu. Kdyby tomu tak bylo, bylo by málo podobno pravdě, že by se byl neurčitý podmět *to* rozšířil také do případů s konkrétním podmětem: *bolí to* a podle toho i *žádný nic nedělá, jen to pořád kuchti*. Mám i toto *to* za původní deiktickou interjekci; na př. *nemá to rozum (dcera)* znělo původně: *to, nemá rozum!*, a znamenalo: »hle, podívejte se, nemá rozum!«, později »vždyť nemá rozum« atp. (srovn. *ono* »vždyť« v § 27). Vzniklo tedy toto *to* paralelně s neurčitým *to* a nikoli jeho napodobením. Když zanikla jeho deiktická povaha, začalo se pociťovati za podmět a stalo se enklitické: *nemá to rozum*.

Podle takových případů s *to* vznikl singulár i v případech s plurálovým podmětem: *takový to dělá křik, ti chlapani*, (původně: *to, dělají takový křik...!*) a v případech s opsaným slovesným tvarem gramatic. rodu jiného než neutrálního; na př.: *najedenkrát vidíme tam bílého psa, pěkně to sypalo tou loučinou Kašik 70 (to, sypal... »hle, sypal...«) to sypalo*).

Od původu je asi *to* i v platnosti akusativní; na př.: *že si to vzal, taková robu nešeková Malovaný I, 362* = původně: *to »hle, vzal si... Tu nabylo to platnosti předmětové*.

V případech typu *nemá to rozum* je *to* jakoby absolutní, neshodné zájmeno ukazovací nebo osobní, místo *ta nemá rozum* nebo *ona nemá rozum*. Podle nich se začalo užívat i neutra i v jiných pádech; na př.: *to je naše, tady tá otava; fěil' nám do toho začne pršat Kašik 139; do toho je místo do téj nebo do ní*. Tu nemůže býti *do toho* přímo z *to*. Takové *to (do toho, k tomu...)* je v živé mluvě velmi časté; na př.: *tak jsem si ty lístky pěkně srovnal, ale někdo mi do toho vrazil a všechno to zpréházel Us*.

Shodné *ten, ta, to*.

52. Viděli jsme, že se interjekce *ono (ano)* nežřídka změnila ve shodné *on (an)*, když ztratila deiktický význam a když jazyku vadila

neutrální podoba: *on lid hloupý poče se báti* < *ono lid hloupý...*; uziřte boha, *an divné divy čini* < *ano...* (§ 24 sl., 34 sl.). Je otázka, zda se i z *to* (*toť...*) vyvinulo někdy shodné zájmeno *ten*, *ta*, *to*. Zubatý (II, 339—340) uvádí dvojice typu *to jsme se najedli!* || *ten pláče!*, naznačuje možnost, že *ten* vzniklo z deiktického *to*, ale soudí o ní velmi zdrželivě, ba ji skoro zamítá: »bohužel nedovedeme stopovati vývoj takových vět do minulosti; a kdybychom i našli podobné doklady z doby starší, jde o momenty tak křehké (nálada mluvícího, určitý přízvuk větový), že by nebylo tak lehkou se o nich vyjádřiti na základě pouhé mrtvé litery«.

Tato skepse není tuším správná. Vznik shodného *to* lze předpokládati a priori, analogií podle velmi častého *on* z *ono*, neboť interjekce *to* měla velmi podobný význam jako *ono*. Co se týče starých dokladů, je arciť jisto, že v nich nemáme tak silnou oporu jako při *ono* > *on*, ale ony »křehké momenty« nejsou nepřekonatelnou překážkou, protože nám často stačí vývoj gramatické formy, jenž je zcela jasný. Nedostatek starých dokladů mohou nám často nahraditi dialekty, jež nezřídka — jako při *ono*, *ano* — zachovaly starší stadium vývojové. Nesmíme ani zapomínati na možnost, že je vývoj shodného *ten* poněkud pozdější než shodného *on*; stejné nebo podobné jevy nemusí býti vždy stejně staré, mohly se vyvinouti v různých dobách. Podrobnějším rozborem některých případů se ukáže ne-li jistota, tedy aspoň veliká podobnost pravdě toho, že z interjekce *to* vzniklo shodné *ten*, třebaže ne v tom rozsahu jako *on* z *ono*. Lze rozlišovati několikero případů.

53. Typ *ten se nasmál!* a *ta hanba (té hanby)!*

1. Jde o věty vyjadřující velikou míru děje: *ten se nasmál!* = *ten* (*on*) se mnoho nasmál; *ten se má!*; *ten dostal!*; *ten nařikal!*; *ten má co nést!*; *ten má zuby!*, *ten štvrtňa piva unese v zubech* a *bai* ho vypije Kašik 120 »*ten má zdravé, silné zuby*«. Týž význam mají věty s *to*: *to jsme se nasmáli!*; srovn. v § 44. Již tato okolnost ukazuje na možnost, že *ono* náladové *ten* vzniklo z *to* (= původně «hle«!). Zubatý 340 uvádí staročes. doklad s *toť*, kde bychom řekli *ten*: *ej by byl nalezitel tobě* (= *kdyby tě*, t. j. drahý kámen, někdo našel), *toť by tě vzhvátil* sobě!* Baw. 19^a »*ten by tě po-*

* U Zubatého tiskovou chybou *vzhvátil*.

padl! Přes to však, jak jsem již připomněl, soudí Zubatý o této věci velmi zdržlivě. Mně se zdá, že již samy novočes. dvojice typu *to jsme se nasmáli!* a *ti se nasmáli!* jsou přesvědčivý důkaz pro mínění, že *ten* vzniklo z *to*. Dokud mělo *to* význam deiktický (»hle, nasmáli se«), gramatická shoda se nenabízela, zejména hledíme-li k té okolnosti, že *to* bývala původně samostatná věta. Po ztrátě původního významu a větné platnosti stalo se *to* částí věty *nasmáli se*, totiž podmětem, a tu jazyku začala vadit gramatická nekongruence mezi *to* (= sing. neutr.) a *nasmáli se* (= plur. mask.). Srovn. při *ano, ono* (§ 24 a 35). Podobně se změnilo *to(t) se nasmál* v *ten se nasmál*, *to(t) se nasmála* v *ta se nasmála* atp.

2. Za *to, toť* je shodné *ten* jen v 3. osobě; v 1. a v 2. os. však *to* zůstalo. Proto, že v 1. a v 2. os. nebylo možné zájmeno *ten*, ukazující jen na 3. osobu: *ti jsme se nasmáli, ti jste se nasmáli!* A tak se v 1. a v 2. os. zachovalo neshodné *to* anebo bylo nahrazeno osobním zájmenem *já, ty, my, vy*: *to jsem se měl!* (ale: *ten se měl*); *to bys vyváděl!*; *to máš trápení!*; *my jsme se nasmáli!*; *vy jste toho nadělali* (ironicky = málo udělali!); srovn. v § 59.

Onen doklad z Baw. (sub 1) ukazuje, že se *to* říkávalo i v 3. osobě. A není to ojedinelý doklad. Ve Štít. ř. 90^b se čte: *ó ktož bude hoden rúcha toho!*; *toť die v rozchutnání srdce*: oděl mě hospodin... Straka I, 9 uvádí toto místo jako doklad toho, že »*toť* mívá platnost bezmála spojkovou (důvodovou, důsledkovou, vysvětlovací a pod.)«. Nepraví přesně, o jaký význam zde jde, a jen poznamenává, že »písař vypustil omylem podmět věty, snad: *Izaiáš*«. Nezáleží na tom, jaký význam zde mělo *toť*; snad »hle, dí«. Ale sotva je vynechán podmět *Izaiáš* nebo jiný podobný, protože podmětem je *ten* »ktož bude hoden rúcha toho«. Důležité je, že my bychom řekli: *ten řekne...*, t. j. za neshodné *toť* bychom dali shodné *ten*. Z toho arcitř nevyplývá, že se *toť* cítilo v starém jazyce za ukazovací zájmeno *ten*, ale máme tu jeden z případů, jejichž dalším vývojem po stránce významové i gramatické vznikl dnešní typ se shodným *ten*.

Jiný takový doklad je ve Štít. ř. 30^a: *ó kak mu (sv. Janu) jest mílo bylo prázdnu býti nečistoty!*; a i dnes má i na věky jmieti bude útěchu z toho; *toť by byl mohl spravedlivě říci ono slovo, ješto...* Straka (l. c.) interpretuje *toť* jako »i, tudíž«; snad mělo *toť* ještě deiktický význam. Ale zase je důležité, že my bychom

řekli: *ten by byl mohl říci...*! Nejde sice ani v prvním případě ani v druhém o vyjádření dějové intensity, jako v případech typu *to jsme se nasmáli!*, ale přece jen o náladový význam: *ten by tě popadl (s radostí)!* a *ten by to mohl říci spravedlivě (se vším právem)!*, takže se lze těchto příkladů dobře dovolávat.

3. Vykládáme-li *ten* ve větách našeho typu za shodné od původu, t. j. za ukazovací zájmeno od původu, nedovedeme si dobře představit, proč je zde právě zájmeno ukazovací *ten* na vyjádření intensity děje, veliké kvantity děje (*ten se smál!* = »velmi se smál« atpod.), tedy ve významě, který beze vší pochyby ukazovacímu zájmenu nepříslušel. Nečekali bychom nějaké adverbium (*velice...*) nebo adverbiální určení, kdyby šlo od původu o bližší určení slovesa? Vycházíme-li však z deiktického *to*, vyložíme si *ten* z *to* snadno jako výsledek dlouhého vývoje jednak po stránce významové, jednak gramatické, pochopíme, že si běžné normy gramatické vynutily tvar *ten...* místo *to*, který bychom podle významu nečekali.

4. Zvolací typ nominální *ta hanba!* a *té hanby!* se vyskytá v lidovém i v knižním jazyce novém; na př.:

ešte to štěstí, že spal! Kubín Záp. 12; *Bože, to parno!* Sezima Sp. I³, 94; *ta ostuda!* Us.; můžete si myslit, *ta radost doma!* Herrmann SebrSp. IV⁴⁻⁶, 229; — a jak to sváže, *toho pláče!* Kubín Záp. 39; *A té hanby!* Není-li to pro Skalku ostuda! Jirásek SebrSp. XL³, 231.

V těchto a pod. případech jde jako v typě *ten se nasmál!* o velikou míru děje, jevu: *ešte to štěstí!* = »ještě to veliké štěstí, ještě bylo veliké štěstí«; *to parno!* = »to veliké parno!, jak veliké je to parno!«; *ta ostuda!* = »ta veliká ostuda!« atpod. Docela týž význam má typ s *jaký to*: *to parno!* = *jaké to parno!*; *té hanby!* = *jaká to hanba!*; srovn. v § 48a. Už podle tohoto typu s *jaký to* lze souditi, že v našem typě *ta hanba!* nejde od původu o shodné *ten, ta...*, nýbrž o deiktické *to*, z něhož teprve časem vzniklo shodné *ten*. Tak na př. *ta hanba!* znělo původně *to!, hanba!* a znamenalo »hle, hanba!«, jako znamená na př. *to!, člověk!* »ejhle, člověk« (§ 48a). Časem nabylo citového, náladového významu »to je veliká hanba!«, neutrum *to(t)* ztratilo tak původní větnou platnost, splynulo se jménem, vlastně se jmennou větou *hanba, parno* atd., počítávalo se za atribut k němu a změnilo se ve shodné *ten, ta: to hanba!* > *ta*

hanba!; *to pláč!* > *ten pláč!* Při neutrech zůstalo arciť původní *to: to parno!* Týž význam jako typ *ta hanba!* mají slovesné věty *to je hanba!*, *to je parno!* (§ 44i), vzniklé z *to, hanba!* atd. V nich se staré neutrum dochovalo a svědčí tedy, že je i *ta hanba!* za starší *to hanba!*, *to, hanba!*

Vedle nominativu se vyvinul i genitiv: *té hanby!* atd. O tom srovn. v II § 5i.

Pozorujeme tedy, jak se původní neshodné *to* drží všudy tam, kde mu nevádí nový význam nebo kde je připouští gramatická konstrukce, mění se však, kde mu tyto okolnosti nejsou příznivé: *toť člověk!* > *to je člověk*; *to je krása!* > *to je veliká krása!*; *jaké to štěstí!* || *ta radost!*, *ten pláč!* atpod.

54. Typ *ten je pěkný!*

1. Jde o náladový typ v podstatě totožný s typem *ten se nasmál!*, o němž byla řeč v předešlém §, jenže je tu v přísudku sponové sloveso *býti*. Již proto je velmi podobno pravdě, že se *ten*, po stránce gramatické podmět, vyvinulo z *to: to, je pěkný!* (nebo nominálně: *to, pěkný!*) znamenalo tedy původně »hle, podívejte se, je pěkný (jak je pěkný)*! Když časem zanikl deiktický význam a větná platnost tohoto *to*, shodlo se s doplňkem *pěkný*. Podobně vzniklo *ta je pěkná!*, *ti jsou pěkní!* atd. Po stránce významové jde o náladový odstín, nejčastěji o vyjádření veliké kvantity příslušné vlastnosti: *ten je pěkný!* = je velice pěkný; podobně říkáme: *ten je rozmrzelý!*; *ten je černý!*; *ta je červená!* (= krásně červené); *ti jsou opálení!*; *ty (knihy) jsou těžké!* Při neutrálním doplňku zůstalo staré *to*, jež my arciť chápeme jako shodné: *to je divné!*; *to je krásné!* atd. Hledí sem i případy s adverbii: *to je sucho!*; *to je krásně!* a j.; Tvary *sucho...* jsou od původu doplňková adjektiva jmenná, která teprve časem nabyly významu adverbialního; někdy pak byly tyto tvary nahrazeny skutečnými adverbii *krásně* a j.

Vedle náladového typu *ten je pěkný!* jsou docela podobné věty, jako: *ten strom je pěkný!*; *ta zima je dlouhá!*; *ty knihy jsou těžké* atpod. Zde je *ten* atributem k substantivnímu podmětu. I tu je od původu *to: to, zima je dlouhá!* atpod.

2. Toto *ten* bývá zase jen tehdy, když jde o 3. osobu. V 1. a 2. osobě se užívá nejčastěji osobních zájmen: *já jsem bláhový!*; *ty jsi černý!*; *vy jste opálení!* atd. Někdy však klademe *to: to jsem*

rád, že je to tak!; to jsem bláhový!; to jsem zvědav!; to bys byl bláhový!; to jste hladovi, co?; Už tady? To jsi hodný Šimáček SebrSp. XIX, 170; atpod. Tu zůstalo staré to, protože by se shodné ten nehodilo k 1. a k 2. osobě; zájmeno já, ty... je bez pochyby místo ten (§ 59).

3. Typ *ten je pěkný!* se v podstatě shoduje s náladovým typem *to je strom!* (= veliký, pěkný strom). Rozdíl je jen v tom, že tento typ má v doplňku substantivum nebo substantivum a adjektivum (*to je strom!* || *to je krásný strom!*), typ *ten je pěkný* pak jen adjektivum. Při substantivu zůstalo staré *to*, od původu deiktické (*to je strom!* = hle, strom, jaký strom!) — srovn. v § 44₁ —, a z toho plyne, že i *ten je pěkný!* vzniklo z *to...!* Při substantivu se zachovalo *to* asi proto, že má vedle náladového významu také identifikující význam (*to je strom!* »to, co vidíš, je veliký, krásný strom«), při adjektivu nikoli; jazyku vadila neshoda s ním (*to je pěkný!*) a proto vzniklo *ten je pěkný!* Při neutrálních adjektivech, *to je pěkné!*, staré *to* zůstalo, ale cítí se za shodné s adjektivem. Zachovalo se *to* dále při 1. nebo 2. osobě (*to bys byl bláhový!* atp.); srovn. *to jsme se nasmáli!* || *ten se nasmál!* (v § 53).

V LF. XXXII, 294 nazývá Zubatý *ten* našich případů »zdůrazňující« a nevykládá je z *to*. Zdůrazňování se může týkati jen vlastnosti, totiž tak, že *ten* vyjadřuje velikou míru vlastnosti (srovn. sub 1): *ten je dnes rozmrzelý!* = velmi, nějak rozmrzelý. A tu lze namítati totéž jako při typu *ten se nasmál!* (§ 53₃), že bychom totiž čekali nějaké adverbium místo *ten* (*velmi rozmrzelý...*), kdyby šlo od původu o bližší určení adjektiva. Vycházíme-li z původně deiktického *to*, pochopíme, proč má *ten* z něho vzniklé význam, jež sotva lze pokládati za původní.

55. Typ *on ten člověk...*

1. Jsou to případy, kde je *ten* a zájmeno *on* vedle podmětu plně vyjádřeného substantivem; na př.:

on ten člověk nemá zdravý rozum; oni ti mužští beztoho za nic nestojí Tyl (§ 24₁); *vona je ta zem hrozně pěkná* Hošek Uk. (t.); *voňi ti kluci nedají pokoj* Vydra (§ 24₂); *voňi by ty holoubata nebyly drahi* t. (t.); *on ten chlapík něni tuze do práce* Malovaný (t.); *ona tá čaroděnača seděla v takém okně* Folprecht (t.); *on ten člověk*

nemá ani trochu rozumu t. (t.); ona ta roba tam dycky choží Čep (t.); ona sama ta čaroděnice přišla t. (t.).

Zájmeno *on*... vzniklo z deiktického *ono*, jak ukazuje po stránce významové náladový význam těchto vět s *on* (a *ten*); srovn. v § 24₃, 4. Již z toho lze vyvozovati, že i *ten*... vzniklo z *to* shodou s příslušným podmětem. Lzeť se vyjádřiti buď jen zájmenem *on* nebo jen zájmenem *ten*: *oni mužští za nic nestojí; on lid hlupý poče se báti Baw.; když on už skleník dávno není v módě Rais atpod.* (srovn. v § 24₁, a) || *ti mužští nestojí za nic atd.* (§ 56). O původu *ten* z *to* svědčí dále ta okolnost, že se v týchž případech anebo velmi podobných dovedeme ještě dnes vyjádřiti neshodným *to*: *ale to on náš jemnostpán pracuje víc než kaplan Baar (§ 24₂); když vyletá, to ony (věely) sa chytňú ledagde na strom Kašik (§ 24₁).* Samostatná věta by v druhém případě zněla: *ony ty věely se chytňou*... Nebo: potom jak přijde (hruška) do vřehka nedosušená, *tož ona neředá dobře — plesňivi t. 120.*

Spojení zájmen *on* a *ten* vzniklo beze vší pochyby kontaminací případů, kde dílem jen zájmeno *on*, dílem jen *ten* vyjadřovalo náladový smysl. Snad jde někdy o kontaminaci ze starší doby, kdy bylo ještě neshodné *ono* a *to* nebo shodné *on* a neshodné *to*. Takové spojení dvou výrazových prostředků pro náladový význam není nic zvláštního; srovn. typ *ono to nejde* (§ 51₃) a *on ten* (§ 57₂).

2. Vyložil jsem v § 48, že je ve větách typu *to je kniha* od původu deiktické *to*. Bývá tu však i *on, ona... to: a on to byl nový zázrak sv. Jana Nepomuckého Jirásek (§ 24₂) a vona to byla zatím taková dřira Kubín Záp. (t.) atpod.* Shodné *on* vzniklo z *ono* (§ 24), takže zde bývalo *ono to*, jež jsem předpokládal sub 1. Proti případům typu *on ten člověk nemá zdravý rozum*, kde vzniklo shodné *on* i *ten*, a stejně jako v případech *to on náš jemnostpán*... zůstalo zde neshodné *to*, ale vyvinulo se shodné *on* (*on to byl zázrak*...). Od původu jde o případy stejné. Různý vývoj deiktických interjekecí *ono* a *to* souvisí s různou povahou vět: někde nabylo *to* i *ono* sekundárního významu, jež připouštěl jen shodné *on* i *ten*, jinde nový význam žádal shodné *on*, ale nebránil zachování starého *to*. Pozorujeme to i jindy: věty *to jsme se nasmáli!* i *ten se nasmál!* měly původně *to*, ... a přece jednou *to* zůstalo, po druhé se změnilo ve shodné *ten* (§ 53); věty *uzřě boha, an divně divy činí a uzřě,*

ano *bóh* ... měly obě *ano*, ale časem se v jedněch změnilo ve shodné *an* (§ 35₄) atpod.

Mají tedy i náladové věty typu *on ten člověk nemá rozum*, o něž nám jde, od původu deiktické *to*, z něhož časem vzniklo shodné *ten*. To se arcíť pocituje dnes ve významě jiném než náladovém, totiž anaforickém (§ 38₂): *on ten člověk* ... = o němž byla řeč, jež máme na mysli. Proto, že je již náladový význam vyjádřen zájmenem *on*, takže zájmenu *ten* mohl jazyk přidělit jiný význam.

56. Typ *ten člověk se mi nelíbí a ta vojna!*

1. Jde o věty náladového významu, jimiž vyjadřujeme nějaký pocit, jako obavu: *ten člověk se mi nelíbí*; — rozhořčení: *pil tu kocurinu*, ale nikdy se neopil Rais (Zubatý v NR. II, 294); *ta kořalka!*; *ten nešťastný mamon!*; *ta nešťastná vojna!*; *ti mužští za nic nestojí!*; — soucit: *ty naše maminky*, ony se jen o nás starají a na sebe zapomínají!; *chudák ten tatínek*, co vystál! atp. Někde je *ten* při nominálním útvaru (*ta kořalka!*)*.

Podobné věty, o nichž byla řeč v § 53 a 54 (*ten se nasmál!* a *ten je pěkný!*), vyjadřují intenzitu děje nebo vlastnosti, tedy jen jiný náladový odstín než naše věty. Je-li *ten* v *ten se nasmál*... ze staršího *to*, lze už z toho souditi, že i naše *ten* je téhož původu: *to, člověk se mi nelíbí!* = »podívejte se na toho člověka, nelíbí se mi!«; *to, kořalka!* = »podívejte se, uvažte, co kořalka způsobila zla!« atpod.

Někdy se zdá, že má *ten* anaforický význam (§ 38₂), že ukazuje k něčemu, o čem byla řeč: *ten člověk se mi nelíbí*. Viděli jsme však v § 55, že tu bývá často *on ten* a že *on* vzniklo z *ono*, t. j. že jde o věty od původu deiktické. Anaforický význam zájmena *ten* je tedy sekundární, vznikl až tehdy, když se *to* změnilo ve shodné *ten*. Svědčí o tom i ta okolnost, že se *ten* klade i tehdy, když se o něčem nemluvílo; mohu začít řeč o vojně, aniž se o ní mluvilo: takto: *ta nešťastná vojna (ta nadělala škod)!* Zubatý praví v NR. II, 294, že je tu ukazovací zájmeno proto, že (ona osoba nebo věc) »v naší mysli je stále přítomna«. Spíše však chce mluvící osoba upozorniti posluchače na svou řeč, na to, o čem bude mluvit. A takový význam mělo právě deiktické *to*; *ta nešťastná vojna!* znělo

* Gramaticky shodné jsou nominální věty typu *ta hanba!*; viděli jsme však v § 53₄, že mají jiný význam.

původně *to*, ... a znamenalo: »hle, vojna!« nebo »poslyšte o vojně!« atpod. Právě tak užíváme zájmena *ono*; sedíme u stolu, podívám se z okna a řeknu: *ono prší!* Vyjadřuji tím své zklamání, ale také upozorňuji ostatní na to, že prší (§ 221).

Bartoš má ve Slovn. 442 tento doklad ze Slavičinského: *a dyž toto cosi* (= jaksí) *tá letojší zima je taková močná* (= mokrá). Stačilo by samo *tá*, bez *toto*: *a dyž tá zima je...* I my bychom se tak vyjádřili: *ta letošní zima je tak(ová) mokrá*. Neutrum *toto* svědčí, že naše věta měla původně deiktický smysl: »hle, letošní zima je...« A podle toho lze souditi, že i podobné věty, *ten člověk se mi nelíbí* a j., jsou od původu deiktické, že měly *to* místo dnešního *ten*. Spojení *toto* se shodným *tá* vzniklo až tehdy, když se už vyvinulo shodné *ten*, a to kontaminací případů, kde *toto* zůstalo, a případů, kde se za ně ujalo *ten*. Srovn. kontaminaci *ono* s *to* (§ 55, 50s).

2. I jindy užíváme zájmena *ten*, na pohled anaforického, ač se o příslušné osobě nebo věci předtím nemluvílo; na př.:

ten náš kluk, to je uličník Us.; *na tom našem dvoře* všecko to krákoře (píseň); *už mám toho trápení dost* Us.; *co tyh holubuch tady obletuje!* Kašík 121; tak X přece jel *do těch lázní* Us.; vidí u sebe mládence..., nemohla *s tí radostí* aňi promluvit Kubín Záp. 183 atpod. Neanaforický význam je jasný, když si uvědomíme, že se o příslušné osobě nebo věci teprve začíná mluvit nebo se o ní až v další větě něco říká, a když ony případy srovnáme s větami majícími nepochybné anaforické *ten*, jako: *byl jednou jeden král a ten (král) měl tři syny* (§ 38z).

Také tu je *ten* z *to*; na př.: *to, náš kluk...* = původně: *hle (podívejte se), náš kluk...*; *to, z radosti nemohla promluvit* (> *z té radosti...*). Ukazuje k tomu nejen význam, nýbrž i *ta* okolnost, že v dialektech bývá v podobných případech staré *to*, *toť*. V § 457 jsem uvedl tento příklad z Malovaného: *gdy to beťo?*; *viš v to zémně*, jak zme vozele to dřivi. My bychom řekli: *viš, v té zimě (v tu zimu), jak...* Deiktické *to* je v oné větě hanác. mezi předložkou a jménem, t. j. má takové postavení jako atribut; od tohoto stavu je jen krok k našemu *v té zimě* nebo *v tu zimu*, totiž změnou neshodného *to* ve shodné *ten* (*v té zimě, v tu zimu*).

Z Folprechta jsem citoval l. c. tuto větu: *oni jeli to do Uher*; my bychom řekli: *oni jeli do těch Uher*. Srovn. *shora do těch lázní*.

57. Typ *i ten kohout*...

1. Jde o případy, jež probral Zubatý v NR. I, 292—293; na př.: na tom našem dvoře všecko to krákoře, *i ten kohout* (píseň); a tu hned rozkázal kníže všechny z toho rodu, tak malé jako veliké, staré i mladé, *i ty děti*, stínati Háj.; *i těch žaludů* korec za 5 kop míš. Dačický »... je za 5 kop«; každý, *i třebaš ten nejnížší*, chce, aby mu pochlebovali Veleslavín atpod. Je to typ docela běžný, takže není potřeba hromaditi doklady.

Význam tohoto *ten* vystihuje Zubatý taktó: »uvádíme jím do řeči předmět, který pro své vlastnosti, zejména pro svou nepatrnost vlastně by se již neměl objevovati v celkové představě, o níž mluvíme... Psychologické oprávnění ukazovacího zájmena je v tom, že i zde posluchače vlastně zvláště upozorňujeme na předmět, jehož účastenství v celé souvislosti překvapuje: podívej se jen na toho kohouta, *i ten krákoře*«. Dodal bych jen, že nejde ani tak o nepatrnost předmětu, jako spíše o to, že jsme překvapeni tím, co je obsahem věty; jde na př. o překvapení z toho, že kohout kokrhá. Bylo by možná mluvití také o vytykávěm významě zájmena *ten*.

Naskýtá se však otázka, zda je tento nynější význam i tvar původní. Z onoho výkladu o nynějším významu zájmena *ten* lze velmi snadno vyvoditi výklad o jeho vzniku: je to od původu deiktické *to*, jež se časem změnilo ve shodné *ten*; na př. »na tom našem dvoře všecko to krákoře, *i ten kohout*« znělo původně *to*, *i kohout krákoře* a znamenalo *hle, i kohout krákoře!* Když vzniklo *ten*, posílilo se vytykávé *i* před ně, protože tvoří se substantivem *kohout* významový i výdechový celek.

2. Oporou výkladu o vzniku *ten* z *to* je ta okolnost, že v jazyce starším bývá v takových případech původně deiktické *ono*, *ano*: zdali jen viera bude jej spasiti moci?; *ano i črtie také věrie* Štít. ř. (§ 271); ó by mnozí znamenali, co se praví, a netbali, kto to praví; *ano i po mrzutém žlebu často teče čistá voda* t. (t.); ó kakáj' nepravost nikdiež cíle žádání neuložiti; *ano moře má cíl svůj* Štít. uč. (t.). My bychom řekli: *i ti čerti věří; i po tom mrzutém žlebu...*; *i to moře má svůj cíl*. Staré *ano* lze interpretovati také jinak (*vždyť čerti také věří, oni čerti...* atd., srovn. § 27), ale to je docela přirozené, protože se původní deiktický význam měnil v rozmanité významy sekundární; viděli jsme to při výkladech o *ano* a *toť* na-

pořád. Oněch dokladů s *ano* se lze s právem dovolávat i v našem případě proto, že ukazují, jak se tu naši předkové vyjadřovali deikticky.

V Šach. 294^a se čte: král člověk svú rukú žádného neuráže; *ano i ta věcla... nikdy nebode*. Zde je vedle *ano* už shodné *ta z to*. Je z toho viděti, že bývalo nejen *ano i věcla nebode*, nýbrž i *toť i věcla...*; kontaminací vzniklo *ano to i věcla...* a pak *ano i ta věcla...* Srovn. i *ono to nejde...* (§ 50^s) a *on ten* v případech jiného typu (§ 55).

3. Sem patří, jak se zdá, i případy, kde má *ten* skoro possessivní význam. Mluví o nich Zubatý v NŘ. I, 293: *mám tě z té duše rád »z této své duše rád«*; (*věrnost*) *až do těch hrdel (a statků)*. Z FrantPr. uvádí Z. tento doklad: *chci všecko rád učiniti, bych (= kdybych, i kdybych) měl statek i to hrdlo naložiti pro tvé zdraví; statek i to hrdlo je úplně stejné s i ten kohout (na tom našem dvoře...), t. j. jde o vytykákový význam. A odtud je i z té duše a až do těch hrdel a statků.*

58. Týpy *to je ten člověk; příčina je ta; ta kniha je má; cí je ten chlapec; a ten*.

Všechny tyto typy se shodným *ten* jsou velmi příbuzné; jejich základem je hojný starý typ *toť člověk!*, od původu deiktický = *hle, člověk!* »*ecce homo*«; srovn. doklady v § 48ⁱ. Nebo: *toť ruoba hospodinova* EvZimn. 4, Luk. 1, 38, *aj toť děvka boží* EvOl. 208^b »*ecce ancilla domini*«; *i toť hlas* EvVid. 1^b, Mat. 3, 17 »*et ecce vox de coelis*«; *aj toť matka má* Ben. Mat. 12, 49 »*ecce mater mea*«; *aj toť milý otec můj* JeronMus. 37^a. Tu jde o nominální podobu; v slovesné podobě, se sponovým slovesem, zní tyto věty *toť je člověk: aj toť jest múdrosť druhá* Gesta Bř. 127^a; *toto ti jest mast tak drahá* Mast. 156 atpod. V jazyce novém je slovesná podoba pravidlem.

1. V jazyce starším tu bývá někdy shodné *ten: toto ti jest mast tak drahá, že...* Mast. 156 || *tato ti jest, mistře, mast z Babyloně* t. 152; *toť jest řeč svatého otce Lva papeže* Štít. ř. 73^a || *tato pak řeč jest svatého Augustina* t. 74^b (Straka v LF. XXXVI, 38 a 39 pozn.); *aj toť jest múdrosť druhá* Gesta Bř. 127^a || *aj tatoť jsú slova...* t. 23^a; *aj toť milý otec můj* JeronMus. 37^a || *tatoť jest tovařiš muoj* t. 72^b (vyd. str. 139); *tatoť jest příčina, proč...*

Gesta Bř. 131^a; *tytoť jsú dobré služby* t. 102^b; *ty toho jsú obyčeje* AlxV. 208; *tento jest sv. Gothard* Háj. 178^b; *tato jest vůle boží* t. 176^b.

Nemůže býti pochyby o tom, že shodné *ten* vzniklo z *to*, protože příklady s *ten* jsou významem úplně stejné s příklady majícími *to(ť)*. Srovn. na př.: *tytoť jsú dobré služby* Gesta Bř. 102^b || *toť*... Gesta Mus. (vyd. 116). Výklad je snadný: když *to* ztratilo původní význam deiktický i větný (*toť, řeč* = hle, řeč) a stalo se částí následující věty jmenné nebo slovesné (*toť řeč, toť je řeč*), vadila jazyku nekongruence mezi *to* a jménem; proto vzniklo *tať je řeč, ten je sv. Gothard, ty jsú obyčeje* atpod. Někdy se při tom zachovalo staré *to, toť* a tak vzniklo *ten-to, ten-toť*.

Není nemožné, že je *ten* někdy vlivem latiny, kde bývá *hic*: *tentot jest syn můj* Norimb. Mat. 17, 5 »*hic est filius*«; *tento jest prorok* EvZimn. 33, Jan 6, 14; *tento jest jistě prorok* BrNZák. t. Ale při tom nesmíme zapomínati na důležitou okolnost, že za lat. *hic* bývá nezřídka i *to, toť, toto*: *toto jest jistě prorok* EvVid. 18^b (Jan 7, 40); *to jest Kristus* t. (Jan 7, 41) »*hic est Christus*«; *toť jest můj syn zmilělý* EvZimn. 22, Mat. 17, 5, *toť jest můj milý synáček* EvPr. 282, *toto jest syn můj zmilělý* EvBen. 85, *toť jest syn můj milý* EvVid. 5^a »*hic est filius meus*«; *toť jest učedník* BrNZák. Jan 21, 24 »*hic est discipulus*«. Ba bývá za *hic* i deiktické *teď*: *hleďte, teďť jest* Ol. 1. Reg. 9, 12 (Gebauer Slovn. I, 425) »*ecce, hic est*«; *teďť jest syn můj milý* EvVid. 1^b, Mat. 3, 17 »*hic est filius meus*«. Z toho plyne, že staří Čechové překládali latins. *hic* deiktickým způsobem, jenž se shoduje s latins. *ecce*. Je zajímavé, že i spojení *ecce, hic*, kde jde beze vší pochyby o spojení staršího *ecce* s geneticky pozdějším *hic*, přeloženo v Ol. dvěma deiktickými slovy (*hleďte, teďť*). Byl-li tedy latins. vliv při shodném *ten* vůbec, byl zajiště nepatrný. Lze se proto domnívati, že shodné *ten* vznikalo hlavně jen ze snahy po gramatické kongruenci.

2. V češtině nové bývá nejčastěji staré *to*. Tak zpravidla v případech náladového typu *to je člověk!*, vyjadřujících velikou míru vlastnosti (= *to je veliký, krásný, podivu hodný člověk*); srovn. v § 44¹. V adjektivním typě *to jsi pěkný!* bývá však často *ten*; srovn. v § 54^s.

Dále zachováváme *to* v nenáladových případech typu *to je*

člověk (= to, co vidíš, je člověk); srovn. v § 481. Nelze na př. říci na otázku »co to je?« *ta je kniha, ty jsou stromy.*

Někdy však užíváme shodného *ten* nebo *tento*. Řekli bychom jako v Alx.: *toho jsou tyto obyčejje*, když bychom je vypočítávali; nebo: *řeč sv. Augustina je tato*, když bychom ji dále uváděli. Jsou to případy, kde se *ten* vztahuje na něco, co v řeči následuje, kde Němec — a my chybně podle něho — klade *folgend*. Jazyk tedy přidělil původně deiktickému *to* a z něho vzniklému *ten* nový význam a podle něho se *ten, tento* klade až u příslušného jména: *řeč sv. Augustina je tato* — staročes. *tato řeč jest...*

Jiné případy, kdy klademe *ten, tento*, jsou tyto: který hoch to byl? — *tento* nebo *ten(to) to byl*; která je to kniha? — *tato* atpod. I tu bylo původně *to*: který hoch to byl? — *to* = hle, podívej se (který)! *Ten(to)* vzniklo jako v případech sub 1. Má čistý demonstrativní význam: který hoch to byl? — *tento*. V *tento to byl* je mimo *-to*, jež splynulo s *ten-*, ještě samostatné *to* podle otázek (který hoch *to* byl?) a podle vět *to je on, to je kniha* a j. *.

3. Typu *tento jest tovariš můj* (sr. sub 1) se velmi podobají takovéto staročes. případy:

totě (< *toť je*) *ten svatý Jan*, křtitel boží Pass. 278; *toť jest ten kvas*, o němžto mluví svatý apoštol Mat. 266^a; *toť jest ten*, o němž jest psáno t. 173^b; *a toť ten oheň múdrosti pravé ŠtítE.* 194; *to jsú ty tři zvláštje šlechtnosti* t. 130; *toť jest učedník ten*, kterýž svědectví vydal Norimb. Jan 21, 24; *toť jsú ty tři rady Gesta Bř.* 72^b; — *tentotť jest ten můj milý syn...* BrNžák. Mat. 17, 5; *tito jsou ti chvály... hodní lidé Komenský Labyr.* X, 5 (222) atd. Hledí sem i *teď* (ecce) *ten: teď ti*, ješto se měkkým odievají Mat. 173^a.

Je tu tedy buď *toť* (*teď*) a shodné *ten*, nebo *tento(t)* a shodné *ten*. Proti případům sub 1, jednak s *toť* (*toť člověk*), jednak s *tento* (*tento jest tovariš můj*), je zde ještě shodné *ten* u samého jména. Nelze pochybovati o tom, že jak *toť... ten*, tak *tento... ten* vzniklo ze staršího *to: toť jest kvas > toť jest ten kvas; toť jest*

* *Ten-to, ta-to* je dnes zájmenem skutečně ukazovacím, kdežto ve významě anaforickém užíváme *ten* (byl jednou jeden král a *ten krá'* měl tři syny); srovn. v § 433. V dialektech, na př. v hanác. a mor.-slovens., se vyskytá i obrácené *toť-ten*. Srovn. i *ten-hle, tam-hle* || dialekt. *hen-ten, hen-tam, hin-ten* (§ 336), *tu-ten* (§ 673). V starším jazyce je *to-t'n*, ale zřídka; na př. v Mand. A 222^a

můj syn > *tentof jest ten můj syn*. Vidíme zcela jasně, že tyto případy souvisí blízce s typem majícím buď jen *toť* nebo *tentof*; typ s *toť* je deiktický od původu, typ s *tentof* vznikl z něho a je tedy i *toť... ten* a *tentof... ten* ze staršího *toť*. Věty s *toť... ten* (*toť jest ten kvas*) vznikly jako věty s *tento(-f)* (*tentof jest tovariš můj*, sr. sub 1), jenže se shodně *ten* klade přímo až k příslušnému jménu. Věty s *tentof... ten* (*tentof jest ten můj syn*) pak povstaly asi kontaminací typu *tentof jest tovariš můj* a *toť jest ten kvas*. Že je jak *toť... ten*, tak *tentof... ten* ze staršího deiktického *toť*, tomu nasvědčují staré doklady, v nichž je výrazový prostředek nepochybně deiktický, na př. *aj*. V Gestech Bř. 4^b sl. se vykládá o třech štítech neboli znameních, jež »položil buóh... v člověciem přirození«, totiž o moci, moudrosti a o dobrotě. Pak se čte: první člověk panoval všem hovadóm: *aj moc*, jenž jest štít otcóv (4^b); opět prvý člo[5^a]věk stvuořen jest...; *aj múdrost*, jenž jest...; opět první člověk stvuořen jest v milosti...; *aj štít dobroty*... Původní význam je: *hle moc*, *hle moudrost*... Dnes bychom však řekli: *to je ta moc*, *ta moudrost*... Nebo: *aj toť miesto*, kdež položili jeho EvOl. 266^a, Mar. 16, 6. Nám se zdá, že to znamená *to je to místo*, *kdež...*, ale jiné texty mají výrazy zřetelně deiktické: *vizte miesto*... EvPr. 444; *aj zři miesto*... EvZimn.; *aj miesto* Ben.; *aj místo* BrNZák.; *hle místo* Norimb.

Je tedy vývojová stupnice tato: *toť (jest) můj syn* > *tentof jest můj syn*; nebo *toť jest ten můj syn* > *tentof jest ten můj syn*.

V novém jazyce užíváme zpravidla jen *to... ten*: *to je ta kniha*, *to jsou ty knihy* atpod., nikoli také *tento... ten* (*tato je ta kniha*). Jako v starším jazyce je to hlavně tehdy, když se o příslušné osobě nebo věci dále něco říká, nejčastěji relativní větou: *to je ta kniha*, *o níž jsem vám vykládal*; *toť jest učedník ten*, *kterýž svědectví vydal* Norimb. (sr. výše). Někdy se rozumí takový dodatek ze souvislosti: *to je ta kniha* (t. j., o níž byla řeč). Zubatý uvádí v NR. I, 292 z Jiráskova tento příklad: *to bylo to nejhorské* (t. j., co může býti). Ony dodatky vyplývají většinou z předešlé situace: mluvili jsme o nějaké knize, jdeme do knihovny a řeknu: *to je ta kniha**. Má tedy zájmeno *ten* anaforický význam jako v případech typu

* Sem náleží také věty typu *to je ta největší kniha* (s *ten* při superlativě), pokládané často za nesprávné. Srovn. u Zubatého v NR. I, 292.

byl jednou jeden král a ten král... Zubatý l. c. praví, že *ten* uvádí něco »jako pojem vůbec známý a uznávaný«: *to je to neštěstí, ta bída, že mi nikdo nechce rozuměti*. Tak se můžeme vyjádřit jen tehdy, když se už o neporozumění mluvilo; ne-li, mohli bychom říci jen: *je neštěstí, bída* nebo *to je neštěstí, bída, že...* Nezáleží tedy na tom, jde-li o pojem obecně známý nebo jde-li o subjektivní soud či obecný (Z. tamt.). Kromě toho zde proniká význam »*to je veliké neštěstí, veliká bída, že...*«, jenž zřetelně ukazuje na původní význam deiktický; srovn. v § 48s.

Patří sem i naše *to je to!* »*to je to důležité; to je to, oč jde atpod.*«. Samo *je to* má jiný význam; na př.: *zajedu k němu a je to (bude to)* »*je to spraveno, vyřízeno*«; *to* má též smysl jako ve větách typu *jde to, nejde to* (§ 49)*.

Někdy, ale zřídka, zájmena *ten* neužíváme: *to je pravá příčina, proč jsem nepřišel*. V jazyce starším rovněž nebývá *ten*, nýbrž buď jen *toť* nebo *tentoť*: *aj toť syn boží*, ješto vzývá boha otcem ŠtítE. 47; *aj toť jest múdrosť druhá*, kteráž jest živuot muój zachovala Gesta Bř. 127^a; *aj toť miesto*, kdež položili jeho EvOl. 266^a; — *aj tatoť jsú slova*, kteráž sem sedmkrát riekal Gesta Bř. 23^a. Při tom jest míti na mysli, že *aj toť (miesto)* mělo možná ještě plný deiktický význam *ecce*, že neznamenal ještě *to*, co dnes (*to je místo atpod.*).

4. V novém jazyce se hojně vyskytají věty typu *ta(to) kniha je má, tato věc je z Ruska, tato propast je Macocha*. Souvisí geneticky i významem s typem *to je má kniha*. Ten má dvojí význam: a) *to*, co vidíš (vidíte, oč jde), je má kniha; b) *to*, co vidíš, je kniha má, nikoli někoho jiného. V případě a) je *má* enklitické, tvoří s *to* je výdechovou jednotku: *'to je má kniha*. V b) není *má* enklitické nýbrž má hlavní přízvuk, často zesílený (= důraz): *'to je "má kniha (kniha je enklitické k má)"*** . Po stránce významové se s tímto typem b) shodují věty typu *ta(to) kniha je má* (t. j. nikoli někoho jiného). Z toho plyne, že jejich *ta(to)*, jindy *ten-to atd.*, je ze staršího deiktického *to* jako v type *to je má kniha*. Podobně lze říci:

* V případech typu »*to je to neštěstí*« a »*to je to*« chápeme *to* za shodné (se substantivem *neštěstí* apod.); je to však od původu deiktické *to*, které se zachovalo.

** Jako jindy při důraze stává *má* až za *kniha*: *'to je 'kniha 'má*.

to je velmi dobrá mast, i: tato mast je velmi dobrá. Srovn. staročes.: *toto ti jest mast tak drahá, že...* Mast. 156.

Základ, z něhož se obojí věty vyvinuly, je nominální: *to!, má kniha* »hle, má kniha«; když se ujímalá spona, vzniklo buď *to! je má kniha* nebo *to! kniha je má* a později *ta-to kniha je má, ta kniha je má**.

V našem typě bývá za zájmenem a substantivem vložená věta: *ta kniha, o níž byla řeč, je velmi stará; tato propast, kterou před sebou vidíme, je t. zv. Macocha.* Tyto vložky jen zřetelně vyjadřují význam zájmena *ten*: ve větě *ta kniha...* vyjadřuje vložka anaforický význam zájmena *ta* — srovn. pozn. —, ve větě *tato propast...* pak znova přímou deixi. Nebývají-li takové vložky, lze se anaforického významu domýšleti ze souvislosti a demonstrativní význam bývá nahrazován posunkem. V druhém z uvedených případů finitní sloveso (*propast, kterou vidíme*) vlastně nahrazuje původní deiktický význam citoslovce *to*, jež tu prvotně bývalo: *to (toto), propast!, Macocha* »hle, propast (= podívej se na tu propast), (je to) Macocha«. Pěkný doklad tohoto původního typu, ale již s finitním slovesem *videndi*, je mi znám z PassKlem. 245^b: *toto propast, jenžto vidíš, peklo jest* »tato propast, kterou vidíš...«.

5. V § 48₂ jsem uvedl věty, jako: *či je to chlapec?*; *pověz mi, které jsou to moudrosti, kteréž mi prodati chceš?* Gesta Bř.; *cie je toto dievka?* Pass.; *cie jsou toto chyše pusté?* Hrad. Vedle toho bychom mohli položit shodné *ten (to)* za *to, toto*: *či je ten chlapec?*, *kté jsou ty moudrosti?*; *či je tato dívka?*; *či jsou tyto chyše pusté (tato pustá chyše)?* Tu není potřeba podrobně dokazovati, že *ten* vzniklo ze staršího *to*, původně deiktického.

6. V HistMl. IV, § 208₁₀ (str. 239) má Gebauer z VšehK. dva doklady s *a ten*, kde bývá jindy vysvětlovací *a to* (§ 45e): má-li dědiny svobodné... *a ty dskami upevněné* 152^a; má dsky... *a ty dvoje* 184^b. Gebauer poznamenává: »snad vlivem latiny«. Srovn. k otázce o latins. vlivu shora sub 1. Nemám za nemožné, že se *ten* vyvinulo bez cizího vlivu, tak jako v jiných případech tlakem

* Rozdíl mezi *tato kniha...* a *ta kniha* je takový, jaký je vůbec mezi *tento* a *ten*: *tento* klademe, můžeme-li na něco přímo ukázati (v přímé deixi), *ten* ve významě anaforickém.

pravidla o shodě. Pak by bylo třeba předpokládati, že se časem ustálilo *a to**.

To (ten) a zájmena já, ty, my, vy.

59. Je velmi podobno pravdě, že se v některých případech ujalo časem zájmeno 1. a 2. osoby za původní deiktické *to*, ale až tehdy, když se začalo *to* měnit ve shodné *ten, ta...*

1. Vykládal jsem v § 53_{1, 2}, že se typ *ten se nasmál!* vyvinul z deiktického *to se nasmál!*, jak ukazují paralelní věty s 1. a s 2. osobou *to jsem se nasmál!*, *to jsme se nasmáli!* a j., a že se vedle toho říká také *já jsem se nasmál!*, *my jsme se nasmáli!* Podobné dvojice jsou: *to mám hlad!* || *já mám hlad!*; *to bych spal!* || *já bych spal!*; *to mám trápení!* || *já mám trápení (mám já trápení)!*; *to by sis líboval!* || *ty by sis líboval!*; *to jste tomu dali!* || *vy jste tomu dali!* atd.

V těchto případech se nemohlo *to* změnit v *ten*, protože tomu vadila neshoda osob: *ten* (= 3. os.) — *jsem se nasmál!* (= 1. os.); *ten by sis líboval!* a pod. Podle vět s 3. osobou, kde mohlo vzniknouti shodné *ten*, začalo se klásti také ve větách s 1. a s 2. osobou shodné zájmeno; arciť osobní *já, ty, my, vy*, jež připouštěla souvislost: *já jsem se nasmál* atd. za starší *to jsem se nasmál!* Je to tedy následek snahy, aby bylo místo neshodného *to* zájmeno shodné. Dokud mělo *to* deiktický význam *hle*, kolise osoby nebyla: *to, nasmál jsem se* »*hle*, *nasmál jsem se*«. Kolise mohla nastati až tehdy, když se vyvíjelo shodné *ten*, v němž se cítilo skutečné zájmeno ukazovací 3. osoby.

Někdy klademe *to* i zájmeno 1. nebo 2. osoby. Říkáme: *to mám trápení* nebo: *já mám trápení!* a vedle toho i: *mám já to trápení!*; podobně: *máš ty to život!* || *to my si dobře rozumíme!*; *jste vy to hrdinové!* apod. Nebo: *debech já se ťi decky podať, toť te be sis potom dováďeť!* Malovaný I, 361; *čelám to já hlópotu* t. 38. Bývají tu dialektické rozdíly; u Folprechta 46 čteme: *my sme to byty tak velice známé*, ale ve spisovné mluvě a ve mnohých nářečích by se řeklo jen: *my jsme byli tak...*

* Snad je *ten* z deiktického *to* v případech typu *ten tam* »odešel, ztratil se a pod«; srovn. v II § 66.

Osobní zájmeno je za starší *to (ten)* také v případech typu *ty vypadáš!* (= špatně, velmi dobře vypadáš nebo jsi umazán a pod.), kde už neužíváme neutra *to*. Jdeť o náladové věty, jako jsou věty *my jsme se nasmáli!* || *to jsme se nasmáli!* Srovn. v 3. os.: *ten vypadá (vypadal)!*

2. Ve všech těchto případech si náhradou za deiktické *to* vložíme dobře zájmeno osobní *já...*, jež se zpravidla neklade, když je patrné z finitního slovesa (*píší; co děláš?* atd.). Vycházíme-li z dnešního stavu, lze užívání zájmen *já...* vykládati různě; srovn. v NV. VI, 108 sl. Hledíme-li k historii jazyka, poznáváme, že jsou naše zájmena někdy za starší interjekci.

I za *to* jiného významového odstínu, ale zase od původu deiktické, užíváme zájmena *já...*, někdy vedle *to*; na př.: Dostaneme... mladého (kaplana)... *To se přijdu naň podívat* (Baar, § 45_a). Bez porušení smyslu by bylo lze říci: *já se naň přijdu podívat* nebo *to já...* U Kubína Záp. 37 čteme: *to sem už přeci starej*, ale pamětníkem toho nejsem (tam.); my bychom řekli: *já jsem...*

V Pass. 321 se čte: *aj toť ďáble pyšný*, ničíš* pod nohú mladé dievky. Dnes bychom řekli: *ty ďáble pyšný...* Původní smysl je: »hle (vidíš), pyšný ďáble...«; ten ostatně proniká ještě dnes.

Zubatý připomíná II, 34 citové věty, jako: *vnes ty to tele do jizby!* FrantPr. 17; *ale vydáte vy si teď Klárinku, jak?* Herrmann. Také zde je osob. zájmeno bez pochyby za deiktické *to*. První doklad by zněl původně: *to, vnes to tele do jizby!* a znamenal: »hle, podívej se«, jako říkáme: *podívej se, udělej mi to k vůli!* Vedle toho můžeme říci: *ty, udělej mi to k vůli!*; zájmeno *ty* zde stojí na prvním místě, je samostatnou částí věty, jako bývalo *to*.

se.

60. 1. Jde o neutr. sing. ukazovacího zájmena *se*, staročes. *s* (*dne-s* atp.), obyčejně *sen* »tento«. Původní deiktický význam »hle« má samo *se* nebo ve spojení s interjekcí *e* (*e-se, je-se*) v cslovanš.; srovn. u Zubatého II, 334—335. V starém jazyce českém jej za-

* Srovn. adj. *nic (níc)*: *padnúti nic* atpod.; tedy *ničěti* = býti dole, pod něčím. My bychom řekli asi *úpis*.

chovává se především ve spojení *se-ova*, o němž srovn. v § 61. Dále enklitické *-se* ve spojeních **съ-se* (sing. nom. mask. *sen-se*, pl. nom. m. *si-se...*), *tento-se*, *sde-se* a *nuž-se*. Prvního z nich je mi znám tento jediný doklad: tito sú pak z Pamfilije, *sise* z libské země svD. 17*. Zájmeno *tento-se* s právem spatřuje Zubatý (LF. XLIV, 125) v 995. verši AlxV.: *tento-se* (psáno *lye*) *miec na to jmaje***. *Sde-se* (*zde-*) připomněl z Kat. Zubatý II, 335 a Hujer v LF. XL, 281: protiv této dievce | nenie i jednoho pěvce | ani hovoříce *zde*se v. 2168. Známe ještě doklad z Rúd. 2441; to všecko mile opustil (Kristus) | u mém tělesenství *zde*se. O *nuž-se* viz § 7s.

Toto příklonné *-se* ztratilo původní větnou platnost a nabylo významu, jaký má *-hle* v *ten-hle*, *tam-hle* (v nářečích *támle* atd.) nebo *-to* v *ten-to*, t. j. stalo se slovem »jen s jistým důrazem vytýkajícím obsah předchozího slova nebo celé věty« (Zubatý 335). Staré *sde-se*, *zde-se* — s nímž je podle Z. totožné rus. *здѣсь*, *здесь* < *-ce* — lze srovnávat s dnešním *tu-hle* »na tomto místě«. V *ten-to-se* je vedle zdůrazňujícího *-se* i *-to* (§ 58s).

2. Deiktické neutrum *se* je v historické češtině archaismus; po významové rozmanitosti, zejména adverbialní a spojkové, s jakou jsme se setkali u *ono*, *ano* a *to*, jsou při *se* jen stopy. Ustrnulo tedy v samých začátcích svého vývoje.

ovo (ova, (h)evo, (h)avo).

61. 1. *Ovo* je neutrum zájmena **ovъ*, jež se do češtiny zachovalo jen ve zbytecích původně významu interjekčního, proti *se* (§ 60) hojnějších. Doloženo je dobře v staré polš. (Zubatý II, 336).

V češtině sem hledí především *ono-vo*, vzniklé z *ono-ovo*; má paralelu v **ovo-no* < *ovo-ono* předpokládaném Zubatým (341 pozn. 2) pro malorus. *овин* »on« < **ovo-onъ*. Jde o spojení dvou neutrálních tvarů jako v **se-ovo*, *se-ova*, *aj* atpod.; srovn. zde dále a v § 64, 65. Je mi znám jediný doklad naší interjekce z PassKlem. 50^{b1}: (matka nařiká, že její dva synové mají býti štáti:) *aj* toť ztraci svá syny

* Tento doklad má Gebauer v HistMl. IV, 235, ale *si-se* nevykládá.

** Bývá interpretováno jako »tento mieč to znamená«; srovn. v Trautmannově vydání na str. 77.

milá; *onovo nalezena smrti**; aj toť mladí moji synové dobrovolně na smrt jdúc svú mladost tratie. Má tu deiktický význam »hle« jako obě *aj toť*.

Dále se **ovo* vyskytá v podobě *ova*, vzniklé podle Zubatého (I, 223 pozn. a II, 336) napodobením jiných interjekcí, hlavně *na*. Za třetí v podobě *se-ova*, jejíž první část je zájmenné citoslovce *se* (§ 60). Obě tyto podoby jsou doloženy v češtině staré, a to skoro veskrze jen v některých biblických textech, v žaltářích a hlavně v evangelistářích. Mají význam »hle«, jak ukazuje *ecce* latins. předlohy a paralelní místa s interjekcemi *aj, aj zří, toť* a j. Zubatý praví (II, 336), že *ova* bylo »již spíše citovou interjekcí než deiktickou«. Deiktický význam přechází arciť velmi často v citový také u jiných citoslovcí; na př.: *no (z a-no) tak pojed!* (*no* vyjadřuje nevoli anebo má čistý vybízecí smysl); *to jsme se nasmáli!* atpod. A viděli jsme, zejména při *ono, ano*, že je mnohdy nesnadné přesně rozlišovati ony dva významové odstíny; přece však povaha většiny starých dokladů svědčí o původním významu deiktickém. Na př. **:

ova, kámen ten jest přeč odložen Hrob Boží verš 70 (Máchal 111);
ova, v hrobě nic jiného, jedno to rúcho jeho t. 178 (M. 115);

nebo ova hříšníci natiehli lučišče ŽWittb. 10, 3*** »quoniam ecce...« || *nebo aj...* ŽKap. a Ben. t.; *nebo aj zří...* ŽKlem. t.;

ova nebo v hříšiech jsem počat ŽWittb. 50, 7 »ecce enim« || *nebo aj* ŽKap.; *nebo aj zří* ŽKl.; *a jistě* Ben.;

ova nebo pravdu miloval... si ŽWittb. 50, 8 »ecce enim« || *nebo aj* ŽKap.; *nebo aj zří* ŽKlem.; *aj* Ben.; *toť nebo* ŽPod.;

nebo ova... zahynú ŽWittb. 72, 27 »quia ecce« || *nebo aj zří* ŽKl.; *nebo toť* ŽPod.;

ova matka jeho a bratřie stáchu zjevna EvBen. 81, Mat. 12, 46 »ecce mater eius« || *aj* matka tvá... tamt., Mat. 12, 47; *aj* EvOl. 224^a; *toť* EvZimn. 20, Mat. 209^b;

ova oblak světlý zastieni je EvBen. 85, Mat. 17, 5 »ecce nubes lucida« || *aj* EvOl. 226^a;

* = dat. sing. (= pro smrt); či snad instr. *smrtí*?

** Několik příkladů má již Zubatý (II, 336), Hujer (LF. XL, 281), Straka (I, 5) a Gebauer (IV, 230 a 236).

*** Rukopis má *nebo tobie* místo *toť* (§ 68), opravovatel pod to napsal *ova* (Gebauer ve vyd.).

ova vynosiechu umrlčé EvBen. 110, Luk. 7, 12 »ecce defunctus efferebatur«; *seova* umrlého nesiechu EvSeitst. 146^b || *aj* mrtvý nesen bieše EvOl. 238^a; *aj zři* umrlec vynosieše se EvZimn. 37;

ova anjel boží zjevil se EvBen. 61, Mat. 2, 19 »et ecce angelus...«; *seova* anjel boží zjevil se EvSeitst. 140^b || *aj*... Ben.;

a ova jeden z zákona učený vsta pokušie jeho EvBen. 22, Luk. 10, 25 »ecce quidam legisperitus«; *a seova* jeden misterný zákonník pokusi jeho EvSeitst. 146^a;

seova šli anjela mého EvSeitst. 138^a, Mat. 11, 10 »ecce ego mitto« || *aj* já posla... EvBen. 53; *toť* já pošli EvZimn. 4;

seova robotnicě božie EvSeitst. 139^b, Luk. 1, 38 (37) || *aj* služebnicě buožie EvBen. 54; *aj toť* děvka boží EvOl. 208^b; *toť* ruoba hospodinova EvZimn. 4;

seova počneš v živoce i porodiš syna EvSeitst. 139^b, Luk. 1, 31 »ecce concipies in utero« || *aj* počneš v životu EvOl. 207^b; *aj zři* počneš v břiše EvBen. 53; *toť* počneš v životě EvZimn. 4;

seova polovici zbožie mého... dávaji chudým EvSeitst. 147^b, Luk. 19, 8 »ecce dimidium bonorum meorum« || *aj* polovici statku mého EvOl. 305^b; *aj* polovici všeho dobrého EvBen. 33;

seova jdemy do Jeruzaléma EvSeitst. 142^a, Luk. 18, 31 || *toť* jdem EvVid. 6^b, Mat. 20, 18 (= místa paralelní);

slyšte ova, | která chci mluvit slova Vít. 2^a; pověz tam svému králevi: *ova*, jáť jsem tvoje roba t. 21^a.

V dokladě se *slyšte ova* je vedle interjekce i finitní tvar (imperativ); srovn. podobná spojení typu *aj zři* (§ 173 a 196). V nich je deiktický smysl interjekce vyjádřen přesně imperativem slovesa videndi, kdežto ve *slyšte ova* jen přibližně imperativem slovesa audiendi. Příčina je asi ta, že deiktická citoslovce nabývala někdy funkce vybízení nejen k počítku zrakovému, nýbrž i sluchovému nebo k uvažování, jež je výsledkem nějakého počítku zvukového nebo sluchového. Srovn. na př. novočes.: *podívej se*, není to pravda, tak co by sis z toho dělal = *uvaž, pomni*... Nebo staročes.: honí-li nepřítel koho..., *patř na Krista*, také se skryl před Herodem Štít. ř. 159^a = *vzpomeň si na Krista, pamatuj*... Tento význam má i *ano*, jež se čte v pokračování našeho dokladu; srovn. v § 272. Nebo: *nenie tak, aj jáť sem tobě pověděl*, že se ke mně zase vrátí (drahý kámen) Gesta Bř. 124^b »vzpomeň si, (že) jsem ti pověděl«.

Podobné spojení jako *slyšte ova* je laš. *tu postuchaj* (§ 19²). Dále *ova pomni* ve Vít. 17^a: neb by byla hanba tobě, | stvořiv jej podobna k sobě | i chceš, by byl ztracen; ova | pomni, tvorče, slova ona*.

2. K **ovo* náleží v srbštině interjekce *ěvo*, vzniklá podle Zubatého (II, 114 a 338) tak jako *ěno* z *ono*, totiž buď přímo z *ovo* podle jiných interjekcí s *e-* nebo z *e-ovo*.

Také v češtině bývalo **evo*; je dochováno v laš. a ve vých. slovenš.: laš. *hev*, *hev-ka(j)*, *hev-že*, *heva*, *hevaj*, *hevajky* »sem« (*pod' hev*; *hevže* = volání na krávy) Bartoš Slovn. 93—94; *přístupče hev bliži* »přistupte sem blíže« Čep 9; — vých.-slovens. *hev*, *hej* »sem, tam« CzambelR. 514. O tvaru a o hláskové podobě (s *h-*) platí totéž, co jsem řekl v § 21² o **eno*, *heno*, *hen...*

Místní význam »sem« se vyvinul přirozeně z původního deiktického jako význam »tam« a »zde« při *h-eno*, *h-ino*, *toti* (§ 33⁴, 5 a 47); na př.: kam to mám položit? — *evo* = »hle, hle sem, sem«. Srovn. v § 65 (o *hej*).

3. Dále sem patří z pohraniční mluvy východoslovens. *hav*, *hay* »sem« (Czambel Reč 513). Vzniklo z *havo*, a to z *a-ovo*, sr. *ano* z *a-ono*. Hiátové *h-* se ujalo bez pochyby analogií podle *h-evo*, ač není vyloučeno, že vzniklo foneticky jako v *h-evo*.

**e* (*e-že*, *že...*).

62. 1. Při výkladě o *eno* (§ 21²) jsem připomněl, že byla bez pochyby interjekce *e* z prajazyk. **ed*, tvarem totožná s akus. osobního zájmena *je* a s nom., akus. relativa *je-ž*. Je-li *eno* z *e-ono* a *evo* z *e-ovo* (§ 61²), nikoli z *ono*, *ovo*, vězí *e* v nich.

S dosti velikou pravděpodobností lze spatřovati deiktické neutrum *e* v staročes. *e-ž*** , jehož druhá část vznikla ze *-že* a je od původu partikule nebo spíše interjekce; srovn. v § 19^a. Vyskytá se za lat. *ecce* v EvVíd.; EvSeitst. má *seova*, ostatní texty jiné inter-

* Patera čte: *chceš, by byl ztracen ova. Pomni, tvorče...* Toto postavení interjekce *ova* bychom sotva pochopili.

** Je-li *e-* od původu jen zájmenná částice, patřil by výklad o *e-že* buď do § 19^a nebo do 66 sl.

jekce, EvVíd. jednou vedle něho *toť*. Gebauer uvádí z EvVíd. ve Slovn. I, 377 tyto doklady (bez paralel):

synu, co si nám učinil?; *ež* otec tvój a já... hledáchom tebe »*ecce pater tuus*« 1^a, Luk. 2, 48 || *seova* EvSeitst. 141^a, *toť* EvZimn. 11, *aj* EvOl. 214^a;

ež anděl buoží zjevil se ve sně Jozefoyi 1^b, Mat. 2, 19 || *seova* EvSeitst. 140^b; *ova* EvBen. 61; *aj* Ben.;

ež matka jeho a bratřie stáchu 42^b, Mat. 12, 46* || *toť* máti jeho... t. 4^a.

Jsou v EvVíd. ještě jiné příklady: *ež* matka tvá a bratřie tvá stojí 42^b, Mat. 12, 47; *ež* hvězdu, jenž viděli ode vzhodu, jdieše před nimi 2^b, Mat. 2, 9 atp.

Nebývalo však *ež* tak vzácné, jak by se zdálo z toho, že je doloženo častěji jen v EvVíd. Svědčí o tom doklad v Prešp. slovníku 193: Kačer_(,)*ež* anetarius_(,)*ecce* (Geb. l. c); a jiné doklady, viz u Flajšhanse, Klaret a jeho družina 2, 271.

Gebauer má ještě tento doklad z Mus. Gen. 4, 11: *ež proto budeš prokletý* »*nunc igitur*«. Je prý to »překlad volný«. Ale časový význam »*nunc*« není u deiktických interjekcí nic zvláštního; srovn. § 33^a a 47^z.

2. Tento vznik časového významu z deiktického, tedy významový vývoj, je svědectvím tomu, že *eže* bývalo kdysi živé; arcíť už v první době plného literárního života je dosti řídké. Je však podobno pravdě, že se drží dále v podobě *že*, jak lze souditi ze spojky *eže* (*ježe*), *ež* (*jež*), nabývající časem veskrze podoby *že* (zřídka *ž*)**; spojka *eže* je totiž původně týž tvar jako naše interjekce.

V plném deiktickém významě je *že* doloženo vzácně. Je mi znám jen tento doklad: *že otec tvój i já... tebe smy hledali* EvPr. 274, Luk. 2, 48. Sub 1 jsme viděli, že tu jiné texty mají *ež*, *seova*, *toť*, *aj*. Ne docela jistý je tento doklad z Otc. ACE, kde je *že* za *ano* rukopisu B 94^a: *é milý hospodine, ano i ženy bojují a svítěžují nad dáblý* (Smetánka 214). *Ano* a také *že* znamená zde buď »*ecce*« nebo »*dokonce*«; srovn. v § 33^a.

* U G. omylem 47.

** Srovn. u Gebauera v HistMl. IV, 695—660.

S různými odstíny citového významu vyskytá se *že* v novém jazyce; na př.: *že se řízneš!* Us.; *že jsem tam chodil!* Us.; *že tě uhoďím!* Hruška Slovn. 123; *že neuhádneš!*; *že tě husa nekopne zadní nohou!* t. > *kéž tě husa kopne*; *že se tě přece zračilo!* t. 121 (= *že ses odhodlal*). Takové a podobné případy jsou tuším v celém dnešním jazyce zcela běžné. Tyto odstíny vznikly z původního významu deiktického: *že se řízneš* = podívej se, dej pozor, řízneš se > nedáš-li pozor, ...; — *že tě uhoďím* = ... > nedáš-li pozor, pokoj, uhoďím tě; — *že neuhádneš* = podívej se, podíváme se, uvidíš, (že) neuhádneš; *že se tě přece zračilo* = hle, podívejme se, zračilo (uráčilo) se ti > no, žes to udělal; atd.

S těmito významy souvisí také význam potakací, jež jsme poznali při *ano* a *to!*: *půjdeš se mnou, že?* = ..., ano? Tu je *že* odděleno od slovesné věty pausou a má dosti zřetelnou větnou platnost (= není-liž pravda?) Jindy klademe *že* před slovesnou větu a pak s ní splývá jako její část: *že se mnou půjdeš!* Tak je tomu ve všech predešlých případech.

Zdá se, že jde v uváděných větách o spojku *že*, že jsou to věty vedlejší, k nimž si třeba domyslití vynechané hlavní věty*: (*je*) škoda (lituji toho), *že* jsem tam chodil; *uvidíš, že* se řízneš; *to je dost, že* se ti zračilo; *vid', že* půjdeš se mnou? (nebo *vid že* ..., bez pausy mezi oběma slovy) atpod. Je nepochybné, že se hypotaktickým souvětím dosti často vyjadřujeme, ale z toho ještě neplyne, že ony samostatné věty vznikly jen vynecháním hlavních vět. O původním deiktickém významu našeho *že* svědčí především silný citový ráz oněch vět, citová výslovnost, která je buď totožná se zvolací výslovností nebo jí velmi blízká. Víme, že je citovost, náladovost dědictví bývalých vět deiktických (§ 22 sl., 44 sl.). Předpokládáme-li, že jde od původu o spojku *že*, nedovedeme si vždy silnou náladovost dobře vyložití, protože příslušná souvětí nemívají tak silný náladový ráz. Tak na př. lze souvětí *uvidíš, že se uhoďíš* nebo *to je dost, že se ti zračilo* vyslovití nejen silně náladově, nýbrž i poměrně klidně, kdežto samostatné věty s *že* (*že se uhoďíš!* atd.) vyslovujeme vždy náladověji.

Proti výkladu o původním souvětí svědčí ta okolnost, že jednak někdy dobře nevíme, jakou hlavní větu doplnit, jednak *že se* vět-

* Tak Hruška l. c. Tento výklad se hojně traduje ústně.

šinou nabízí sloveso *viděti* (*uvidíš*, že se řízneš; *uvidíš*, že tě uhodím; *uvidíš*, že neuhádneš; *vid'*, že půjdeš se mnou; *vida*, přece se ti zráčilo). To dosti zřetelně ukazuje k deiktickému významu našeho slova *že*, který byl časem znova a plněji vyjadřován finitními tvary *vid'*, *uvidíš*... Bylo tedy na př. *že se mnou půjdeš!* (vlastně *že*, ...) a znamenalo »hle (*vid'*), půjdeš se mnou«. Pak se ujalo se stejným významem *vid' že*... Spojení *vid' že* je v podstatě totožné na př. s *aj viz, aj zří, viz onoť* »ecce« (§ 21^a₁), kde jde o dvě deiktická slova od původu. Časem se však jeho *že* začalo chápati za hypotaktickou spojku, a to vlivem případů, kde jde o spojku již od nejstarší doby historické (*vidim, že jdeš*). Vedle toho se však stále držela interjekce *že* sama.

U Kašíka 109 čteme: *al'e tag říču bez brýlí; že už toľ'ké roky!* Tu proniká dosti zřetelně deiktický význam: »čtu bez brýlí; hle, podívejte se, už tolik let!« *

Konečně není příliš podobno pravdě, že by původní spojka *že* nabyla takové samostatnosti, aby mohla někdy státi buď na začátku věty nebo za ní: *že se mnou půjdeš!* || *půjdeš se mnou, že?* Tuto volnost v postavení lze však dobře pochopiti u původního citoslovce, t. j. citoslovné věty.

Nelze se domnívati, že mají všechny takové věty od původu nespojkové *že*. Je docela dobře možné, že podle jednoho starého typu nebo podle několika typů vznikaly nové až časem, když se již *že* nepočítávalo zřetelně v deiktickém významě a bylo doplňováno finitními tvary slovesa *viděti*. A lze připustiti, že některý novější typ našich vět s *že* vznikl ze souvětí vynecháním hlavní věty**. Pro nedostatek starších dokladů nelze tento vývoj sledovati podrobněji***.

3. Nemám za nemožné, že je s neutrem *e*- v *eže* totožná citová interjekce *é* (§ 16₁, s) a *jé* (§ 16₁). Tu by bylo *e* samostatným citoslovcem. Citový význam — jde hlavně o vyjadřování radosti, zkla-

* Kašík vykládá podle smyslu velmi volně: „ač jsem již tak stará.“

** Elipsou nominální věty *pravda* vznikly asi věty typu *že se mnou půjdeš?*; srovn. v II § 18. Věty, jako *že jsem tam chodil!*, vznikly snad vynecháním nominální věty *škoda*; srovn. v II § 82.

Nepochybně tak vznikly věty s *že* jiného rázu, na př.: *přišel k nám, že maminka umřela*. Tu jde o elipsu slovesa (věty) dicendi, *řekl, oznámil* atpod.

*** Řekl jsem shora, že je pávod zde sub 2 probíraného deiktického *že* z *e-že* podoben pravdě. Není totiž nemožné, že je *že* z části původní *ž*, nikoli *e-že*; srovn. v § 19^a.

mání a podivení — lze dobře vyvoditi z deiktického; na př.: *jé, prší!* »škoda, prší« < »hle, prší«; srovn. *ono prší* (§ 22₁). Hláskový poměr mezi *é* a *jé* by byl ten, že *j-é* má hiátové *j-*, *é* pak nikoli. Dvoji vývoj hiátové hlásky není vůbec nic nemožného a u citoslovce nemůže vůbec překvapovati. Odchyłka od normálního vývoje záleží v tom, že se zachovalo *e*, *é* bez *j-*; o tom v § 21₂.

Je však dobře možné, že jsou interjekce *é* a *jé* jiného původu, t. j. nikoli z **ed*, a snad i chronologicky odlišné. Při živém tvoření citoslovce je třeba míti na mysli různé cesty vývojové.

4. Za totožné s naším neutrem *e* lze míti také *e-*, *é-* v *e-j*, *j-ej*, *h-ej*, o nichž viz v následujícím §.

5. Konečně se nabízí domněnka, že i spojka *že* je aspoň z části, po slovesích videndi, od původu deiktické *e-že* (*je-že*). Jde o hojně případy typu *vidím, že prší* Us. novočes., *uzřě, že sedlská dívka na potocě stáše* DalC. 78^b. Obyčejně vykládáme, že je to od původu ukazovací zájmeno *eže, ježe* »to«, které se časem ustálilo v podobě *že*. Není pochyby o tom, že je *e-* a *je-* totožné s osobním zájmenem *je* a s relativem *je-ž*, t. j. že jde o původní ukazovací zájmeno velmi podobného nebo stejného významu, jako má *to*. Je však otázka, cítili-li se *e-že* v našich větách původně v ukazovacím významě, nemělo-li snad jiný význam, totiž deiktický. Ve větách *to je člověk* cítíme dnes *to* za zájmeno ukazovací, ale je to od původu deiktické *to* s významem »hle« (§ 48).

Domněnka, že je naše *eže* původně deiktické, má oporu v staročes. větách typu *uzřě, nali dívka pláče* (§ 18₂) a *uzřě, ano Jezukrist proti němu jde* (§ 34), jež se vyskytají vedle vět *uzřě, že...* a jež jsou od původu deiktické: *uzřě, nali dívka pláče* = »uzřel, hle, dívka pláče!« Není tedy nijak nemožné, že i *uzřě, že sedlská dívka stáše* znamenalo původně »uzřel, hle, selská dívka stála«. I proto, že snad i *nali* a *ano* nabylo časem významu hypotaktické spojky jako *eže*.

Výkladu, že *eže* v našich větách znamenalo od původu »to«, zdá se nasvědčovati ta okolnost, že se v hlavní větě klade v starším jazyce nezřídka *to*; na př.: *vizi to, žeť jest zima* PassKlem. 212^{a3}; *to ona uzřěši, ež k niej...* *vyníti chce* Pass. 451. Výklad by byl tento: říkalo se původně *vizi eže, jest zima* »vidím to, jest zima«; časem ztratilo *eže* význam »to«, stalo se spojkou a kladlo se v druhé větě: *vizi, eže...*, v první pak se přidávalo nové *to*: *vizi to, eže...* Má domněnka není

v rozporu s tímto předpokládaným vývojem, nýbrž jej jen doplňuje tak, že se ukazovací význam neutra *eže* vyvinul ze staršího významu deiktického »hle«. Byl by tedy tento vývojový postup: *vizi, eže (jest) zima* »vidím, hle, (je) zima« > »vidím to, (je) zima« > »vidím (to), že (je) zima«.

Jsou mnohé věty s *že*, kde se nezdá dosti dobře možné předpokládati od původu deiktické *že*; na př.: *to se jest ukázalo... , jež byli všickni... vieru potratili* PassKlem. 82^b₁; *avšak se mu to dostalo, jež pobí...* AlxV. 1137. Tu může jíti od původu o ukazovací *ježe* (»to«), neboť není a priori nijak nutné se domnívati, že všechny věty s *že* mají týž původ. Při tom nehledím k těm případům, kde se ujal *že* až tehdy, kdy se stalo hypotaktickou spojkou; na př.: začal se vyptávat, *že esli sem ho neviděla* Gregor I, 10

*jь (*i, aj, ej...*).

63. V II, 348 pozn. vyslovil Zubatý domněnku, že se interjekce *aj* skládá ze spojky *a* a ze zájmenného neutra *jь z prajazykového **id*, vedle něhož je pravidlem v historic. slovanštině *je**.

Není toto *jь* také samostatnou interjekcí v podobě *i (i)* a *hi (hi)*?; srovn. v předešlém § *e-že* || *e, je*. Po stránce hláskové by tomuto předpokladu nic nevadilo. Ze samostatného *jь*, stojícího zpravidla po pause, vzniklo *i*, jež dostalo časem hiátové *h-*; srovn. v mých Příspěvcích k čes. hláskosloví § 18—19 a 62 sl.

Ani význam neodporuje oné domněnce, nýbrž ji posiluje. V jediném staročes. dokladě Gebauerově (Slovn. I, 583) má *i* beze vší pochyby deiktický význam: *i* plakáše a řka mezi jinú řečí: *i, i, kak jest potuchlo zlato* Štit. uč. 71^a »hle, podívejme se...«. Snad jde jen o citový význam — význam divení, lítosti —, ale ten lze dobře pochopiti jako sekundární, vzniklý z deiktického. Také *hi* je bez pochyby deiktické v Mast. 203: *hi, Rubine* »hle, R.« (Gebauer l. c. 416). Sotva jde o latins. význam *euge* »tak, dobře, výborně«, jak uvádí Gebauer. Ten je v ŽKap. 39, 16 (Geb.) a 34, 21, kde se naším *hi* překládá latins. *euge*. Lze jej dobře pochopiti jako od-

* Z. myslí, že je to novotvar za prajazyk. **jod*. Dnes bychom správněji mluvili o prajazyk. **ed*; srovn. v § 62i.

vozený z deiktického: »hle« > »ano, tak« > »tak dobře«; srovn. potakací význam u *ano, toť* (§ 32, 46) a *hej* (§ 65), a význam »euge« při *haj* (§ 64s), *jej* a *hej* (§ 65).

V Otc. B 81^a čteme: *tu* jemu anděl vecě; rukopisy ACE mají *i* (Smetánka 184). Jak uvidíme (§ 67), je *tu* od původu beze vši pochyby interjekce »hle«, která má v našem příkladě už nějaký sekundární význam »tehdy, tak...«. Může-li se místo něho říci *i*, mělo asi i ono nějaký podobný smysl vzniklý z deiktického. Takovéto *i* se klade dosti často, a to i v jazyce novém, a sotva lze vystáčiti s výkladem, že je to slučovací spojka. Dále není bez významu, že se *i* nezřídka klade při výrazech potakovacích: staročes. *i ovšem, i toti* (Straka II, 22 sl.); novočes. *i ano*; dialektic. *baj < ba i, bajť, baj tak* (Bartoš Slovn. 10). Jde o spojení dvou výrazů potakacích, a protože potakací význam vznikl mimo jiné z deiktického, lze z toho souditi, že je *i* od původu deiktická interjekce; zejména tomu nasvědčuje spojení *i* s interjekcemi *ano* a *toti*. Předpokládati zde *i* spojivé bylo by sotva možné.

Původnímu deiktickému významu nasvědčuje tuším novočes. *i hleďme!*, jež má týž význam jako *to se podívejme!* (§ 441); v obou případech je význam interjekce vyjádřen finitním slovesem a interjekce sama klesla na formální částice. A bez pochyby také případy typu *i aby tě husa kopl!*, *i to jsou k nám hosté!*, kde má *i* náladový význam dobře nám známý u *ano, ono* a *to**.

64. 1. Výklad Zubatého o původu interjekce *aj* se velmi podobá pravdě. Tvořením se s ní shoduje *ano* z *a-ono* a *h-avo* z *h-a-ovo*. Po stránce hláskové onomu výkladu nic nevádí (*a + j̃ >* čes. *aj*) a význam našeho citoslovce *jej* podporuje; jeť *aj* »v staré době... interjekce především, ne-li výhradně deiktická« (Zubatý l. c.). Srovn. doklady Gebauerovy ve Slovn. I, 6; na př.: *aj Mojžíš, muž svatý, udeřil na ty*, ješto byli proti bohu ŠtítMus. 45^b. Dále Strakovy v I, 4. Poněkud jiné jsou příklady uvedené zde v § 19s. Dosti často se spojuje *aj* s jinými deiktickými slovy: *aj toť* (Gebauer l. c., zde § 43s, 48s); *aj zří*, hojné hlavně v ŽKlem. a v EvZimn. (Geb., § 43s); *aj viz* (§ 17s); *ajhle* (zde dále a § 17s). Na různých místech této

* S tímto *hi* není asi totožná interjekce smíchu *hi* (hihi...), doložená již u Husa (Gebauer Slovn. I, 416).

práce právě připomenutých je patrné, že se interjekcí *aj* a jejími složeninami překládá lat. *ecce* a že na paralelních místech bývají jiná deiktická citoslovce. Dodatkem uvádím několik paralelních míst s *aj* a s *hle*, *ajhle*:

aj matka tvá i bratřie tvoji stojí vně Ben. Mat. 12, 47; BrNZ. tamt. || *hle* matka tvá... Norimb.; *ajhle* Melantr.;

aj otec tvůj a já... jsme hledali tebe Ben. Luk. 2, 48 BrNZ. t. || *hle* otec tvůj... Norimb. a Melantr.;

aj polovici statku svého, pane, dávám chudým BrNZ. Luk. 19, 8; Ben., Norimb. t. || *hle* polovici... Melantr.;

a aj jeden v zákoně učený vstal pokúšeje jeho Ben. Luk. 10, 25; Norimb., BrNZ. t. || *a hle*... Melantr.

Paralely *hle* a *ajhle* svědčí o deiktickém významě našeho *aj* nade vši pochybnost.

2. Staročes. *aj* se nezřídka vyskytá uprostřed souvětí a má podle našeho jazykového citění adverbiální význam »vždyť, neboť, tu«; na př.: *nenie tak, aj jät sem tobě pověděl*, že se ke mně zase navrátí (drahý kámen) Gesta Bř. 124^b »vždyť...«; *smiluj se nade mnú, aj již umru* JeronMus. 95^b »neboť«; potom dále jest šel *a aj dva muže k bráně města se přibližováchu* »a tu... Gesta Bř. 120^a; jiné doklady v § 19², 27², 6. Se zřením k tomu, že *aj* má ještě dnes buď plný význam deiktický anebo jemu velmi blízký (sub 3), můžeme se domnívati, že je v oněch starých dokladech původní deiktický význam většinou zachován. Svědčí tomu dále podobné případy, kde je *aj* překladem latinsk. *ecce*; na př.: *vstav Ježíš šel jest za ním i učedníci jeho a aj žena, kteráž svau nemoc měla dvanácte let, přistúpila jest* Norimb. Mat. 9, C (= 9, 19—20) a podobně Ben., Melantr., BrNZ. »*et ecce mulier...*«; když ty věci on k nim mluvil, *aj kniže jedno přistúpilo k němu* Norimb. Mat. 9, C (= 9, 18) »*ecce princeps*« (podob. Melantr., BrNZ.). Jde tedy o případy, kde se naši předkové vyjadřovali jinak než my, a to vedle *aj* ještě deiktickými neutry *ano*, *to* a příslovci *tu* atd.

Někdy se zdá, že má *aj* adversativní význam; na př.: očekával pak soudu *a aj nátisk*; *spravedlnosti a aj křik* Br. Is. 5, 7 (Zubatý I, 217 pozn.). Tu platí to, co bylo řečeno o adversativním *nali* a *ano* v § 19¹ a 21¹.

O *aj* v případech typu *aj vidíš* (se slovesem videndi) srovn. v § 19c.

3. V novém jazyce je *aj* nejčastěji citovou interjekcí, vyjadřující divení; na př.: *ajaj, ty máš kůš trávy* Hruška Slovn. 11; *Aj, aj...* *Drevanská krv...* Vajanský SobrD. IV, 318. Ale tento význam těsně souvisí s deiktickým, že často nelze oba tyto významy od sebe rozlišovati: *aj, už jdeš?* »je divné, že už jdeš« || hle, podívejme se, už jdeš?*. Z deiktického významu se vyvinul náladový, jež shledáváme v písních: *aj vim já tučku zelenú* Bartoš Slovn. 6 (ze Sušila); tá naša ľavečka, *aj už sa potámaľa* tamt. Jde asi o takový bezbarvý význam, jaký mívá *to, tož* (§ 454). Zřetelně o původním deiktickém významě svědčí potakací význam, jež Bartoš l. c. uvádí z nářečí kopaničářského: našli ste to? — *ai***.

V jazyce starším se *aj* vyskytovalo mnohem častěji než dnes; to arcit souvisí s hojným deiktickým způsobem vyjadřování v starší době. V nejstarších památkách je *aj* dosti časté — ne ve všech stejně časté —, v některých pozdějších velmi časté nebo skoro jediné ze všech plně deiktických citoslovcí. Tak na př. v Ben., Norimb., Melantr., Br. Jde arcit hlavně o biblické překlady, kde byla největší potřeba interjekcí s plným smyslem deiktickým***.

4. Gebauer (Slovn. I, 6) spojuje se starým *aj* i novočes. *ej-hle*; tak, že prý je z *aj-hleď*. A priori by nebylo nemožné vyvozovati *ej* z *aj*, totiž přehláskou (srovn. *daj* > *dej*...), ale brání tomu některé okolnosti. Především to, že se nepřehlasované *aj* vyskytuje velmi hojně i v textech pozdních a také dnes. Za druhé to, že *ej* mají hojně texty už z té doby, kdy se *aj* zpravidla nepřehlasovalo, a za třetí, že se *ej* vyskytuje i v nářečích bez přehlásky *aj-aj*. Srovn. doklady sub 3. Z toho je třeba usuzovati, že *aj* a *ej* jsou od původu dvě samostatné interjekce; je možné, že se někdy *aj*

* Hruška uvádí také význam »styď se, že se nestyďš«: *ajaj, taková velká dítě a vona jen bečí a bečí*. Vyvinul se anticipováním smyslu toho, co za interjekcí následuje. Ale i tu cítíme, jak není daleko k významu deiktickému: »podívejte se, takové velké děvče...«.

** Podle B. tedy dvojslabičně, se slabičným *i*, nikoli s polosamohláskovým *i* psaným *j* (*dj*).

*** Některé interjekce časem hynou, na př. *nali*, jiných se užívá nejčastěji jen v sekundárních významech vzniklých z deiktického (*ano*).

přehlasovalo v *ej*, ale veskrze není *ej* z *aj*. Nepřehlasování lze u slova interjekčního dobře pochopiti

5. Hlásková varianta našeho *aj* je tuším *haj*. Ze starší doby má ho několik dokladů Gebauer ve Slovn. I, 399; na př.: *řekli haj, haj* »euge« ŽWittb. 34, 21. Dnes se *haj* vyskytuje jen místy v Šariši ve významě »ano« (Czambel Reč 121, 513). Souhláska *h-* je beze vší pochyby hiátová; vznikla buď foneticky nebo analogicky podle příbuzného *hej* (§ 65). Po stránce semasiologické předpokladu o totožnosti *aj* a *haj* nic nevádí, protože jak potakací význam »ano«, tak význam »euge« vznikl z deiktického; srovn. *hej* »ano« a *hi* (§ 63). V Prešp. je *haj* za lat. *heus* (Gebauer l. c.), t. j. ve významě »poslyš, hej«. I ten těsně souvisí z deiktickým; srovn. při *hej*.

6. A dále asi náleží k *aj* novočes. *jaj*: *jaj* *ďi* *pred* Folprecht 56; *jaj*, ako jedľové ihlice vedľa pichnúť Vajanský SobrD. IV, 37. Začáteční *j-* je asi hiátové; vzniklo buď foneticky nebo analogií podle příbuzného *j-aj*. Je však možné, že se *jaj* vytvořilo mylnou dekompozicí z reduplikovaného *ajaj*. To se vyslovovalo veskrze v starší době a vyslovuje se hojně ještě dnes spojitě, bez rázu (') před druhým *a*, takže vzniká slabičný sklad *a-jaj*. Při něm se cítilo *a-* za spojku a *jaj* za vlastní interjekci, již se začalo užívatí také bez *a-*. Významem se první *jaj* shoduje asi s *no*, *no tak*, *ale*, t. j. má vybízející smysl vzniklý z deiktického (§ 71, 611). Slovens. *jaj* pak vyjadřuje podiv anebo má plný smysl deiktický (»hle, podívejte se«).

65. Domnívám se, že zájmeno *jь* vězí dále v interjekci *e-j*. Jako má *aj* paralelu v *ano* a *h-avo*, tak lze s *e-j* srovnávatí čes. *e-že*, *e-ovo* > *evo*, *e-ono* > *eno*, cslovans. *e-se* atd.*. Jde tu o spojení dvou deiktických interjekcí.

Původní význam našeho citoslovce je bez pochyby deiktický, protože jej pravidlem zastihujeme v staré době. Srovn. řadu dokladů u Gebauera ve Slovn. I. 374; na př.: *ej prosimy, Maria, dnes tebe* Modl. 154^b. Zřetelně o tom svědčí překlady s *ej* za lat. *ecce*. Gebauer má tento doklad: *ej ... já posielám anjela mého* »ecce ego mitto« Lit. Mat. 11, 10. Lze uvéstí další příklady, ale pozorujeme, že *ej* není nijak zvláště časté. Také paralely dokazují deiktický smysl našeho citoslovce; na př.:

* Berneker (EtSIW. I, 263) pokládá č. *ej*, *ej* za primární interjekci; csl. *ei*, *jei* vyvozuje z deiktických partikul *e* a *i*.

ej já posielám anjela svého EvPr. 188, Mat. 11, 10 || *aj* EvBen. 53, Ben.; Norimb., BrNZ.; *seova* EvSeitst. 139^a;

ej král tvój jde k tobě EvPr. 187, Mat. 21, 5 »*ecce rex tuus*...« || *toť* EvZimn. 1; *ova* EvBen. 51, *seova* EvSeitst. 139^a; *aj* Ben., Norimb., Melantr., BrNZ.;

ej jáť jsem děvka božie EvPr. 189, Luk. 1, 38 »*ecce ancilla domini*« || *toť* EvZimn. 4, *aj toť* EvOl. 208^b; *seova* EvSeitst. 139^b; *aj* EvBen. 54;

ej já posielám k vám proroky Norimb. Mat. 23, 34; *ej vstupujeme do Jeruzaléma* t. Mat. 20, 18; *a ej okázal se jím (!)* *Mojžiš a Eliáš* t. Mat. 17, 3;

ej, toť je špatné Komenský Labyr. XXVI (276) atpod.

Význam *euge* (v ŽGloss Klem., sr. u Geb.) lze dobře vyložit z deiktického; viz v § 64^t při *haj* a v § 63 při *hí**.

Dnes se vyskytá *ej* především ve spojení s *hle* atd.: čes. spis. (nikoli dialekt.) *ej-hle*; slovens. *ej-hľa*, *ej-ha* (Kálal). Zachovává tu deiktický význam »hle«. Samo *ej* je dosti řídké a má již sekundární významy; na př.: *ej, žilo sa kedysi* Timrava DedinsPov. 54; *ej, vera* (= *věru*) *jich nedohoňime* Czambel Reč 224.

S *ej* možná souvisí staročes. *eja* »*ecce*«; snad tak, že se *ej* změnilo v *ej-a* podle jiných interjekcí na *-a*, zejména *na*, *ova*. Doklady u Gebauera ve Slovn. I, 374. Dnes se vyskytá *eja* místy v nářečí m.-slovens., a to ve významě potakacím »ano« (Bartoš D.I, 171), jenž se vyvinul z deiktického. To podporuje výklad o vzniku *eja* z *ej*.

S velikou podobností pravdě lze s *ej* spojovati *jej*, *jěj*, dialekt. *jej-da*, *jej-danečky*, *-danenky* atp., mající hiátové *j-*; srovn. *eže* || *ježe* a *é* || *je* (§ 62¹, s). Z jazyka starého dokládá *jej* Gebauer ve Slovn. I, 623: *jej, jej* »*euge*, *euge*« ŽWittb. 39, 16. Je prý to »interjekce pro výraz posměchu«, jak ukazuje *hahá, hahá* v Br. To je význam sekundární, vzniklý z deiktického a potakacího: »hle > ano, dobře (viz výše při *i* a *haj*) || ironicky dobře, t. j. zle (sr. *hoře, hoře* ŽKlem. I. c.) > posměch« **. Dále má Geb. doklad z Mus. 1. Mach. 9, 21: *jej, kak jest padl mocný!* Ve Vulg. jen: *quomodo*... Jde buď o smysl deik-

* Srovn. potakací csl. *ei*. Není arciť potřeba vykládati je s Pogorělovem za slovakismus; viz mé poznámky v ČModFil. XIV, 214—215.

** Podobně je *euge* přeloženo v ŽKap. 69, 4 imperativem *raduj se, raduj se*, v ŽKlem. pak podle smyslu sekundární interjekcí *běda, běda (!)*.

tický (»hle«) anebo o vyjádření podivu; srovn. *ó...* v Norimb. t. O souvislosti obou významových odstínů viz při *aj*. Novočes. *jej*, *jěj* a časté zdvojené *jejej*, *-ěj* vyjadřuje buď divení nebo bolest; na př. *jejej*, *té* (= to je) velikj doubravňik Hruška Slovn. 38; *jejej*, *jejej*, to mi začel bolít zub tamt. Tvary *jejda* atd. byly doloženy v § 161. Vznikly snad napodobením citoslovečných výrazů jako *tehda* (§ 71), snad i *běda!* (§ 77).

Hlásková varianta našeho *ej* je i *hej*, s hiátovým *h-*; srovn. *evo* || *hevo* (§ 61₂) a *eno* || *heno* (§ 21₂, kde je výklad o *h-*). V starém jazyce se *hej* vyskytá ve významě »euce« a »euge«; srovn. u Gebauera ve Slovn. I, 411. V střed. a vých. slovenštině má smysl potakací »ano«, vzniklý z deiktického. V jiných nářečích dnešních znamená »pojď sem«, »počkej« nebo »dobře«: *hej!*; *hej, já půjdu s tebou; tobě je hej*. Často se vyskytá ve spojení *hola hej!* »počkej« atpod., tedy ve spojení se zvolací interjekcí *hola*. K významu »dobře« srovn. v § 63 výklad o latinsk. *euge*. Významy »počkej« a »pojď sem« jsou zvolací — srovn. *hola hej* — a v podstatě deiktické: mluvící osoba upozorňuje nikoli na něco mimo sebe, nýbrž přímo na sebe (»hle já«, »všimni si mne« atd.) a vyzývá oslovenou osobu k zastavení nebo k přiblížení. Tento význam se shledává i v staročes. *ej: ej ej, neštětie!*, *jáť sem ten nebožtík...* Tkadl. 5^a »poslyš, počkej, neštětie«. Zároveň to svědčí o genetické příbuznosti *hej* s *ej*.

b) Adverbiální interjekce.

66. Vedle zájmenných neuter mívají citoslovečný význam také zájmenná adverbia, na př. *tu* (*tu-ě*), *tedě*, *sedě*, *onde* (*ande*), *tehdy* (*tehda*). Adverbii lze nazvati tato slovence jednak se zřením k jejich reflexivnímu nebo někdy snad od původu flexivnímu a časem ustrnulému tvaru, jednak k tomu, že se v historické češtině nejčastěji vyskytují s významy adverbiálními; na př. *tu* »zde, tam« a »tehdy«. Uvádím tato adverbiální citoslovce vedle deiktických neuter, protože je možné spatřovati etymologickou příbuznost mezi nimi (adverbií *tu*, *tedě...* s **тъ*, *ten*, *sedě* se **сь*, *sen*), ač ovšem ne v tom smysle, že by šlo — aspoň vždy — o ustrnulý pád jednoho z uvedených dvou zájmen. Srovn. u Zubatého ve SbornFilol. III, 219 (o *te-dě*).

Je otázka, mají-li tato slovce od původu význam adverbiální a časem nabyla také významu citoslovečného, či je-li tomu naopak. Zubatý v svých studiích I, II sice některá adverbiální citoslovce připomíná, ale nevyslovuje se o jejich původu. V NŘ. IV, 184 pak praví o *onde*, že asi nabývalo i významu »hle«. Podle toho se zdá, že Z. pokládá interjekční význam za sekundární. Gebauer (Slovn. I, 12) vidí v *ande* význam »et illic«. O *tedě* praví Zubatý (Sborn.Fil. III, 220), že je to od původu interjekce. Straka v I, 5 výslovně praví o *ted*, *tu*, že to jsou »zřejmá příslovce původu zájmenného a významu zpočátku místního«*. Smetánka pokládá *tuť* v Otc. B 100^a ve významu *ecce* za odchylku (ve vyd. 659); bez pochyby předpokládá u něho význam adverbiální.

Domnívám se, že jsou všechna uvedená slovce od původu interjekce a že nabyla adverbiálních významů teprve časem; na př. *tu* »hle« > »tam, zde«, »tehdy«, »tak« a pod. V tom se úplně shodují s neutrálními citoslovci; srovn. na př. *to(ti)* »hle« > »zde«, »onehdy« atd. A také se s nimi shodují užíváním v jazyce starším, kde neutrální interjekce měly hojně deiktický význam. Doklady k tomu v následujících paragrafech.

tu (tuť, tu-ž, tu-hle).

67. 1. Původní deiktický význam našeho citoslovce je bezpečně doložen v jazyce starém, kde se jím překládává latins. *ecce*; na př.:

i tu kterýsi mistr zákonný vsta pokušíje jeho EvVíd. 32^a, Luk. 10, 25 || *a seova*... EvSeitst. 146^a, *a ova* EvBen. 22, *a aj* Br.³; *atu* se jim zjeví Mojžíš EvZimn. 22, Mat. 17, 3 || *a ova* EvBen. 84, *a aj* Br.³, Ben., *a hle* Melantr. Uvedené paralely rovněž svědčí pro onen význam.

Za lat. *ecce* je *tuť* i v Otc. B 100^a: *tuť tvoůj bratr k tobě jde*; srovn. *aj toť* v rukopise C (Smetánka 659).

Podle smyslu jde o deiktický význam nezřídka u Rokycany; na př.: lichevníkómť se také nelíbie knězie, kteřížť jim pravdu pravie, a budau říeci: *ano tutu*, což mu mám darmo pójčiti? »hle, podí-

* Uvádí zde také *na*; to je však zcela nepochybně od původu interjekce.

vejte se, což pak mu mám zadarmo (bez úroků, bez odměny) půjčiti?«. Na deiktický smysl ukazuje také spojení s *ano*.

Není tedy deiktické *tu* časté, ale není »docela ojedinelé«, jak myslí Straka (I, 6).

Dnes má *tu* zpravidla významy adverbialní (srovn. dále); ale v hanác. nářečí hors. se ho užívá velmi často v původním významu deiktickém: *to, to!* »podívej se, podívejte se!«; *to, zajíc!* atpod. Podoba *to* vznikla změnou *u > o* v tomto nářečí pravidelnou (*koře, chalopa, bodo...*).

2. Nebylo by nemožné se domnívati, že je *tu* od původu přece adverbium a že se ho v staročes. dokladech užívalo někdy za lat. *ecce* jako adverbia *zajisté*, t. j. že překladatelé položili slovo ne-deiktické proto, že deiktická slova nabývala významu adverbialního; srovn. v § 17s. Ale sotva bychom pochopili hors. *to* v deiktickém významě.

A sotva bychom pochopili velmi hojně užívání našeho slovice po celou dobu historickou. Je zcela nepochybné, že mívá adverbialní význam časový nebo místní: »tehdy«, »zde«, staročes. »tam«; na př.: ciesar tajně do jiné hospody šel a *tu spal* Gesta Bř. 127^b; novočes. *už jsem tu*, byl jsem tam *tuhle* atpod. Ale velmi často pozorujeme, že se *tu* klade tam, kde na časovém a místním určení nijak zvláště nezáleží, kde je nezřídka zbytečné anebo kde má neurčitý význam, ani ne časový ani ne místní, jež bychom nejspíše vystihli adverbium *tak* nebo spojkou *i* (dialekt. *tož*, § 45s, 4). Tak je po celou dobu historickou; na př.:

a když u těch rovón stáchu, *tu* z nich hlinu vykopachu Jiř. Brn. 346; třetí den pojide z hrobu | a nesa korúhev s sobú; | *tuť* jej matička postřete Hrad. 122^a; ty nerod' na to nic tbáti, | musímť tvú potřebu dáti; | *tu* sobě vše otpustista t. 127^b »tak« nebo »i«; když se počal protiviti, | *tuť* jej buóh kázal strčiti | ... do pekla horúcieho Vít. 12^b; v tom myšlení když... | na tvorčě snažně hlédáše, | *tuť* se jěj uda viděti... t. 16^b;

tu jemu anděl vecě Otc. B 81^a || Otc. ACE *i* vece jemu (Smetánka 184); vedieše jej do pelešě a *tuš* s ním tepruv pojedieše Otc. B 121^b || Otc. A E *tož*, C *tak* (Smet. 268); když tak svatý Antoni přebýváše..., *tu* bratřie k němu přišedše... Otc. B 193^b || v Otc. A C E

tu není (Smet. 415); když stařc (!) uzřě, an umřel, *tu* naň veliký strach udeři Otc. B 91^b || v Otc. ACE *tu* není (Smet. 208) a tak často zde;

Hovora dlúhými slovy vypravoval svú nevinu; *tu* Hřivec kázal jemu po třetí trúbiti Háj. 99^b; Oldřich... rozkázal jíti Jaromíra a najatří jej dal oslepiti; *tu* hned Vršovci k němu mluvili t. 101^b (je zde zřetelné časové určení *hned* vedle *tu*); oni... otevřevše dveře mládence přivítali; *tu* král rozmluviv s nimi podivil se jich obcování t. 102^a a tak často zde; odtud dále šli sme k kapliče božieho hrobu...; a *tu* přisedše k též kapliče... Lobk. 104^a; v témž miestě zdá mi se, že jest dobrá země; a nebyly hory veliké; a *tu* při moři viděli sme na břehu město... t. 73^b; v tom pohané tlúkli sau na dveře kostelnice, abychme se zase přeč strojili; a *tu* vyšedše vsedali sme na osly t. 112^b;

až budu stár, až budu nemocen, *tuš* se polepším Mat. 359^b; přijde pán toho slúhy v ten den... i rozdělí jej a čiest jeho položí s pokrytci; *tu* bude pláč a skřehtanie zubuov t. 358^a;

ohledával jeden druhému uši..., měřil také jeden druhého...; *tu* jeden k druhému přistupoval Komenský Lab. VIII, 1 (206); vkročíme na třetí síň, kdež...; *tu* přistoupě spatřím, jak někteří pořád do sebe mecí... t. XXV (273); a *tuš* již nic viděti nebylo než laškovaní rozličná t. XXXIV (294) a tak často zde.

Dnes je hojné takové *tu* v jazyce spisovném: šli jsme a *tu* jsme potkali známé; nebylo jiné pomoci a *tu* jsme si řekli, že... Sedím odpočívaje pod vaší lípou. *Tu* se zjevil on Klicpera Sp. I, 177^b atpod. Ve většině dialektů není *tu* časté a někde se snad vůbec nevyskytá; na př.:

tu přišlo něco k voknu a křičelo Hošek Polens. 107; bylo tam křibí, tož za ten kříp čapnu a čekám, co přijde; *tu* přijde takové veliké chlapisko... Kašík 118; toš tag ležím a *tu* sa ňe ukáže takový mladík... t.;

Hojněji je nalézám u Stavaře: jag ušli kus cesty, *tu* lečy lef 18; rano jak stanuli, *tuš* přyže ta sestra přřša do jizby t.; přyšli tam zas potim do něho dva takovi dobrutkove; *tuš* im to povědaš 94 atpod. Srovn. i u Loriše 56: na řeku, *tuš* pujdu »tak, tož«.

3. Věty uváděné sub 2 připomínají věty s *nali*, *ano* (*an*, *ana*...), *toš* a *aj*; na př.: Když tak přebýváše, *tu* bratřie k němu přisedše... Otc. B = když před městem běchu, *naliž tu* juž král Ecel bieše

Růž. (§ 18₁) = vyjdu-liť na pole, *anoť zbiti mečem* Pror. (§ 21₁) = oni tu Košála čekali; *toť král se z lesa vytočí* Háj. (§ 44₃) = když ty věci mluvil, *aj kniže jedno přistúpilo k němu* Norimb. (§ 64₂). Zejména je úplná shoda mezi větami s *tu* a *toť* u Hájka. Tyto okolnosti zesilují výklad (sub 1), že je *tu* (*tuť, tuž*) od původu interjekce, která ztrácela svůj původní význam a nabývala sekundárních významů, časového, místního atd. a také bezbarvého významu, který lze interpretovati různě (*tak, i, tož*) a který činí naše slovece někdy docela zbytečným. Viděli jsme v § 19₄ a 27₆, že nezřídka lze deiktické interjekce *nali* a *ano* nahraditi slovem *tu*, takže je jeho blízká příbuznost s interjekcemi zřejmá. Není arcíť ve všech případech *tu* staré, t. j. z doby, kdy bylo zpravidla interjekcí, nýbrž z typických případů starých se časem, když ztratilo deiktický význam, rozšířilo i jinam.

O původním deiktickým významě svědčí dále některé doklady, kde je *tu* vedle slovesa videndi; na př: a nebyly hory veliké; *a tu* při moři *viděli sme* město Lobk. Starší podoba byla: *a tu město* ve významu *a hle město!*, časem *a spatřili jsme m.*; pak přidáno verbum finitum: *a tu viděli jsme m.* Srovn. *toť uzří, aj uzří a uzře, nali* nebo *ano* (§ 19₆). Pěkně je to viděti na dokladě ze Starvaře: *jag ušli kus cesty, tu lečý lef* = původně: *hle, spatřili, (že) letí lev*. U Loriše 83 čteme v podobném dokladě finitní sloveso: *poživo še šparu v povale a tu viži...* Ještě přesvědčivější jsou případy, kde je vedle *tu* imperativ slovesa videndi nebo slovesa s upozorňovacím významem: *dolečeli ež* (= až) k Dulkom *a tu pošťuchaj!*; v Dulkoch jak by pět koňi drebentiťo Čep 14; *a jedem ščasne dálejč; ale tu nastojte!*; u Podlaskovejch *sekerka koňe f půli přesekala Hošek Polens. 172*. Srovn. v § 19₂. Hledí sem i spojení *tuť* s deiktickým *ejhle*: *ejhle tuť — polednici* Erben, Polednice.

O původním deiktickým významě svědčí nabízezí *tu máš, tu máte*; srovn. staročes. *toť jmáš* a laš. *oto moš* (§ 45₂). Na př. *tu máš knihu* znělo původně *tu, kniha* »hle, kniha (je tu pro tebe)!« Časem vzniklo *tu, knihu* a *tu máš knihu*; srovn. v § 45₂. Nabízezí *tu* bylo již v pozdější staré češtině: *tu máte* mého bezděčného zetě Háj. 104^b. O vzniku nabízezího významu z deiktického svědčí nejen *toť jmáš* a *oto moš*, nýbrž i ta okolnost, že *tu máš* atd. mívalo a mívá ještě dnes význam deiktický: *novočes. tu máš!* = no

tak se podívej, podívejte (na to)! U Komens. v Labyr. V (197) čteme: *nu, tu máš*, poutníče, milý ten svět »tak se podívej na ten svět«; nebo: *tuhle máš* to ušlechtilé pokolení t. VII, 1 (200) »podívej se na to pokolení«.

V chods. nářečí je *tu-ten, tu-ta* atd. = *ten-to, ten-hle* (Hruška Slovn. 102). I to dokazuje původní význam deiktický, shodný s *hle-*; srovn. o *ten-to* v § 58.

A konečně není bez významu, že *tu-tu* mívá distributivní význam »jednak-jednak« jako *ono*, u něhož se vyvinul z deiktického (§ 33.); na př.: neb pro tu nesvornost mnoho se zlého přihází: *tu* čáry, *tu* cizoložstvo, ústavný kramol a druhdy vražda ŠtítE. 65; *tu* se hřmot na všechny strany rozmáhá, *tu* slyšeti dusot koní... , *tu* ohnivě strašlivé blýskání a hřímání slyšeti Komenský Labyr. XX (264); atpod. Lze zde dosaditi také význam »hned-hned«, ale ten je v podstatě rovněž distributivní, nikoli časový.

4. Hledíme-li k tomu ke všemu, je velmi podobno pravdě, že je *tu* od původu interjekce, jež časem tento význam skoro úplně ztratila a dostávala významy, o nichž byla řeč. Také časový a místní význam lze pak odvozovati setřením smyslu deiktického jako při *ano, toť*.

tedě (teď), todě.

63. 1. *Tedě*, v apokopovaném tvaru *teď*, se skládá z *te-*, jež vezí v čes. *te-prv*, rus. *те-перв* a jež se samo vyskytá v jižní slovanštině a v litevštině; *-dě* je nejasné. Řidčeji se vyskytující *todě* je buď deiktické neutrum *to* + *dě* nebo *tedě*, jež se podle *neutra to* změnilo v *todě**. Tak Zubatý ve SbornFilol. III, 219—220. Straka I, 8 (pozn. 7) vykládá *todě* z *toť* a *tedě*; nepřilíš pravděpodobně. Podobá *todě (todě-ti)* buď nebyla nikdy příliš častá anebo ano, ale časem hynula. Ukazuje na to v ŽWitth. 10, 3 *tobie*, jež písař napsal místo *todie* (hříšníci natiehli lučišče »quoniam ecce peccatores...«), a *ova*, jež pod ně napsal opravovatel (Gebauer ve vyd. 12).

2. V historické době má *tedě, teď* nejčastěji časový význam »nyní«. Straka I, 5 k němu řadí také dialektic. podobu z Tišnov-

* Kdyby bylo jisto, že jde o neutr. *to* + *dě*, náležel by výklad o něm do skupiny A.

ska *tedé*, *teděčky*, uváděnou Bartošem ve Slovn. 441. Snad je *-dé* staré *-dě*; *-dě-čky* vzniklo buď podle *nyničky* || *nyniečko*, *nyničko* anebo tak jak *nyničko*, *nyničky* (doklady u Jungmanna sub *nyni*). Mám však za možné, že v *tedé* vězí *tehdy*, zdložené v *tehdy* — srovn. *tehdá* — a změněné podle hláskoslovných zákonů tišnovs. (= hors.) nářečí v *tehdě*; *tedé* by pak bylo vzniklo zánikem *h*, v lidové mluvě dosti častým*.

V starším jazyce má *teď* zřídka i význam místní »zde, tu«: *teď i onde* jest jedna ulice a sem i tam staré vzdělání aneb stavenie pusté a obořené Mand. A 192^b. K tomu významu ukazuje nejen smysl, nýbrž i *sem i tam* v druhé větě. Srovn. ještě dále sub 3.

Z významu časového vedle místního lze tušiti, že jde v obou případech o sekundární smysl vzniklý z deiktického. Z něho si snadně vysvětlíme i význam přitakací: *teď* my to, což máme, snažně .chováme Mat. 53^b »certe...« (Straka II, 28. pozn.).

3. V původním deiktickém významě se vyskytá *tedé*, *todé*, *teď*, někdy ve spojení s *aj*, v jazyce starším. Hojné doklady uvedl Straka I, 5 z Mat., z Otc., z Gest a j. textů; na př.:

teď já vás posílám jako ovce mezi vlky Mat. 156^a »ecce ego mitto vos...«; *a teděť* předejde vás do Kalilé** t. 394^b; *jáť sem* *teď* bratr tvůj Peor Otc. B 56^b »ecce ego sum«; *aj teděť* já sem Gesta Bř. 107^a »ecce ego sum«; vyšel Pilát k nim vecě: *teď* jej vám vyvodím, abyste věděli... Drk. 164^b.

Spojení s *aj* — viz výše — je právě takové jako *aj toť* (§ 43₂); srovn. ještě na př.: *aj teď sem* »ecce adsum« EvOl. 107^b, Is. 58, 9. Uvedené *jáť sem teď bratr tvůj* (Otc.) má význam »to jsem já, tvůj bratr«. Tento způsob je od původu deiktický (§ 48₁, 43₂). Obě připomínané okolnosti svědčí o původním deiktickém významu našeho *teď*. Důkladně, přidaným imperativem *vezřěte*, je vyjádřen tento význam v Otc. B 87^a: *vezřěte, vezřěte, teď* hospodin sem sám přišet; rukopis D má jen *teděť* (Šmetánka 198).

Ještě několik dokladů z biblických překladů, kde bývají, jak víme, hojné interjekce jiné:

* Ve mnohých vesnicích tišnovs. kraje se dnes podle mých zkušeností *tedé* nevyskytá.

** V Holubově vydání *prziedyede*, snad omylem místo *-deyde*; Straka omylem *Galilé*.

nebo tedě králi sebrali sú sě ŽWittb. 47, 5 »*quoniam ecce...*»; *nebo tedě* ŽPod. t. || *nebo aj* ŽKap., *nebo aj zři* ŽKlem.;

toděti vedě bůh pomáhá mně ŽWittb. 53, 6 »*et ecce dominus*« || *a toť* ŽPod., *aj* ŽKap., *aj zři* ŽKlem.;

a todě, hospodine, ty poznal jsi ŽWittb. 138, 5 »*ecce domine*« || *aj* ŽKap., *aj zři* ŽKlem.;

a tedě jest Alžběta, rodička tvá EvSeitst. 139^b, Luk. 1, 36 »*et ecce Elisabeth*« || *toť* EvZimn. 4, *a aj* EvOl. 208^b a Ben., *anot zři* EvBen. 54;

a teď zevně mluví EvOl. 236^a, Jan 7, 26 »*et ecce palam loquitur*« || *aj zři* EvZimn. 35;

teď jest syn můj milý EvVíd. 1^b, a Seitst. 141^a, Mat. 3, 17 || *toť* EvPr. 273, EvOl. 215^a, *to* EvBen. 64, *totot* Ben., *tentot* Br.³;

teď jsi, praví, uzdraven Mat. 260^a, Jan 5, 14 »*ecce sanus factus es*« || *toť* EvZimn. 22, *aj* BrNZ., *hle* Norimb.

Je možné, že se v některých dokladech, zejména v nebiblických, chápalo *teď* místně, jako »zde«; na př.: *aj teď já sem* Gesta »zde jsem«; ale což více mluvíti mám, pane můj? *teď jsem*, tvůj jsem Komenský Labyr. LIV (328) »tu, zde jsem«.

Deiktický význam našeho slovice zná ještě Veleslavín; v Silva quadr. 9 je uvádí vedle *aj*, *ej* ve význ. lat. *en*, *ecce*.

4. Na původní deiktický význam ukazuje dosti jasně hojně užívání *teď* v lidové mluvě; na př.:

dodal si kuráže a pomaloučku voduřel; *a tej tady* vidí (< *teď*, vlastně *tejd*) stařečka z bílou hlavou Kubín Záp. 15; Pepik se přeci vosmňelil, leze po štyrech blíš a *telko* vidí, všude plno lickejch hlaf t. 12.; přijedou tam, na náki hospođe zastavili a *teď Venda* slyšel, že... t. 260; ta holka se vykoupala, leze z vody a *teť šaty pryč!* t. 22; princeznu mu spakoval a voňi šli; *teď v mňestě vŕecko to černí šlo dólú* t. 19; nemňel uš ani chut k jídlu; *telkonc koukne*, na ouhoře se tam pásli koňe t. 259; juš se těšil, jakou bude mít táta radost, až mu ty peňize vysype..., *ale teďka dvěře byly zařřeni* a uhlíf pryč t. 182;

potom je zasejk takovej padlík (= dolina); *a teď dysme do tí padlíny přišli*, tak holt to nebylo videt Hošek Uk. 51; my sme

se pustili na přístihy (= přímo)...; a telka konec těch poli..., je tam pěšina t. 49; naložil tu jednu kúpu... a porád trousil seno až do Vysokého; *teď u šenkíra hrála muzika* t. 27.

V některých z těchto příkladů lze vykládati *teď* za časové adverbium »nyní, tehdy«, ale do některých se tento časový význam nehodí; tu a tam by bylo mysliti na význam »najednou«, ale nezdá se, že *teď* slovo bez konkrétního významu, asi jako moravs. *tož*. Není potřebí podrobně vykládati, že to svědčí o bývalém deiktickém významě, který se časem měnil v různé významy konkrétní i bezbarvé, jak jsme viděli naposled při *tu*. Zejména o tom svědčí případy typu *teď vidí*, kde je vedle interjekce finitní tvar slovesa videndi, přidaný teprve časem, když se deiktický význam interjekce zatemňoval (§ 19*).

U Hoška Uk. 50 čteme tento zajímavý doklad: *Teď se mně stal kousek*. F tem časi, co sem nemňel ešče opšíd (= propouštěcí list z vojny), přet tejma Prajzama z jara sem sloužil tule ve Vysokém. Jde o začátek vypravování. Naše slovece má zde snad časový význam »jednou, kdysi«, jako na př. *tož*; snad je to bezbarvé slovo jako *tož* nebo *tak*. Ale dobře svědčí o původním významě deiktickém: »hle, mně se stal kousek!« nebo »poslechněte, mně... (jaký se mi stal kousek)«, asi jako říkáme: *poslechněte, co se mi nestalo*. I v oněch prvnějších příkladech proniká bývalý význam deiktický z přidaného slovesa videndi: *teď tady vidí...*, *telko vidí, telkone koukne*. A kde je samo *teď*, lze dobře postřehnouti, že by je bylo možné nahraditi slovesem videndi: *leze z vody a tel šaty pryč ... a vidí, šaty pryč* (že jsou šaty pryč).

Také v starším jazyce bývá *teď* na začátku vypravování. Tkadleček se začíná takto: *teď žalobník najprve žaluje, tuží a volá..* TkadIM. 1. Lze tu předpokládati význam »nyní«, ale nehodí se sem příliš. Spíše bychom mohli interpretovati *teď* jako moravs. *tož*; to pak zřetelně ukazuje na původní význam deiktický. Nejspíše jde o tento význam nebo asi »poslyšte«. Toto *teď* se opakuje v Tkadl. stále: *teď žalobník proti neštěstí se jmenuje 3^b; teď opět neštěstie mluví... 16^b atd.* Tu by bylo lze předpokládati význam »nyní«, ale se zřením k onomu prvnímu *teď* se podobá pravdě, že jde zase o význam »tož«, »tu« nebo »poslyšte«.

sedě, sed.

69. Jde o podobnou interjekci jako *tedě, teď*, již v nejstarších souvislých památkách vzácnou. Jsou mi známy tyto doklady:

Ježiůš povědě: Ježíšě | hledáte *a sedě* mě jmáte Hrad. 81^b; (žena) poznavši Petra počě | naň praviti: *a sedě*, vece, učenník *Ježišiev stojí* t. 85^a; *sed, mistře, sed jáz k tobě běžu* Mast. 1; *sed vem přišel mistr Ipokras* t. 27 a pod. t. 75, 77.

Jaký má význam? Patera (ve vydání Hrad.) je vykládá jako *hle, ecce*, Máchal (ve vydání Mast.) jako adverbium ve významu *teď, zde*. Deiktický význam je beze vši pochyby původní a místní nebo časový se z něho vyvinul teprve časem jako u jiných interjekcí. Jak se chápalo naše citoslovce v oněch dokladech, nelze s určitostí říci. V prvním, druhém a v čtvrtém dokladě se tuším hodí význam *zde: zde mě máte* atpod. Lze však dobře předpokládati význam deiktický *hle*, jenž je v třetím dokladě jedině možný: *hle, (tu) mě máte; hle, mistře, hle, já k tobě běžím*. V prvním příkladě jde o význam, jež vyjadřujeme slovem *tu: tu mě máte*. I to ukazuje k deiktické původní platnosti.

onde, ande.

70. 1. V historické době, a to v staré češtině, je doložena podoba *ande*, vzniklá z *a-onde* jako *ano* z *a-ono* a *h-avo* z *h-a-ovo* (§ 61^a).

Po stránce významové je to podle Gebauera (Slovn. I, 12) od původu místní adverbium s významem novočes. »a onde« a Zubatému (NŘ. IV, 184) »se zdá, že toto příslovce nabývalo i významu *hle*«. Hojně staročes. doklady dosvědčují skoro bezpečně, že je původní význam našeho slova deiktický a že jiné významy, »et illic«, »kdežto, kterak, ježto, když«, uváděné Gebauerem, vznikly z něho.

Zubatý připomíná (z Geb.) tento doklad s *ande* ve významě »hle«: *vezřě ten (uzdravený nemocný) na své tělo, ande jako sniežek bielo* Hrad. 22^a. I mnohé jiné příklady Gebauerovy mají deiktické *ande*: *tak mi se uda uzřieti, ande se takto prosvieti*, jakžto když bude z hromu AlxV. 882; *uzřě, ande silně řěky (totiž jsou)* t. 690; někteří kláštery dělají, *ande pak v nich jest také lakomstvie* JeronMus. 67^a atpod.

Přidávám ještě několik dokladů, aby bylo zřejmé časté užívání naší interjekce:

řek tako na všě zavola | i sta pod zdiú všěch najdríeve, | *ande s pravé strany s levé tekú s řebřímí* AlxM. 19; když by večer, přidú s ním | všichni apoštoli, *ande již ustavení stoli* Hrad. 77^a; nemóžeš se mnú na malý čas | bdieti..., *ande mě chtěie židové jěti?* t. 81^a; uslyšěvše všaké hlasy, | *ande črtie volajice* t. 13^a; je se tu žiti, *ande srdce od milování sestřiny (!) neodstúpilo* JeronMus. 67^b; (král) přišed posadil se, aby súdil, *ande veliké množstvie mužóv... jej okličili* t. 71^a; byl jest v jediné suknici, | *ande jeho obě lici zbleděly* Vít. 23^a; jměli všichni túhy dosti, | *ande jich dušě v bolesti | těžce držie* t. 30^b; podlé jiných lehneš v blátě, | *ande žádný netbá na tě* t. 32^a; uzře..., *ande na stolici sedí Maria* Kat. 722; když u těch rovóv stáchu, | tu z nich hlínu vykopachu, | *ande již zhnily jich kosti* JiřBrn. 346; uzřesta, *ande sedm ďáblóv nesú hřiešnú duši* GalKl. 19^b.

2. Tyto věty připomínají hojně doklady s jinými interjekcemi, zejména *nali* a *ano*. Jsou jich dva typy: *přidú s ním apoštoli, ande již ustavení stoli* || *uzřě, ande silné řecky*; druhý má proti prvnímu na víc sloveso videndi. Srovn. na př.: *liud se svinu, nali nenie co zahřěsti* ApŠ. (§ 18₁); *když tam přijeli, ano slunce vycházelo* Háj. (§ 27₆) || *uzře, nalit její doba* Baw. (§ 18₂); *uzřie, ano na něm božie rána* Hrad. (§ 34₁).

Je arcitř dobře možné, že se *ande* necítilo všudy a vždy v původním deiktickém významu, nýbrž že jej ztrácelo a dostávalo různé významy jiné, jako zejména *ano*; na př.: *uzřě, ano...* »že, jak«; *ande mrká, vendě v tu zahradu* Hrad. (Geb.) »když se smráká (smrákalo)«; je se tu žiti, *ande srdce neodstúpilo* JeronMus. »nebož, protože...«.

O starším deiktickém významu našeho slova svědčí také to, že se ho užívá za lat. *nonne*; na př.: *ande* (psáno *angde*) *psáno jest v zákoně vašem* EvZimn. 42, Jan 10, 34 »nonne scriptum est«; srovn. v § 27₅. A konečně i ta okolnost, že se z něho vytvořila slovesa *ondati, onděti, onditi*; srovn. v § 72.

tehdy (tehda).

71. 1. *Tehdy* má v historické době nejčastěji časový význam, ale v starších památkách stává za lat. *ecce*; na př.:

tehdy anděl hospodinův zjevil se jest EvZimn. 9, Mat. 2, 19 »et ecce angelus...« || *ova* EvBen. 61, *seova* EvSeitst. 140^b, *ež* EvVid. 1^b *aj* Ben., Br.³;

tehdy trudovatý pokloni se jemu řka EvZimn. 12, Mat. 8, 2 »et ecce leprosus...«; *tehdy* přišed před něho jeden malomocný EvPr. 274; *tehdy* nuzný přida prosí jeho EvSeitst. 141^b || *a aj* EvVid. 2^b, EvOl. 216^a, Ben., Br.³;

a to když mluvieše..., *tehdy* jeho máté i bratříe stáchu vně EvZimn. 20, Mat. 12, 46 »ecce mater eius...« || *a ova* EvBen. 81, *aj* EvOl. 224^a, Br.³;

tehdy nesen (by) umrly EvVid. 32^b, Luk. 7, 12 »ecce defunctus efferebatur« || *seova* EvSeitst. 146^b, *ova* EvBen. 110, *aj zři* EvZimn. 37, *aj* EvOl. 238^a, Br.³;

ješče on mluvieše, *tehdy* Judáš... přijide Mat. 373^b, Mat. 26 43 »ecce Judas« || *aj* Br.³;

tehdy přivezechu předeň člověka, jehožto dna lámáše Mat. 120^b, Mat. 9, 2 »et ecce offerebant« || *a aj* Br.³.

V jiných dokladech má *tehdy*, *tehda* snad jiný význam než deiktický, ale beze vši pochyby vzniklý z něho, protože jde o podobné případy, kde bývají jiná citoslovce, zejména *nali*, *ano*, *tu*:

počě boha prositi, aby jěj ráčil ukázati toho ďabla nepřitele...; *tehda* se jěj ukáza san přehrozná Pass. 321; když Petr toto povědě, | *tehdy* kokot... počě zpievati Hrad. 85^b; a vzav tu jistú stkleničku Tiberius jí o stěnu udeřil, až se vehnula; *tehdy* ten jistý řemeslník vzav kladivo a tu jistú sklenici... opravil Gesta Bř. 19^b; také když dlúho dešť neprší, *tehdy* pohané zberúce se mezi židy a křesfany a ztlukú jim nádoby s vínem KabK. 19^a. Podobné věty se vyskytají i dnes.

2. V starších památkách mívá *tehdy*, *tehda* i význam »tedy, tak, tu, pak«:

neuzřím-liť vás, *tehdyť* nejsem vaše máti Otc. B 85^b; *tehdy* ty se nepostil? t. 134^a; *tehdy* tam nemáš nižádného přitele? t. 65^a; odkudž *tehdy* má stoklasu? Mat. 221^b; || kdeže se pak vzal koukol? Br.³ Mat. 13, 27.

Již tato významová neurčitost svědčí dosti pravděpodobně pro bývalý význam deiktický, který časem vybledl ve význam skoro úplně bezbarvý. Dialekticky by se mohlo dáti *tož* (tož ty ses ne-

postil?, tož odkud má stoklasu?). Za *tehdy tam* nemá *nižádného priateľa?* bychom mohli říci »*to tam...?*«, s *to* od původu deiktickým; srovn. v § 45a. Tato možná náhrada rovněž dává tušiti původní deiktický smysl našeho *tehdy*.

Verbalisace deiktických interjekcí.

72. 1. Svým původním významem se shodují deiktické interjekce se slovesy, a to s imperativem: *nali, ano... = podívej se, podívejte se!* Viděli jsme (§ 19a), že se v nich snad počítávaly i jiné finitní tvary: *toť = uzrél, uzřiš* atpod. Tu by šlo o verbalisaci citoslovci po stránce významové. Zřetelná je verbalisace z toho, že mohou interjekce mívati předmět. Zubatý II, 347 uvádí Bernolákovo (u Jungmanna) *toť ho, toť ji* »podívej se na něj, na ni, tu je«. Jiný případ je snad, nejde-li o chybu, *ež hvězdu* v EvVíd. 2^b: *ež hvězdu*, jenž viděli od východu, jdíeše před nimi. Nelze však vylučovati možnost, že jde o akusativ vzniklý atrakcí k *viděti*. Srovn. u Zubatého II, 347 pozn. Srovn. *na knihu* v § 9i. Všeobecně lze říci, že interjekce mívají předmět, poněvadž se v nich cítí slovesná povaha. Konkrétně jsou dvě možnosti: buď vznikl předmět přímo napodobením sloves aneb z něčeho, co předmětem nebývalo. V prvním případě bychom mohli pomýšleti při slovens. *toť ho, ji* na vliv sekundární interjekce *vida*, jež mívá předmět: *vida ho* atp. (§ 75), ale není jisto, nabylo-li *vida* interjekční povahy také v slovenštině. Jiný možný vzor je *hele ho, hleďme ho* (§ 74a). Spíše však je akus. místo staršího nominativu, který býval samostatnou větou nominální: *toť, on* »hle, on« > *toť ho*. Postup byl takový jako při *na* (srovn. l. c.).

Nemám za nemožné, že je téhož původu akusativ při *ej* v slovens. dokladě *ej veď ti ho idem na ten čertov tanec*, jež uvádí Vondrák ve *VerglSlavGr. II*³, 275 z Kotta (I, 446), srovnává s dat. ethickým a vykládá tak, že se do takovýchto případů rozšířil z vět »*wo er berechtigt war*«. Vondrák tento vývoj konkrétně nenaznačuje, ale má snad na mysli jako vzor onoho ethického akusativu běžné případy s předmětným akus., *veźmi ho, dej ho* atd. Já bych spíše vycházel z *ej ho* ve významu »hle ho, hele ho, podívej(te) se na něho«, kde je *ho* takový akus. předmětu jako v *toť ho, toť ji*. Časem

se pozapomnělo na to, že je *ho* předmět, protože *ej* ztrácelo deiktický význam; spojení *ej ho* se cítilo za citovou interjekci a začalo se klásti také při 1. osobě nebo při 2. Původní význam onoho slovens. příkladu byl tento: »hle, vždyť jdu na ten čertův tanec«*. Srovn. ještě v § 74a.

2. Při *toľ a ej* jde o verbalisaci částečnou; po stránce formální zůstávají citoslovce nezměněna. Úplná verbalisace, i po stránce formální, jakou jsme shledali hojně u citoslovcí onomatopoeických a citových (§ 10), provedla se u deiktických interjekcí ojedinele.

Nepochybná je takováto verbalisace interjekce *onde* v slovesa *ondíti, onděti a ondati, ondati*. Shledáváme je dosti často v pozdějších památkách starých, většinou psaných lidově, a dnes hojně v Čechách a na Slovensku, i na moravském. Místy na Moravě, na př. v nářečí hors., jsou dnes neznáma. Tvary podle III. třídy (*onděti*) jsou řídké, podle IV. tř. (*ondíti*) častější a pravidlem jsou tvary podle V. tř., *ondati*, na Slovensku *ondať*, obvykle *ondiat*. Zde se vyskytá naše sloveso hojně nesložené, jinde shledáváme zpravidla složeniny: *nandati* z *na-ondati* (srovn. *ano* z *a-ono*), *zandati* ze *za-ondati*, *pondati* z *po-ondati*; staročes. *v-ondati, vóndati, vündati vundati* a pak s novými předponami *do-vundati, navundati, rozvundati*** atpod. Význam našich sloves je velmi rozmanitý, takže lze jimi nahraditi nezřídka kdekjaké sloveso. O tom srovn. podrobně u Zubatého v NRĚ. IV, 174 sl.***.

Zubatý vykládá l. c., jak si máme představovati vznik sloves z *onde*. Říkalo se na př. *on onde se stromu dolů* »on hle se stromu dolů« > »on slezl, spadl...«; *on onde za stodolou* »on hle za st.« > »on něco dělá...«. Podobně *nužse* mívá význam různých sloves; na př.: *svatý Petr protřev sobě voči i nužse na Pašku*, počne se s ním hanebně trhati FrantPr. 4^b; srovn. v § 7a. Dodal bych, že změna citoslovce *onde* ve finitní slovesa předpokládá, že bylo silně

* I dat. *ti* je nepůvodní, podle případů, kde mohl míti v starších dobách plný význam »tobě«.

** Tato slovesa na *-ndati* vykládal Gebauer za složeniny slovesa *dáti: nandati*... místo *nadati* podle *vündati* z *vzn-dati*.

*** K dialektickým příkladům srovn. i chods. *vondat* »odkliditi, uschovati« u Hrušky ve Slovn. 109.

verbalisováno již předtím, arcit' nikoli po stránce formální, nýbrž významové, funkční, že mohlo mívati podmět, předmět a adverbiální určení: *on onde se stromu dolů*. Srovn. při onomatopoických citoslovcích: *on bác s tím do vody* (§ 91). V podstatě je úplná verbalisace interjekce *onde* shodná s verbalisací typu *bác* > *bácnouti*, o níž byla řeč v § 10—11.

3. Zájmenného původu je hojné sloveso *tentovati* (*vy-, za-tentovati* atd.) a jeho dvě kmenotvorné varianty *tentotiti*, *tentockovati*. I těchto sloves se užívá náhradou za mnohá slovesa konkrétního významu. Srovn. u Zubatého l. c. 170. Ale podoba těchto sloves ukazuje na to, že vznikla nikoli z deiktického neutra *to*, nýbrž ze zájmena *tento*, jehož se do dneška užívá vedle plných tvarů slovesných (Zubatý 169—170): *on to tento, vy-tento* || *...tentoval, vy-tentoval* atpod. V jakých typických případech nabylo *tento* funkce slovesné, že se mohlo změnit v plné sloveso, nedovede Zubatý s určitostí říci, ale snad prý je východiskem tohoto vývoje užívání zájmena *tento* tam, »kde nedovedeme anebo nechceme něco pojmenovati určitě« a kde podobně jako *tento* bývá *tolik a tolik, tak a tak* atpod.: mám já k jednomu člověku *tauto a tauto cestau* poslána býti Háj. (l. c. 171).

Protože *tentovati* atd. vzniklo nějak z mask. *tento*, zdá se, že výklad o něm nepatří do kapitoly o interjekcích. Je však otázka, není-li ono mask. *tento* pozdější tvar místo neutra, a to deiktického neutra *to*; viděli jsme v § 52 sl., že shodné zájmeno *ten, tento* často nahrazuje starší deiktické *to*. Mám za dosti podobno pravdě, že *tentovati* vzniklo nepřímou z *to*. Představuji si jeho vývoj podobně jako při *onde*. Říkávalo se: *to, se stromu dolů!* »hle, se stromu dolů«; *to, za stodolou* »hle, za stodolou«. V těchto a pod. případech se začalo *to* chápati za sloveso toho významu, který se hodil do souvislosti: *leze, lezl, spadl* se stromu; *dělá (kutí)* něco za stodolou. Neutrum *to* splynulo zánikem pausy s tím, co za ním následovalo: *to se stromu dolů* atpod. Protože se cítila souvislost s osobou nebo s věcí, kterou měla mluvící osoba na mysli, vadil neutrální tvar *to*, šlo-li o sing. mask. nebo fem. nebo o plur. všech rodů. Proto se *to* změnilo v *tento*, šlo-li o sing. mask. atd., t. j. změnilo se ve shodné *ten-to*; *tento se stromu dolů*; jako na př. *to, člověk se mi nelíbí* > *ten člověk...* (srovn. § 56). Poněvadž se tyto

shodné tvary zájmenné pociťovaly v slovesném významě, ustrnulo mask. *tento*, jehož se užívalo často. A časem se *tento* změnilo v plné sloveso *tentovati* atd.

Při tomto výkladě se zdá divné, že by shodné zájmeno *tento* mohlo mít slovesný význam. Tu nesmíme zapomínati, že jde o boj mezi formou a významem. Slovesná platnost deiktických interjekcí je nepochybná; jí si vyložíme *onditi* atd. a *nužse* ve významě »vrhl se« a j. Lze ji tedy s právem předpokládati pro *to*. Neutrální tvar vadil však jazyku, protože má přesná pravidla o gramatické shodě; *onde* se v mask. nezměnilo, protože je to adverbium, kdežto při *to* se shoda nabízela, protože vedle něho byly běžné shodné tvary *ten, ta*... Tento vývoj *to* v *tento* se slovesným významem je arcíř velmi zvláštní, ale pochopíme jej, když si uvědomíme, že je vývoj interjekcí vůbec, zejména v dobách pozdějších, velmi rozmanitý. Viděli jsme, zejména při *ano*, jak z interjekcí vznikají adverbia rozmanitých významů, spojky, částice a shodná zájmena (*on, ona*...). Dostí přilehavá paralela k *tento* v slovesném významě je shodné *an, ana*... v případech typu *an se k ní blížil*, zaslechl tlukot kladiva (§ 36²); *an* zde pociťujeme za spojku (»když«), za slovo ne-sklonné, a přece tu vzniklo shodné *an* z neutra *ano*. Asimilace citoslovcí k běžnému systému mluvnickému vedla tedy nezdárka ke zjevům, jež se nám zdají na pohled nemožné.
